

sosyolojikbağlam

journal of **sociological** context
sosyolojik bağlam dergisi

ISSN: 2757-5942
December / Aralık 2022
Volume / Cilt: 3
Issue / Sayı: 3

www.sosyolojikbaglam.org

journal of sociological context
sosyolojik bağlam
dergisi

Uluslararası Hakemli Dergi

International Refereed Journal

December, 2022
Volume: 3, Issue: 3

Aralık, 2022
Cilt: 3, Sayı: 3

Antalya, 2022

ISSN: 2757-5942
https://doi.org/10.52108/2757-5942

www.sosyolojikbaglam.org

Dergi Yazı Kurulu/ Editorial Management Board

Baş Editör/ Editor-in-Chief

Prof. Suat KOLUKIRIK
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Antalya, Türkiye
suatkolukirik@akdeniz.edu.tr orcid.org/0000-0003-0399-666X

Baş Editör Yardımcısı/ Co-Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Chiara PIOVANI
Department of Economics, College of Arts, Humanities & Social Sciences, University of Denver, Denver, CO, USA
chiara.piovani@du.edu

Yönetici Editör/ Managing Editor

Prof. Nursel AYDINER AVŞAR
Akdeniz University, Serik Faculty of Business Administration, Department of Economics and Finance, Antalya, Türkiye
nurselavsar@akdeniz.edu.tr

Editör Kurulu/ Editorial Board

Prof. (Emeritus) Diane ELSON
Department of Sociology, University of Essex, Colchester, UK
drelson@essex.ac.uk

Prof. Matias VERNENGO
Department of Economics, Bucknell University, Lewisburg, PA, USA
m.vernengo@bucknell.edu

Prof. Ramazan YELKEN
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology, Ankara, Türkiye
ryelken@ybu.edu.tr

Prof. Talip KÜÇÜKCAN
Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, İstanbul, Türkiye
talip.kucukcan@marmara.edu.tr

Prof. Zeki DUMAN
Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of Sociology , Van, Türkiye
zedu@yyu.edu.tr

Assoc. Prof. Codrina RADA
Department of Economics, University of Utah, Salt Lake City, UT, USA
rada@economics.utah.edu

Assist. Prof. Ezgi KAYA
Cardiff Business School, Cardiff University, Cardiff, UK
kayae@cardiff.ac.uk

Bilimsel Sekreterya/ Scientific Secretariat

Res. Assist. Elif GÜN
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Antalya, Türkiye
elifgun@akdeniz.edu.tr

Editöryal İlişkiler Yöneticisi/ Editorial Operations Manager

Prof. Zafer DURDU
Mugla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Mugla, Türkiye
zaferdurdu@mu.edu.tr

Metodoloji Editörü/ Methodology Editor

Assoc. Prof. Gül AKTAŞ
Pamukkale University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Denizli, Türkiye
gaktas@pau.edu.tr

İstatistik Editörü/ Statistics Editor

Prof. Mustafa Kemal ŞAN
Sakarya University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Sakarya, Türkiye
mksan@sakarya.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü/ Book Review Editor

Assoc. Prof. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU
Adnan Menderes University, Nazilli Faculty of Economics and Administrative Sciences, Political Science and Public Administration, Aydın, Türkiye
tesepetcioglu@adu.edu.tr

Tanıtım Yöneticisi/ Publicity Manager

Res. Assist. Merve Suzan ILIK BİLBEN
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Antalya, Türkiye
mervesuzanilik@akdeniz.edu.tr

Teknik Uzman/ Technical Specialist

Res. Assist. Birtan BOZLU
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Antalya, Türkiye
birtanbozlu@akdeniz.edu.tr

İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor

Prof. Arda ARIKAN
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, Antalya, Türkiye
ardaarikan@akdeniz.edu.tr

Alan Editörleri/ Section Editor

Prof. Nevin GÜNGÖR ERGAN
Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Ankara, Türkiye
nevine@hacettepe.edu.tr

Prof. Hayati AKTAŞ
Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Antalya, Türkiye
hayatiaktas@akdeniz.edu.tr

Prof. Necati DEMİR
Gazi University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Ankara, Türkiye
necatidemir@gazi.edu.tr

Prof. Yılmaz BİNGÖL
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Ankara, Türkiye
ybingol@ybu.edu.tr

Prof. Kürşat ÖNCÜL
Eskişehir Osman Gazi University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Turkish Language and Literature, Eskişehir, Türkiye
koncul@ogu.edu.tr

Prof. Mustafa ŞEKER
Akdeniz University, Faculty of Communication, Department of Journalism
mustafaseker@akdeniz.edu.tr

Prof. Cevdet YILMAZ
Süleyman Demirel University, Faculty of Science and Art, Department of Sociology, Isparta, Türkiye
cevdetyilmaz@sdu.edu.tr

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Prof. Abdürreşit Celil KARLUK
Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
✉ abdurresit.karluk@hbv.edu.tr

Prof. Adem SAĞIR
Karabük University, Karabük, Türkiye
✉ ademsagir@karabuk.edu.tr

Prof. Bengül GÜNGÖRMEZ
Uludağ University, Bursa, Türkiye
✉ bgungormez@uludag.edu.tr

Prof. Cahit GELEKÇİ
Hacettepe University, Ankara, Türkiye
✉ gelekci@hacettepe.edu.tr

Prof. Dilek YEŞİLTUNA
Ege University, İzmir, Türkiye
✉ dilek.yesiltuna@ege.edu.tr

Prof. Halime ÜNAL REŞİTOĞLU,
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye
✉ hunal@ybu.edu.tr

Prof. Hayati BEŞİRLİ
Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
✉ hayati.besirli@hbv.edu.tr

Prof. İbrahim Ertan EĞRİBEL
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
✉ egribel@istanbul.edu.tr

Prof. Kadir CANATAN
İstanbul Sabahattin Zaim University, İstanbul, Türkiye
✉ kadir.canatan@izu.edu.tr

Prof. Kadir TEMURÇİN
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ kadirtemurcin@sdu.edu.tr

Prof. Kayhan DELİBAŞ
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ kdelibas@adu.edu.tr

Prof. Kenan ÇAĞAN
Samsun University, Samsun, Türkiye
✉ kenan.cagan@samsun.edu.tr

Prof. Mehmet ANIK
Bingöl University, Bingöl, Türkiye
✉ anik@bingol.edu.tr.

Prof. Mehmet KARAKAŞ
Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, Türkiye
✉ mkarakas@aku.edu.tr.

Prof. Metin ÖZKUL
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ mozkul@sdu.edu.tr

Prof. Mustafa TALAS
Niğde Ömer Halis Demir University, Niğde, Türkiye
✉ mtalas@ohu.edu.tr

Prof. Ömer AYTAÇ
Fırat University, Elazığ, Türkiye
✉ oaytac@firat.edu.tr

Prof. Sevinç GÜÇLÜ
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ sguclu@akdeniz.edu.tr

Prof. Suvat PARİN
Van Yüzüncü Yıl University, Van, Türkiye
✉ sparin@yyu.edu.tr

Prof. Süleyman İLHAN
Firat University, Elazığ, Türkiye
✉ silhan@firat.edu.tr

Prof. Dr. Sami ŞENER
KTO Karatay University, Konya, Türkiye
✉ sami.sener@karatay.edu.tr

Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
Çanakkale 18 Mart University, Çanakkale, Türkiye
✉ uluocak@comu.edu.tr

Prof. Şevket ÖKTEN
Harran University, Şanlıurfa, Türkiye
✉ sevketokten@harran.edu.tr

Prof. Ümit AKÇA
Süleyman Demirel University, Isparta, Türkiye
✉ umitakca@sdu.edu.tr

Prof. Vehbi BAYHAN
İnönü University, Malatya, Türkiye
✉ vehbi.bayhan@inonu.edu.tr

Prof. Yıldız AKPOLAT
Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
✉ yildiz.akpolat@deu.edu.tr

Prof. Zülküf KARA
Mardin Artuklu University Mardin, Türkiye
✉ zulkuffkara@artuklu.edu.tr

Prof. M. Nuri GÜLTEKİN
Gaziantep University, Gaziantep, Türkiye
✉ mngultekin@gantep.edu.tr

Assoc. Prof. Bengi YANIK İLHAN
Altınbaş University, İstanbul, Türkiye
✉ bengi.ilhan@altinbas.edu.tr

Assoc. Prof. Devrim ERTÜRK
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ devrim.erturk@deu.edu.tr

Assoc. Prof. Emin ADAŞ
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ eminadas@gmail.com

Assoc. Prof. Fatma Özlem GÜZEL
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ ozlemguzel@akdeniz.edu.tr

Assoc. Prof. Gamze AKSAN
Selçuk University, Konya, Türkiye
✉ gaksan@selcuk.edu.tr

Assoc. Prof. Gaye GÖKALP YILMAZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy University,
Burdur, Türkiye
✉ fgyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Assoc. Prof. Güven DİNÇ
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ gdinc@akdeniz.edu.tr

Assoc. Prof. Halil Saim PARLADIR
İzmir Katip Çelebi University, İzmir, Türkiye
✉ halilsaim.parladir@ ikcu.edu.tr

Assoc. Prof. Hasan Hüseyin AYGÜL
Akdeniz University, Antalya, Türkiye
✉ hasanhuseyinaygul@akdeniz.edu.tr

Assoc. Prof. Kamil ŞAHİN
Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye
✉ sahinkamil@kku.edu.tr

Assoc. Prof. Kerem ÖZBEY
Artvin Çoruh University, Artvin
✉ ozbey-kerem@artvin.edu.tr

Assoc. Prof. Metin KILIÇ
Düzce University, Düzce, Türkiye
✉ metinkilic@duzce.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Serdar ÜNAL
Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
✉ serdarunal@adu.edu.tr

Assoc. Prof.Yavuz ÇOBANOĞLU
Munzur University, Tunceli, Türkiye
✉ yavuzcobanoglu@munzur.edu.tr

Hakem Kurulu

Sosyolojik Bağlam Dergisi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Referee Board

Journal of Sociological Context uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

Sosyolojik Bağlam, Aralık 2020'de yayımlanan Cilt I, Sayı I'den itibaren aşağıdaki indekslerce izlenmekte ve taranmaktadır.

Sociologial Context has been reviewed and indexed by the indexes below since Volume I, Issue I published in December 2020.

ASOS İndeks
Google Scholar
Advanced Science Index
EuroPub
Root Indexing
Int. Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI)
Scilit
J-Gate
WorldCat
ScienceGate
Index of Turkish Education
Publons
Open Ukranian Citation Index
Scholar: Internet Archive
BSB-Katalog
The Lens
ISAM
Maastricht University
ROAD Index
Cosmos Impact Factor
Journals Directory
CiteFactor
International Scientific Indexing
General Impact Factor
Journal Factor
WorldWideScience
RefSeek
Scribd
Mendeley
ZDB
UB Katalog
Livivo
University of Saskatchewan – Library
ISRA
Open Access Library
Index Copernicus – World of Journals
Directory of Research Journals Indexing
ResearchBib
Eurasian Scientific Journal Index
İdeal Online
Int. Institute of Organized Research (I2OR)
Zenodo
Microsoft Academic
Hollis
Semantic Scholar
Base
Leipzig
EZB
KOAR
Open Archives
Sachsen
DTU Library
Bilgindex

Dergimiz Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez elektronik ortamda yayımlanmaktadır.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez, makale yayımlamak için ücret talep edilmez.

Our journal is published electronically for three times a year in April- August- December.

Authors are responsible for the content of their articles.

No royalty is paid to, and no fee is requested from the authors.

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü 07058 Kampüs / ANTALYA/ Türkiye
Tel: +90 532 206 9043
Elektronik posta/e-mail: dergi@sosyolojikbaglam.org
Web: www.sosyolojikbaglam.org

Sosyolojik Bağlam®

Etik İlkeler ve Yayın Politikası/ Ethical Issues and Editorial Policy

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Sosyolojik Bağlam'da uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. Dergimiz, yayın etiği kapsamında tüm paydaşların etik sorumlulukları taşıması beklenmektedir.

Etik Olmayan Bir Durumla Karşılaşırsanız:

Dergimizde yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen dergi@sosyolojikbaglam.org adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

Ethical Issues and Editorial Policy

Publishing processes applied in the Sociological Context are the basis for the development and distribution of information in an impartial and respectful manner. The processes applied in this direction directly reflect the quality of the work of the authors and the institutions that support the authors. Peer-reviewed studies are studies that embody and support the scientific method. At this point, it is important that all stakeholders of the process (authors, readers and researchers, publishers, referees and editors) comply with the standards of ethical principles. Our journal is expected to bear ethical responsibilities from all stakeholders within the scope of publication ethics.

If You Encounter an Unethical Situation:

If you encounter any unethical behavior or content other than the above-mentioned ethical responsibilities in our journal, please report it to dergi@sosyolojikbaglam.org via e-mail.

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 219-235
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.1

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Tiflis'te Kentleşme ve Kentsel Sorunlar Üzerine Sosyolojik bir Araştırma *

A Sociological Research on Urbanization and Urban Problems in Tbilisi

Ani TARUGISHVILI†

0000-0002-2540-8649

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 24. 10. 2022
Düzeltme Talebi: 15. 11. 2022
Son Düzeltme: 22. 11. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Tiflis
Kentsel Sorunlar
Kentleşme
Kentlileşme

ÖZ

Modernleşme ve küreselleşmeyle birlikte kentleşme eğilimleri artmış, yaşam biçimlerinde ve mekânsal tezahürde dönüşümler yaşanmıştır. Çeşitli istatistiki veriler dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentlerde yaşadığını göstermektedir. Hızla yayılım gösteren kentsel yaşam pratikleri beraberinde pek çok kentsel sorunu getirmiştir. Kentleşme olgusu ve kentsel sorunların konu edildiği bu çalışma kapsamında Gürcistan'ın başkenti olan Tiflis'te kentleşme eğilimlerine odaklanılmıştır. Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra Gürcistan, şiddetli siyasi ve sosyo-ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Gürcistan'da serbest piyasa ekonomisi modeline geçilmiştir. Belirli bir kent politikasına sahip olmayan ülkede kentleşmenin ilk görünümleri Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te yaşanmıştır. Bu perspektiften hareketle, çalışma kapsamında Tiflis'in iki farklı Mtatsminda ve Nadzaladevi semtlerinde, kentleşme ve kentsel sorunların incelenmesi araştırma konusu olarak belirlenmiş ve anket tekniğinden yararlanarak veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında Tiflis kentinin demografik ve ekonomik özellikleri, toplumsal ilişkileri, göç deneyimleri, aidiyet duygusu, kentlilik algısı ve kentsel sorunları sosyolojik perspektiften hareketle incelenmiştir.

ARTICLE INFO

Submitted: 24. 10. 2022
Revision Requested: 15. 11. 2022
Final Revision Received: 22. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Sociology
Tbilisi
Urban Problems
Urbanization
Urbanized

ABSTRACT

Along with modernization and globalization, urbanization trends are increasing more and more, and urban lifestyles are also changing rapidly. Various statistical data indicate that more than half of the world's population lives in urban areas. Rapid urbanization has become the cause of numerous problems in the cities. Within the scope of this paper, the research focuses on the phenomenon of urbanization and urban issues in the capital of Georgia – Tbilisi. After leaving the Soviet Union, Georgia faced severe political and socio-economic problems. From the Soviet socialist economic model-central planning, state domination of property, and means of production, Georgia switched to a free market economy model after the 1990s. The negative results of the privatization policy started this process were experienced in the city. Without a specific urban policy, the effects of urbanization could be seen visibly in Tbilisi. Consequently, this article aims to determine and compare urbanization and urban problems in Tbilisi's two different districts (Mtatsminda and Nadzaladevi). The study is based on a survey research method. The data obtained within the scope of the research are socio-demographic characteristics of the city of Tbilisi, socio-economic situation, migration experiences, perception of urbanity and sense of belonging, level of satisfaction with the neighborhood, urban life experiences, urban problems, etc. sociological view has been examined.

* Bu makale, yazarın 2022 yılında Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Tiflis'te Kentleşme ve Kentsel Sorunlar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

†**Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Ani Tarugishvili (Doktora Öğrencisi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye ✉ tarughishviliani@gmail.com
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Tarugishvili, A. (2022). Tiflis'te kentleşme ve kentsel sorunlar üzerine sosyolojik bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 219-235. doi:10.52108/2757-5942.3.3.1
This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

1 Giriş

Kentleşme, mekânsal ve demografik süreçleri içeren bir süreç olarak ön plana çıkmakla birlikte sosyal, psikolojik, ekonomik ve kültürel unsurları içeren çok boyutlu bir ilişkiselliğe sahiptir (Turan ve Beşirli, 2008: 28-240). 19. yüzyıldan itibaren sanayileşme süreciyle birlikte kentlerde yoğunlaşmalar ve yığılmalar ortaya çıkmıştır. Endüstrinin gelişmesi ve üretim biçimlerinin değişmesinin hemen ardından, yeni iş gücüne duyulan ihtiyaç kentsel alanlara doğru yeni göç dalgalarını başlatmıştır. Böylelikle kentleşme sürecinin sanayileşme süreciyle birlikte geliştiği söylenebilir.

Kent nüfusunun hızlı artışı 21. yüzyılın en önemli küresel sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentlerde yaşadığı bilinmektedir. 2030 yılına kadar, kent nüfusunun büyük kısmı gelişmekte olan ülkelerde ve 2050 yılına kadar dünya nüfusunun üçte ikisinin kentlerde yaşayacağı tahmininde bulunulmuştur (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2022). Hızlı ve plansız kentleşme sonucunda yaşanan dönüşümler hem pozitif hem de negatif sonuçlarıyla birlikte bireylerin yaşam şartlarının ve standartlarının değişimine yol açmıştır. Bir taraftan kentleşmenin beraberinde getirdiği imkanlar (özellikle eğitim, sağlık, bilim ve teknoloji) giderek çoğalırken diğer taraftan plansız kentleşme, yoğun inşaatlar, nüfus artışı, konut ihtiyacı, trafik, çevre kirliliği ve güvenlik gibi farklı sorunlar kentsel eşitsizliklere yol açmıştır.

Kentlerde meydana gelen dönüşümler ve değişimler hem dünyanın hem de Gürcistan'ın gündeminde çokça tartışılan konular arasında yer almaktadır. 2021 yılında Gürcistan'ın toplam nüfusu 3.728.600'dür ve 1.078.846 kişinin Tiflis'te yaşadıkları bilinmektedir. Tiflis'in nüfus yoğunluğu 2385,2'dir. 2021 yılında dünya çapındaki kentleşme oranı %56 iken Tiflis'te %59,9 ile kentleşmenin daha yoğun olduğu görülmektedir (National Statistics Office of Georgia, 2021). Tiflis toplumunda değerler, tutumlar ve yaşam standartlarıyla kentlileşme pratikleri farklılık göstermektedir. Ayrıca Tiflis, ülke ekonomisinin gelişiminde önemli bir konumda bulunmaktadır. Gürcistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, meydana gelen silahlı çatışmalar ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle, Tiflis'e çok sayıda zorunlu göç gerçeklemiştir. Sovyet dönemi yönetim rejiminde kolektif bilinçle yaşamış olan Tiflis halkında 1990'lardan itibaren bireyselleşme eğilimleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Kent, toplanma ve ayrışma mekânları olarak semtler ve mahalleler temelinde ayrışmış ve mekânsal tezahürde keskin farklılıklar yaratmıştır. Keskin toplumsal tabakalaşmanın yanı sıra hızlı kentleşmenin beraberinde getirdiği kentsel sorunlar oldukça görünür hale gelmiştir. Bu çalışma kapsamında Tiflis kentinde kentleşme süreci ve kentsel sorunlar sosyolojik bağlamda incelenmiştir.

2 Kent, Kentleşme ve Kentsel Yaşam

Doğu ve batı dillerinde *kentli olmak* medeni olmak ile eş anlamlı olduğu görülmüştür (Etimoloji Türkçe, 2021). Türk Dil Kurumu, *kenti* tarım dışı etkinliklerin gerçekleştirildiği, nüfus çoğunluğunun hizmet, sanayi veya ticaret sektöründe çalıştığı yerleşim alanı olarak tanımlamaktadır (Türk Dili Kurumu, 2022). Tarih boyunca köklü değişikliklere uğramış olan kent, günümüzde kültürel, iktisadi, coğrafi ve mimari özelliklere göre farklılık göstermektedir. Kent kavramının sınırlandırılmasında, kent sosyolojisi kapsamında yapılan köy-kent ayrımı (Gemeinschaft ve Gesellschaft tanımı) pek çok teorinin temeli olarak kabul edilmektedir (Tönnies'ten akt. Bal, 1999: 20). *Alman İdeolojisi* adlı eserinde Marks ve Engels, kent-köy ayrımını maddi ve zihinsel iş bölümlerine ayırmış ve kentlerde modern üretim biçimleri kullanılırken köyde ilkel tarımsal aletlerin kullanıldığı fikrini savunmuştur. Bundan yola çıkarak Marks, kentleri kapitalist üretim ilişkileri ile karakterize etmiştir (Marks ve Engels, 2013: 50-60). Marks ve Engels gibi Simmel de *Metropol ve Zihinsel Hayat* (1991: 81-90) isimli makalesinde kentlerin oluşumunu ekonomik ilişkiler üzerinden açıklamıştır. Ayrıca kentte var olan toplum ilişkilerinde bireyselliğin ve yüzeyselliğin artmasının parasal ilişkilere bağlı olduğunu söylemiştir. O, geleneksel toplumdan endüstriyel topluma geçiş sürecinde insanlar arasında artan mesafeyi ele alarak kentlerin insan bilinci üzerindeki etkilerini incelemiştir. Alexsander Rondell (1990: 6), nüfusun sosyal ve mekânsal bir örgütlemesi olarak tanımladığı kenti, endüstriyel, ticari, kültürel, idari ve bilimsel çeşitli işlevleri üzerinden açıklamaktadır. Ancak bu görüşe dayanarak, küçük kentler ile büyük köyler arasındaki farklılığın saptanması zor olabilir. Özetle, kent kendi kurallarını üretebilen ve yoğun ilişkileri kapsayan bir mekândır. Bu mekânda yaşanan dönüşümlerin toplum üzerinde büyük bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla sosyolojik temelde kentler analiz birimi olarak hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir.

Modern anlamda kentleşme eyleminin özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıktığı bilinmektedir. Bundan dolayı, kentleşmenin modernleşme ve sanayileşme olgularıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu aşamada, kentleşme süreçleri kırsal alandan kente yönelen büyük göç dalgaları, nüfusun hızla artması ve toplumsal yapının köklü bir şekilde dönüşmesi ile karakterize edilmiştir (Keleş, 2002: 21). Ancak, Batı'da Sanayi Devrimiyle başlayan kentleşmenin, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde farklı bir şekilde yaşandığını söylemek mümkündür. Sosyal bilimlerde kentleşme, kente özgü yaşam tarzının yaygınlaşması ve toplumda mekânsal, kültürel, sosyal, psikolojik ve ekonomik değişimlerin bir sonucu olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra kentleşmenin çeşitli eşitsizliklere yol açtığı da ima edilmektedir (Keleş, 2000: 29). Kentleşme sürecinde, kentin nüfus ve mekânsal yapısının değişmesiyle birlikte, kentin çeşitli bölgelerinde farklı alt kültürlerin ortaya çıkmıştır. Kentin bu hızlı büyüme süreci Robert Park'ın kent sosyolojisi çalışmalarının temelini oluşturmaktadır (Park'tan akt. Sulukhia, 2001: 40). Park'ın kent çalışmaları iki soru üzerine odaklanmaktadır. Birincisi, kentin farklı mekânlarında bulunan yerleşim yerleri arasındaki fark; ikincisi ise mekânsal yapılar ile sosyal yapılar arasındaki ilişkisinin korunma yolları (Park, 2016: 37-85). Park, kentsel mekânın tabakalaşmasını ve semtleri/mahalleleri işlevlere göre ayırt edilmesini incelemiştir. Ona göre, kentin merkezinde özel mülkiyete sahip olanlar ve zenginler otururken merkez dışında, çalışan işçilerin yerleşim yerleri bulunmaktadır. Kentin merkezinden çok uzak mesafede ise yüksek gelirli olan, kendilerini kentin dışına atan yüksek sosyete yerleşimlerinin yoğunlaştığı görülmektedir (Bal, 1999: 115).

Lefebvre Marksist düşüncelere dayanarak, toplumun bir ürünü olan kentsel mekânın, temel olarak sosyal gerçeklikle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda mekân, her zaman toplum tarafından yaratılmaktadır. Dolayısıyla mekân ve zaman kavramı, yalnızca belirli bir sosyal bağlamda anlaşabilirdir (Lefebvre'den akt. Kaçkaçişvili, 2014: 22). Harvey'e (1978: 24-56) göre, 1970'li yıllardan itibaren, kapitalizmin krizinden sonra ortaya çıkan neoliberal politikalarla beraber, hızlıca büyüyen kentlerde, sosyal adaletsizlik ve çevre gibi yeni sorunlar oluşmuştur. Bu süreçlerden kaynaklanan, kentsel politikanın artık kapitalizm çerçevesinde yürütülmesi söz konusudur. Harvey, kapitalizmin niteliği olan sürekli yeni yatırım alanı aranmasını, kentsel mekânın gelişiminin temeli olarak görmüştür. Dolayısıyla kent merkezlerinde yer alan gökdelenleri, AVM'leri ve lüks otelleri, kârlarını azamiye çıkarmak için yatırılan yatırımların sonucu olarak örnek vermiştir. Ona göre, kâr amacıyla yapılan çeşitli yatırımlar, toplumsal ayrışmanın temelini oluşturabilir (Socium.Ge, 2022). Harvey gibi Castells (1972: 167-173) de, kent mekânının, kapitalist bir sistemin ekonomik sürecinin sonucunda şekillendiği fikrini savunmuştur. Modern kent hayatını *the space of flows (akışların uzamı)* kavramıyla karakterize eden Castells, yeni küresel ekonominin, elektronik tele-komünikasyon ağına bağlı olduğu fikrini savunmaktadır. Bunun yanı sıra modern toplumu - *ağ toplumu* ve modern kenti - *bilgi kenti* kavramıyla karakterize etmiştir. Bu ağların, insanlar ile kurumlar/devletler arasında bağlantı sağlama işlevi de bulunmaktadır. Bu süreçlerin sonucunda, kentleşme, çok kültürlülük, aile yapısında yaşanan değişimler, artan suç ve şiddet olayları bilgi çağına geçildiğinin bir göstergesi olup ağ toplumu olarak tanımlamıştır (Castells, 2001: 68).

Kentlileşme ile kentleşme kavramları arasında çok fazla benzerlik olmasına rağmen, bu kavramlar farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Louis Wirth (2002) kentlileşme kavramını *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme* isimli makalesinde ilk defa kullanmıştır. Ona göre kentlileşme, kırdan kente gelen göçmenlerin geleneksel sosyo-kültürel ve ekonomik yaşam biçiminden vazgeçmesi ve kente özgü hayat tarzını ve özellikleri kabullenmesidir. Kentlileşme, kentleşmenin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Diğer sosyologlar gibi köy-kent ayrımı yapan Wirth, kırsal ve kentsel toplumları iki ideal topluluk olarak tanımlayıp kent sakinleri arasında statü farklılıklarının, ayrışmaların, bu ayrımlar içinde toplumsal rollerin ve ötekileşme süreçlerinin derin bir şekilde gözlemlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra kent kavramını toplumsal gelişme sürecinin ürünü olarak algılayıp onun yaşam biçimi üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir (Wirth, 2002: 77-106). Kente göç eden insanın değişimi ekonomik mekânda başlamaktadır. Burada ekonomik mekân, kente yeni taşınan bireyin kent ekonomisine dahil olma sürecini ifade etmektedir (Kartal, 1992: 50-51). Bütünleşme kentlileşme sürecinin son aşamasını oluşturmaktadır. Genelde kente göç edenlerin ikinci nesilden sonraki kuşaklarda kentlileşme eğiliminin daha yüksek olduğu söylenebilir (Rüstem, 2004: 27).

3 Tiflis Kent Tarihi ve Kentleşme Süreci

Gürcistan'ın başkenti olan Tiflis, Kuzey Kafkasya'nın merkezinde, Gürcistan'ın doğusunda, Kura nehri vadisinde bulunmaktadır. Tarih boyunca, Tiflis sadece Gürcistan'ın değil aynı zamanda Kafkasya'nın kültür ve ticaret merkezi olarak tanımlanmaktadır. 30 Aralık 1922 tarihinde Sovyetler Birliği kurulduktan sonra Tiflis, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin başkenti ilan edildi. Bu dönemden itibaren, Tiflis kendine özgü kent planlaması ve kentleşme politikasına sahip olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ve Gürcistan'ın bağımsız bir ülke olmasıyla birlikte ekonomik sorunlar ve etnik çatışmalar belirgin hale gelmiştir. 1992-1993'lü yıllarda, Gürcistan'ın Abhazya bölgesinde etnik sebeplerden ötürü meydana gelen savaştan sonra ülkenin sosyo-ekonomik ve demografik yapısı tamamen değiştirilmiş ve bu bölgeden yerinden edilen binlerce göçmene Tiflis kenti ev sahipliği yapmıştır. Ekonomik açıdan Gürcistan'da sosyalist ekonomi modelinden piyasa ekonomisine geçilmiş ve özelleştirme politikaları başlamıştır. Ekonomik kriz ve etnik çatışmaların ardından, ülkede iktisadı ve sosyal pek çok sorun yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreç Durkheim'in (1982: 101-102) *sosyal düzensizlik* kavramıyla açıklanabilir. Tiflis'te olumlu değişimler Gül Devrimi'nden (2003 yıl) sonra başlamıştır.

4 Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırmanın konusunu 20. yüzyılın son çeyreğinde ülkede yaşanan iç çatışmalar ve politik istikrarsızlıklar sonucunda Tiflis'te yaşanan hızlı kentleşmeyle birlikte toplumsal yapıda ortaya çıkan kentsel sorunlar oluşturmaktadır. Bu araştırma kapsamında, Tiflis'teki kentsel problemlerin ortaya çıkış süreci, mevcut durumun keşfi ve çözümcül önerilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu temelden hareketle araştırmanın problemleri aşağıdaki gibidir:

- Tiflis kentinin sosyo-demografik ve ekonomik yapısı nedir?
- Tiflis'te kentleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar nelerdir?
- Göçmenlerin kent üzerindeki etkisi nedir?
- Mahalle sakinlerinin memnuniyet düzeyi nedir?
- Kentlilik bilinci, kentsel aidiyet ve kentsel bütünleşme deneyimleri ve algıları nelerdir?

Araştırmanın evrenini Tiflis kenti oluşturmaktadır. 10 semtten oluşan Tiflis'te Mtatsminda ve Nadzaladevi semtleri araştırma sahası olarak seçilmiştir. Tiflis'in güneydoğu kesiminde yer alan, en az nüfus yoğunluğuna sahip olan tarihi bir semt olan Mtatsminda bir turizm ve ticaret merkezidir. Tiflis'in kuzeybatısında yer alan Nadzaladevi semti ise 19. ve 20. yüzyılın önemli bir sanayi bölgesi olarak karakterize edilebilir. Bununla birlikte, bu bölgede açılmış tren istasyonunda ve farklı sanayi merkezlerinde çalışan işçiler (çoğu iç göç yapanlar) tarafından kaçak yapılaşmalar-Barakaların (Baraka-Getto/Banliyö) inşası görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla semtte sanayi çalışmaları durdurulmuştur. Dolayısıyla semtte farklı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Mtatsminda'da nüfusun çoğu yerli halktan oluşurken, Nadzaladevi semtinde nüfusun çoğunu göçmenlerden oluşmakatdır.

Gürcistan'in Tiflis kentinin Nadzaladevi ve Mtatsminda semtleriyle sınırlandırılmış bu çalışmada, olasılığa dayalı basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmış olup %5 hata payı ve %95 güven aralığı ile örneklem sayısı belirlenmiştir (Neuman, 2013: 219- 20; Yazıcıoğlu, 2011: 69-89). Gürcistan Ulusal Nüfus Sayımı'na göre Nadzaladevi semtinin nüfusu 154.067'dir, Mtatsmşnda'nın ise 49,052'dir. Bu temelde, Nadzaladevi semtinden 450 kişi, Mtatsminda'dan ise 250 kişi araştırmanın örneklemi olarak hesaplanmıştır. Nicel araştırma tasarımının uygulandığı bu çalışmada veriler anket tekniğinden faydalanarak toplanmıştır. Anket formu hazırlanırken Kolukırık, Aygül ve Gün (2020), tarafından gerçekleştirilmiş olan *Mekânsal Tercihi Etkileyen Sosyolojik Dinamikler: Lara ve Varsak Semtleri Üzerine Bir Araştırma* isimli çalışmadan faydalanılmıştır. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesine, Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu 12.05.22 tarihinde 178 numaralı karar sayısında izin verilmiştir. Tasarlanan anket, Tiflis'in Nadzaladevi ve Mtatsminda semtlerinde ikamet eden 18 yaş ve üstü kişilere yüz yüze uygulanmıştır. Bu araştırmada kentleşme, kentlilik algısı, aidiyet ve kentlileşme hakkında katılımcıların değerlerinin ve tutumlarının saptanabilmesi amacıyla likert soru tipinden (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum,

kesinlikle katılıyorum) faydalanılmıştır. Çalışmanın güvenilirliği hesaplanabilmesi için, eşdeğerlik güvenilirliğinden faydalanılarak SPSS programında yarıya bölme yöntemi kullanılmış ve veriler Mtatsminda ve Nadzaladevi semtleri olmak üzere yarıya bölünmüştür. Veriler ölçüldüğünde tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Buna ek olarak, Likert-ölçekli soru tiplerinin güvenilirliği, Cronbach Alpha analiziyle ölçülmüştür (Sipahi, b. vd., 2008: 89). Cronbach Alpha değeri 0, 815 olarak saptanmıştır. Bundan dolayı bu anket verilerinin güvenilir olduğu söylenebilir. Anket, 20 kişiye uygulanan pilot çalışma ile test edilmiş, anlaşılmayan ve işlemeyen sorular düzenlenmiştir. Elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 23 paket programında, Frekans ve Ki-kare (Chi-Square) analizleri yapılarak değerlendirilmiştir. Tüm istatistiksel testlerde anlam düzeyi 0,05 olarak seçilmiştir (Sipahi, 2008: 48-76; Sweet, 1999: 63-75).

5 Bulgular

5.1 Sosyo-Ekonomik Yapı

Araştırmanın sonuçlarına göre, Nadzaladevi semtinde katılımcıların %60,4'ü *kadın* ve %39,6'sı *erkek* iken Mtatsminda semtinde katılımcıların %51,2'si *kadın* ve %48,8'i *erkektir*. Katılımcıların yaklaşık yarısının medeni durumu (Mtatsminda %56 - Nadzaladevi %44,9) *evli* olarak saptanmıştır. Bununla birlikte, her iki semtte (Mtatsminda %2,8 - Nadzaladevi %4,7) *boşanma* oranları düşüktür. Bireylerin uyruklarına göre, yerleşim yeri açısından anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Buna göre Mtatsminda semtinde katılımcıların %88,4'ü, Nadzaladevi'de ise %91,3'ü *Gürcü* uyrukludur. Aynı zamanda Mtatsminda semtinde çeşitli dini ve etnik grupların bulunması bu semtin daha heterojen bir yapıya sahip olmasının nedeni olarak değerlendirilebilir. Buna ilişkin Wirth'in (2002: 9-15) ifade ettiği üzere, heterojenlik sosyal tabakalaşmanın nedeni olup bunun sonucunda kentte özgürlüğü ve bireyciliği geliştirebilir. Mtatsminda'nın tarihi bir semt olması ve Nadzaladevi'nin son iki yüzyıl boyunca yoğun şekilde iç göçe maruz kalması bunun bir sonucu olarak sayılabilir.

Her iki semtte çeşitli meslek gruplarında yoğunlaşmalar görülmektedir. Her iki semtte de en çok gelişen sektörler *hizmet* (Nadzaladevi %16,7 - Mtatsminda %20,8), *ticaret* (Nadzaladevi %11,6 - Mtatsminda %13,6) ve *inşaattır* (Nadzaladevi %10,9 - Mtatsminda %9,2). Ayrıca örneklem gruplarında çalışanların %80'inden fazlası *özel sektörde* yer almaktadır. Araştırma sonuçları bağlamında, en düşük gelirli katılımcıların çoğunun emekli olduğu saptanmıştır. En *yüksek gelirli* (5000+ Gürcü Lari) katılımcıların oranının örneklemdeki temsili azdır (Nadzaladevi %2,7 - Mtatsminda %4). Verilere göre, ortalama maaşı 1000- 2000 Gürcü Lari'yi (Nadzaladevi %32 - Mtatsminda %38,4) genelde *hizmet* sektöründe çalışanlar almaktadır. Günümüzde hizmet sektörü oldukça gelişmiştir. Marks ve Engels'in (2013: 42) de ifade ettiği üzere kırsal alanlardan farklı olarak kentte düşün emeği taşınabilir sermaye olarak ön plana çıkması olarak ifade ettiği süreçte paralellik arz etmektedir. İnşaat gibi akışkan çalışan profiline sahip sektörlerde, genelde iç göç yaparak kente gelenler çalışma eğilimi göstermektedir. Çünkü diğer sektörlere göre, daha düşük eğitimli işçilere (genelde geçici göçmenler) daha yüksek maaşla çalışma fırsatları verilmektedir.

Konut tiplerine gelince, Mtatsminda semtinde (%66,8) *ortak avlulu* evler yoğun iken Nadzaladevi'de katılımcıların %55,6'sı *apartman dairesinde*, %35,6'sı *ise müstakil evde* oturduklarını belirtmiştir. Burada mutlaka altı çizilmesi gereken nokta ise bu semtlerin tarihsel ve mekânsal yapılarının farklılığına ilişkindir. Örneğin, Eski Tiflis tarzlı ortak avlulu evler (Şekil 1) yıllar boyunca Tiflis'liler için sosyal kontrol işlevini yerine getirmiş ve çok kültürlü ortamın oluşmasını sağlamıştır (Topçişvili, 2017: 128). Buna ek olarak, Nadzaladevi semtinde (%3,8) *barakalar* da bulunmaktadır. Barakaların inşaatı 19. yüzyılın sonlarında, semtte tren istasyonun açılmasıyla başlamıştır. Gürcistan'ın diğer bölgelerinden gelen göç sonucunda, göçmenler barınma sorununa karşı barakalar inşa etmişlerdir. Zamanla bu yerleşim yerleri kentin sınırlarının içine girip diğer semtlerle beraber gelişmeye başlamıştır. Günümüzde bu tür evleri Nadzaladevi semtinin Lotkini mahallesinde görmek mümkündür. Ravenstein, bu olayı *yayılma* ve *emme* süreci olarak adlandırılan kurallarla açıklamıştır. Ona göre, yeni ve hızlı şekilde gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü, göçle karşılanmakta ve böylece gelen göç, kentsel sanayi merkezlerince emilmektedir (Ravenstein'den akt. Adıgüzel, 2016: 23).

Örneklem gruplarının mülkiyet durumlarına bakıldığında her iki semtte de benzer oranların olduğu saptanmıştır. Mtatsminda semtinde katılımcıların %17'si ve Nadzaladevi'de %20'si *kiracı* iken

Mtatsminda'da katılımcıların %47,6'sı ve Nadzaladevi'de %36,9'u *mülk sahibidir*. Buna ek olarak, örneklem gruplarında (Mtatsminda %35,5 - Nadzaladevi %42,4) *aile bireyleriyle* oturanların oranı yüksektir.

Şekil 1. Tiflis'te Ortak Avlulu Ev (ambebi.ge, 2022)

5.2 Göçler ve Göç Deneyimleri

Tarih boyunca, göç dalgaları kentlerin gelişim ve kentleşme sürecinde etkin bir faktör olmuştur. Bu temelden hareketle, katılımcıların göç deneyimlerinin incelemesi son derece önemlidir. Araştırma sonuçlarına göre, Mtatsminda semtinde katılımcıların %42,4'ü ve Nadzaladevi'de %57,3'ü *göçmendir* (Tablo 1). Nadzaladevi semti son iki yüzyıldır iç göç yapanlar için bir çekim merkezidir. Bunun dışında genel olarak her iki semtte göç eden nüfusun yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu durum, 1990'lı yıllarda Sosyalist sistemin çöküşü ile başlayan sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşümlerden sonra Gürcistan'ın diğer kentlerinin işlevlerini kaybetmesi ve kentlerde eşitsizlik düzeyinin artmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Tiflis'in ülkenin en önemli kenti olarak gelişmesi, her alanda hâkimiyetinin artmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Gürcistan'ın diğer kentlerine sunulması gereken imkanların Tiflis'e yönlendirilmesi diğer kentlerin gelişimini engellemiştir. Bu durum iç göç yapanlar için çekici bir faktör olmuş, Tiflis'in ülkenin eğitim, sağlık, ekonomi, kültür ve yönetim merkezi haline dönüşmesine sebep olmuştur (Gogsadze, 2018: 133).

Araştırma verilerinden hareketle göçmenler arasında kadınların yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum üç faktörle açıklanabilir. Birincisi Uluslararası Göç Örgütü'ne göre, genel olarak kadınlar evlenince ikamet yerlerini değiştirmektedir. Bu süreç göç literatüründe göçün kadınlaşması süreci olarak açıklanmıştır (IOM, 2020: 195-196). İkincisi, dünya nüfusunda kadınların oranının fazla olmasıdır. Üçüncüsü ise, Ravenstein'in yedinci göç kuralına göre, kısa mesafelerde genelde kadınların erkeklerden daha yoğun bir şekilde göç etmesidir (Ravenstein'den akt. Çağlayan, 2006: 70).

Tablo 1. Göç Deneyimi

	Mtatsminda Semti	Nadzaladevi Semti
Bugüne Kadar Hep Tiflis'te mi Yaşıyordunuz?	%	%
Evet, doğulduğumdan beri burada yaşıyorum	57,6	42,7
Hayır, daha önce başka yerde oturuyordum	42,4	57,3

Tiflis'e göçün en büyük nedenleri arasında Nadzaladevi %38,4, Mtatsminda %43,3 oranlarıyla *eğitim* olduğu görülmüştür. Bunun yanında *evlilik* (Nadzaladevi %16,7 - Mtatsminda %14,2), *ekonomik*

sorunlar (Nadzaladevi %15,1 - Mtatsminda %14,2) ve *yaşam kalitesinin artması* (Nadzaladevi %15,9 - Mtatsminda %14,2) her iki semt için çekici göç faktörleri arasında yer almaktadır. Göç nedenleri arasında, en son etkenin (yaşam kalitesinin artması) fazla olması durumu neoklasik iktisat teorisi ile açıklanabilir. Neoklasik iktisat teorisinde göçmenlerin göç etme nedenleri arasında sosyo-ekonomik etmenlerden bahsedilmektedir (Gogsadze, 2005: 80). Buna ek olarak Sorokin (1959: 133) bir üçüncü etken ekleyerek bunu sosyal *hareketlilik (sosyal mobilite)* kavramıyla karakterize edip bireylerin bir sosyal sınıftan daha üst seviyedeki sosyal sınıfa geçmesi olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla emek göçünün temelinde, eşit olmayan ekonomik gelişme düzeyi yer almaktadır (Gogsadze, 2005: 80). Araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak, Mtatsminda semtinde %78,3 ve Nadzaladevi semtinde %82,6 oranıyla *göç ettikten sonra katılımcıların büyük kısmının farklı sorunlarla karşılaştıkları* görülmüştür. Yaşanan sorunlar arasında *iş bulma* (Mtatsminda %26,5 - Nadzaladevi %28), *kente uyum sağlama* (Mtatsminda %24,1 - Nadzaladevi %26,2) ve *barınma* (Mtatsminda %16,9 - Nadzaladevi %19,2) yer almaktadır.

5.3 Mekân, Kent Kimliği, Kentlilik Algısı ve Aidiyet

Kent yaşamı insan psikolojisini ve bilinç düzeyini derinden etkilemektedir (Simmel, 1903). Ancak Wirth'in (2002: 16-18) ifade ettiği üzere, bir kentte yaşamak kentli olma anlamına gelmemektedir. Bunun yanı sıra, kent kültürünün ve oturulan yerin benimsenmesi, kente özgü yaşam biçimiyle yaşanması veya kent toplumunun sosyalleşmesi gibi göstergeler kentli olmanın temelini oluşturmaktadır. Kentli olmanın ve kent kimliğinin kazanılmasında, kentte ikamet etme süreci önemli etmenler arasındadır. Örneklem gruplarına bakıldığında (Nadzaladevi %32,2 - Mtatsminda %35,8) göçmenlerin genellikle 6 ile 15 yıl arasında Tiflis'te yaşadığı görülmüştür. *Kentli, doğma büyüme kentli olandır* ifadesine ise her iki semtte katılımcıların büyük kısmı kesinlikle katılmamıştır (Mtatsminda %64,8 - Nadzaladevi %65,3). Öte yandan, *kendini kentli hisseden kentlidir* ifadesine (Mtatsminda %35,6 - Nadzaladevi %30,4) katılımcıların çoğu kesinlikle katılmıştır. Dolayısıyla katılımcılara göre, kentli olmak öncelikle katılımcıları ruhsal durumu ve tutumlarıyla ölçülebilirdir ve kentte doğmak, büyümek ve oturmakla ilgili değildir. Buna ilişkin, elde edilen bulgular Tiflis'te doğma ile kendini kentli olarak hissetme arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (X^2=149,210, p=0,000).

Tablo 2. Kentlilik Bilinci

	Mtatsminda Semti	Nadzaladevi Semti
Kendinizi Kentli Olarak Görüyor musunuz?	%	%
Evet	83,6	73,6
Hayır	16,4	26,4

Verilere göre, katılımcıların çoğu (Mtatsminda %83,6 - Nadzaladevi %73,6) *kendisini kentli olarak görmüştür* (Tablo 2). Ayrıca daha önce başka yerde oturup sonra Tiflis'e göç eden 364 bireyden 213'ü *kendisini kentli olarak hissettiğini* ifade etmiştir. Ancak Nadzaladevi semtinde Mtatsminda'dan farklı olarak bu oran biraz düşüktür. Buna ilişkin, Tiflis'e göç edenlerin kendilerini kentli olarak hissetmesi ile kentte ikamet süresi arasında istatistiki olarak bir ilişkisi olacağı öngörülmüştür (H_1) ama Ki-kare analizine (X^2 =9,693; p=0,084>0,005, Cramer's V=0,163) göre bu varsayım doğrulanmamıştır.

Kentli kimliğinin kazanılmasında, kent sakinlerinin oturduğu mahallelerin tanınması ve sosyal/siyasi konularda aktif olması da önemlidir. *Mahallenizi iyi tanıyor musunuz?* ifadesine, her iki semtten örneklem gruplarının çoğu (Mtatsminda %84,4 - Nadzaladevi %74,9) olumlu yanıtlar vermiştir. *Mahalle sorunlarının çözümüne katılıyor musunuz?* sorusuna her iki semtten çok az katılımcı (Mtatsminda %20 - Nadzaladevi %26) olumlu cevap vermiştir. Dolayısıyla bu verilere göre, her iki semtte katılımcıların sosyal olarak aktif olmadıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Aidiyet

	Mtatsminda Semti	Nadzaladevi Semti
Oturduğunuz Mahalleye Ait Hissediyor musunuz?	%	%
Evet	91,2	73,1
Hayır	8,8	26,9

Katılımcılara *kendilerini kente ait hissedip hissetmedikleri* sorusuna birbirlerinden farklı cevaplar vermişlerdir. Buna göre Mtatsminda semtinde katılımcıların %91,2'si ve Nadzaladevi semtinde %73,1'i *oturduğu mahalleye kendisini ait hissettiğini* ifade etmiştir (Tablo 3). Aidiyet duygusunun oluşturmasında mekân deneyimi önemlidir. Bundan yola çıkarak, kentin farklı mekânsal örüntülere sahip olması, farklı aidiyet hissinin oluşturmasının sebebi olabilmektedir (Ercoşkun vd., 2016: 7).

Oturulan semtlerde, bireylerin aidiyet duygusu ile komşuluk ilişkileri arasında olumlu bir bağ olduğu varsayılmıştır: H_1 - Yaşadığı semtte komşuluk ilişkileri iyi olan bireylerin kendini yaşadığı yere ait hissetme oranı yüksektir. Yapılan Ki-kare test sonuçlarından yola çıkarak, (X^2=50,431, p=0,000) mahalleye aidiyet duygusu ile komşuluk ilişkisi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

5.4 Kentleşme ve Kentsel Sorunlar

Kentleşme ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümleri içeren bir süreç olarak tanımlanabilir. Tiflis'te kentleşme sürecinin başlaması, ekonomik ve toplumsal anlamda hem pozitif hem de negatif değişimlere yol açmıştır. Negatif bir açıdan bakılırsa, kentleşme sonucunda kentsel sorunların da ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Bu nedenle kentsel sorunları ortaya çıkaran nedenler bu araştırma kapsamında ele alınmıştır.

5.4.1 Yasadışı İnşaat Sorunu

Yasadışı (kaçak-ruhsatsız) inşaat, herhangi bir kentsel planlama çerçevesinin dışında yasal yollara başvurmadan yapılan inşaatlardır. Bu tür inşaatların başlangıcı Sovyetler Birliği dönemine dayanmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren Gürcistan'da kamu mülkiyetinde özelleştirme politikasının başlamasıyla evlerde ve apartmanlarda kaçak inşaatlar yapılmaya başlandığı görülmektedir (Şekil 2). Bunun sonucunda Tiflis'te yoğunlaşan yasadışı inşaatlarla kentin estetik yönü oldukça bozulmuştur. Katılımcılara mahallelerinde kaçak-ruhsatsız inşaatların yapılıp yapılmadığı sorulduğunda, semtlere göre farklı cevaplar ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %65,1'isine göre, Nadzaladevi'de *yasadışı inşaatlar yapılmaktadır*. Mtatsminda'da katılımcıların %26,4'ü *yasadışı inşaatların* bulunduğunu ifade etmiştir. Mtatsminda'dan farklı olarak Nadzaladevi semtinde, kaçak-ruhsatsız inşaatlardan en yaygını yasadışı yapılar olarak saptanmıştır. Ancak yasadışı balkonlar (Loggialar) ve garajlar belli bir oranda her iki semtte bulunmaktadır. Buna göre, katılımcıların çok az kısmı yasadışı inşaatlardan kaynaklanabilecek tehlikelerin farkında oldukları anlaşılmaktadır. Nadzaladevi semtinde, katılımcıların sadece %8'i *tehlikenin tamamen farkında* iken Mtatsminda'da ise %30,8'i oranıyla insanlar tehditlere karşı daha bilinçli davranışlar göstermektedir. Dolayısıyla Mtatsminda semtinde yasadışı inşaatların az bulunmasının nedeni, insanların bu tür inşaatlardan gelen tehlikelerin tamamen farkında olmasından kaynaklanmaktadır (H_1). Ki-kare test sonuçlarına (X^2=17,095, p=0,002) göre, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki çıkmıştır ve bu varsayım doğrulanmıştır.

Şekil 2. Tiflis, Saburtalo Semti, 5 Katlı Evin Çok Katlı Eve Dönüştürülmesi

(Salukvadze ve Assche, 2022)

5.4.2 Eski ve Hasarlı Bina Sorunu

Eski ve hasarlı binalar, Tiflis'in tarihi ve eski semtlerinde oldukça önemli sorunlar arasında yer almaktadır (Şekil 3). Bu sorunların özellikle Mtatsminda semtinde yaşandığı ve gittikçe eskimiş evlerin sayısının arttığı ortaya çıkmıştır. Sorun kapsamlı olması nedeniyle belediyenin imkanlarıyla bu problemin kısa zamanda çözülmesi epeyce zordur. Tiflis Belediyesi'nin her aileye güvenli binalarda yaşama fırsatını sunamamasından dolayı kent sakinleri hasarlı binalarda ve apartmanlarda oturmaya devam etmektedir.

Tiflis Belediyesi'nin resmi kayıtlarına göre, kentte 10.000 tane hasar görmüş bina/ev bulunmaktadır (Tiflis Belediyesi, 2022). Ancak eskimiş binalar hakkında erişilebilecek bir verinin bulunmamasından dolayı bu rakamlar daha da artabilir. Araştırma verilerine dayanılarak, mahalledeki evlerin yaşam koşulları incelendiğinde farklılıklar saptanmıştır. Nadzaladevi semtinde katılımcıların sadece %8'i *mahallesindeki evlerin yaşam koşullarına uygun olmamasına* kesinlikle katılmadıkları ve %16,9'u katıldıkları yanıtını vermiştir. Mtatsminda semtinde ise resim daha farklıdır. Katılımcıların çoğu, mahallesindeki evleri yaşam koşullarına uygun görmemektedir (*kesinlikle katılmıyorum* %18,8; *katılmıyorum* %22,8). Bunun dışında her iki semtte binaların yıkılma riski yüksek görünmektedir. Ancak bu rakamlar Mtatsminda semtinde daha yüksektir. Bunun nedeni Mtatsminda semtinin daha eski bir semt olması ve oradaki binaların çoğunun 100 ya da 200 sene önce inşa edilmesinden kaynaklanabilir. Nadzaladevi'de bulunan binaların çoğu ise Sovyet döneminde inşa edilmiştir.

Şekil 3. Tiflis, Mtatsminda Semti, Hasar Görmüş Ev (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir, 2022)

5.4.3 Kentsel Altyapı Sorunları

Kentleşme süreci incelenirken, kentin mekânsal planlaması son derecede önemlidir. Gürcistan'da 1990'lı yıllarda başlayan sosyo-ekonomik krizden sonra, Tiflis'te toplu taşıma sistemi tamamen değiştirilmiştir. Tramvay ve troleybüs hatları tamamen iptal edilmiştir ve ulaşımın yükü sadece otobüs, metro ve dolmuşlara verilmiştir. Son 30 yılda Tiflis'te özel araçlar çoğalmaktadır (Şekil 4). Özel araçların yoğunlaşması trafik, otopark, hava ve gürültü kirliliği gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mtatsminda semtinde en sık kullanılan araç (%27,6) *özel araba* iken Nadzaladevi'de *metrodur* (%31,1) (Tablo 4). Buna ilişkin Gürcistan kültüründe arabanın bir araç işlevinden ziyade bağımsızlık, özgürlük rahatlık ve güvenlik anlamını taşıdığının altı çizilmelidir. Trafik ve otopark sorunu nedeniyle *bisiklet* kullananların (Mtatsminda %0,8 - Nadzaladevi %0,7) sayısı çok azdır (Tiflis'te Sürdürülebilir Kentsel Ulaşım Stratejisi, 2015: 12-36) (Şekil 5).

Tablo 4. Ulaşım Sorunları

	Mtatsminda Semti	Nadzaladevi Semti
Mahallemde Otopark Sorunu Yoktur	%	%
Kesinlikle Katılmıyorum	30,8	18
Katılmıyorum	22,8	28,9
Kararsızım	0,4	4,2
Katılıyorum	14,4	22,4
Kesinlikle Katılıyorum	31,6	26,4
Mahallemde Trafik Sorunu Yoktur		
Kesinlikle Katılmıyorum	25,2	18,9
Katılmıyorum	26,8	30,7
Kararsızım	0,8	3,6
Katılıyorum	14,4	22,9
Kesinlikle Katılıyorum	32,8	24

Şekil 4. Tiflis'te Trafik (TV Pirveli'nin Facebook Sayfası, 2022)

Şekil 5. Tiflis'te Şahsi Araçlar Tarafından İşgal Edilen Kaldırımlar (TV Pirveli'nin Facebook Sayfası, 2022)

Mahallem yeterli düzeyde altyapıya sahiptir ifadesine Nadzaladevi'de katılımcıların %12,4'ü *kesinlikle katılmıyorum*, %40,4'ü *katılmıyorum* ve Mtatsminda semtinde katılımcıların %22,8'i *kesinlikle katılmıyorum*, %37,2'si *katılmıyorum* yanıtını vermiştir (Tablo 5). Ayrıca Nadzaladevi semtinde katılımcıların yarısı ve Mtatsminda semtinde katılımcıların yarısından fazlası mahallesindeki kaldırım ve yol kaplamalarının çağdaş yaşam düzeyine uygun olmadığını belirtmiştir. Verilere dayanarak her iki semtte, trafik sorunu yüksek düzeyde görülmektedir. Ayrıca trafik sorunlarının

artması bağlamında gürültü kirliliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Nadzaladevi'den (%46,9) farklı olarak, Mtatsminda semtinde (%53,6) katılımcıların çoğu otopark sorunundan şikâyet etmiştir (Tablo 4). Sonuç olarak Tiflis'in ulaşım sisteminin talebi karşılayamadığı ifade edilebilir.

Tablo 5. Altyapı Sorunları

	Mtatsminda Semti	Nadzaladevi Semti
Mahallem Yeterli Düzeyde Altyapıya Sahiptir	%	%
Kesinlikle Katılmıyorum	22,8	12,4
Katılmıyorum	37,2	40,4
Kararsızım	1,6	4,7
Katılıyorum	22,8	23,8
Kesinlikle Katılıyorum	15,6	18,7
Mahallemdeki Su ve Kanalizasyon Sistemi Düzgün Çalışmaktadır	%	%
Kesinlikle Katılmıyorum	12,8	8,7
Katılmıyorum	22,4	20,7
Kararsızım	1,6	4,7
Katılıyorum	22,8	30,3
Kesinlikle Katılıyorum	40,	34,7

Katılımcıların yarısından fazlası su ve kanalizasyon sistemlerinin düzgün olduğunu belirtmiştir. *Mahallemdeki su ve kanalizasyon sistemi düzgün çalışmaktadır* ifadesine Mtatsminda semtinde katılımcıların %12,8'i *kesinlikle katılmıyorum* ve %22,4'ü *katılmıyorum*, Nadzaladevi semtinde ise %8,7'i *kesinlikle katılmıyorum* ve %20,7 *katılmıyorum* cevabını vermiştir (Tablo 5). Her iki semtin engelliler için gerekli altyapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Mtatsminda semtinde katılımcıların %62,4'ü ve Nadzaladevi semtinde %66,9'u engellilere uygun altyapıya sahip olmayan bir mahallede oturduklarını ifade etmişlerdir. Son olarak, verilerden hareketle her iki semtte kent sakinlerinin belediye hizmetlerinden memnun olmadıkları görülmüştür.

5.4.4 Çevre Sorunları

En belirgin çevre sorunu hava kirliliği olarak saptanmıştır. Ancak burada da semtler arasında bir farklılaşma söz konusudur. Mtatsminda'ya (*kesinlikle katılıyorum* %34, *katılıyorum* %26) göre, Nadzaladevi'de (*kesinlikle katılıyorum* %59,8, *katılıyorum* %14,9) hava kirliliği sorunun akut bir problem olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ketenoğlu (2015: 63) kentlerdeki hava kirliliği problemini, gökdelenler ve büyük binaların rüzgâr esintilerine engel olması ve *sıcak hava etkisinin* oluşmasıyla ilişkilendirir. Dolayısıyla semtlere göre, farklı verilerin ortaya çıkması semtlerin fiziki mekânlarından kaynaklandığı ifade edilebilir. Daha önce belirtildiği üzere, Nadzaladevi semtinde yüksek apartman konut tipi yoğunlaşırken Mtatsminda'da ortak avlulu 3-4 katlı evler bulunmaktadır. Nadazaladevi'de ise Mtatatsminda'dan daha fazla fabrika, demir yolu ve tren istasyonu vardır. Su ve toprak çevre sorununun ise her iki semtte az yaşandığı saptanmıştır.

Günümüzde yaşanan hızlı ve çarpık kentleşme, doğal ekosistem dengesinin bozulmasını ve çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Ancak görüldüğü gibi, modern kent ekosistemi yüksek binalar, kara ve demir yolları, internet ve elektrik hatları gibi yapıların hakim olduğu bir yere dönüşmüştür. Ketenoğlu (2015: 12) bu durumu *tekno ekosistem* kavramıyla açıklamaktadır. *Tekno ekosistemler* çevrenin doğal ortamı işgal edip onun yerine yapay bir ekosistem (binalar, yollar, fabrikalar) oluşturulmasını sağlamaktadır. Bunun sonucunda, kentin yeşil-açık alanları, dinleme, spor ve eğlenme mekânları azalmaya başlamıştır. Dünyada farklı kentlerde kişi başına düşen kentsel yeşil alan için özel bir limit belirlenmiştir. Ancak kentin büyüklüğüne göre bu alanların da artırması gerekmektedir. Genel olarak kentlerde kişi başına düşen yeşil alanın büyüklüğü ortalama 4 ila 5 m^2 civarında kabul edilmektedir (Doğanay, 2019: 177). Yaşanan mahallerdeki rekreasyon alanlarının (park, spor alanı, çocuk oyun alanı vs.) yeterli olup olmadığına bakıldığında, semtler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Nadzaladevi semtinde (*kesinlikle katılmıyorum* %24,9, *katılmıyorum* %37,6) Mtatsminda'ya (*kesinlikle katılmıyorum* %15,6, *katılmıyorum* %30) kıyasla daha az rekreasyon (park, spor çocuk

oyun alanı vs.) alanı bulunduğu saptanmıştır. Rekreasyon alanları arasında Mtatsminda semtinde (%25,2) en yaygın olan küçük parklar iken Nadzalaedvi'de ise (%18) yeşil alanlar olarak saptanmıştır.

5.4.5 Kent Güvenliği ve Asayiş Sorunu

Günümüzde kent araştırmalarında kentsel sorunlar içinden güvensizlik hissi ve suç gibi kavramlarının tartışılması son derecede önemlidir (Yavuz, 2019: 28-52). Güvensizlik hissi sosyal bilimlerde suç mağduriyeti korkusu olarak da kavramsallaştırılmaktadır. Asabaşvili'ye (2018: 414-420) göre, suç korkusu kent sakinlerinin kendilerini kentin belirli bir alanının duvarlarla, güvenlik kameralarıyla, uzak mesafelerle veya büyük kapılarla, *gönüllü olarak toplumdan ötekileştirerek* izole etmelerini beraberinde getirmektedir. Buna ilişkin Neuman (1973: 45), insanın güvenli olma hissi ile komşuluk ilişkilerinin bütünleşmesi arasında ilişki olduğunu varsaymaktadır ve komşuluk ilişkileri, doğal bir polis gücü olarak tanımlanmıştır. *Mahallem yeterli kadar güvenilirdir* ifadesine, örneklem gruplarına göre, Mtatsminda da katılımcıların %58,4'u ve Nadzaladevi'de %43,3'ü kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Giddens (1998: 33-36), komşu ile güven kavramlarını eşdeğer olarak görmektedir. Bundan yola çıkarak, örneklem gruplarda, oturulan mahallenin güvenilir olması ile komşularla iyi bir ilişki olması arasında bir bağ olup olmadığını öğrenmek için Ki-kare Analizi Fisher's Exact Testi yapılmıştır (Fisher's Exact Test Değeri 20,363, (Ecaxt Sign. (2 sided)) = 0,000). Elde edilen sonuçlara göre, bu varsayım doğrulanmıştır. Ayrıca etki boyutunu ölçmek için Phi and Cramer's V istatistik test kullanılmıştır. Elde edilen rakam (Phi=0.199) varsayımdaki ilişkinin az olduğunu ifade etmiştir. Modern çağda hızlı nüfus artışının yaşandığı kentlerde güvenlik sorunu her zaman önemli olmuştur. İnsanlar kentte yerleşim yerini belirlerken muhitin güvenli olup olmadığına dikkat etmektedirler (Kaçkaçişvili, 2014: 4). Sonuç olarak, bu verilere ve literatüre dayanarak mahallede komşuluk ilişkileri iyi olduğu takdirde insanlar kendilerini daha güvenli hissetmektedir. Son olarak, *sağlı*k (Mtatsminda %50 - Nadzaladevi %36,4) ve *eğitim* (Mtatsminda %48 - Nadzaladevi %36,2) hizmetlerine gelince, Nadzaladevi semtinden farklı olarak Mtatsminda semtinde katılımcılar bu hizmetlerin yeterli olduğunu belirtmiştir. *Eğlence* ve *dinleme* mekânlarının (Mtatsminda %41,6 - Nadzaladevi %12,2) her iki semtte de yetersiz olduğu belirtilmiştir.

5.5 Katılımcıların Kente Karşı Tutumları

Bireylerin yerleşim yeri tercihini yaparken dikkat ettiği hususlardan birisi, o mekânın nasıl algılandığına ilişkindir. Katılımcıların yaşadığı mekâna ilişkin düşünceleri bağlamında, *oturduğunuz mahallede kendinizi nasıl hissediyorsunuz?* sorusuna her iki semtteki katılımcıların neredeyse tamamı olumlu düzeyde cevap vermiştir. Mtatsminda'da görüşülenlerin yaşadıkları mahalleye ilişkin %26'ı *özgür,* %24,8'i *rahat* ve %12,8'i *mutlu*, Nadzaladevi'de ise katılımcıların %17,1'i *özgür*, %15,1'i *rahat* ve %12,9'u *ekonomik* hissettiğini ifade etmiştir. Öte yandan Mtatsminda kentinden farklı olarak Nadzaladevi'de katılımcıların %11,6'sı *kısıtlı* hissetmiştir. Ayrıca bu semtte kendisi *mutlu* hisseden bireylerin oranı (%2,4) azdır. Bu anlamda Nadzaladevi'deki örneklem grubunun önemli bir bölümü yaşadıkları yerlere ilgili olarak kendilerini *ekonomik* ve *kısıtlı* hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu veriler semt sakinlerinin semt memnuniyetini, yaşam kalitesini ve algılarını göstermektedir. *Tiflis kenti denilince aklınıza ne geliyor* sorusuna Nadzaladevi'de katılımcıların %14'ü *memleket*, *yaşanılan yer ve akrabalar,* %14'ü *gelişmekte olan kent*, %12,2 'si *turizm* olarak yanıt vermiştir. Mtatsminda ise katılımcıların %18,2 'si *memleket, yaşanılan yerler ve akrabalar*, %15,2'si *seçkinci yaşam tarzı - kültürel seviye,* %12,8'i *modern kent* olarak cevap vermişlerdir. Sonuçlarına göre her iki semtte farklılık olduğu bulgulanmıştır. Mtatsminda'da katılımcılar kenti daha modern ve daha seçkinci yaşam tarzını sahip olarak görürken, Nadzaladevi'de katılımcılar gelişmekte olan kent şeklinde algılamışlardır. Dolayısıyla Nadzaladevi'den Mtatsminda'yı farklı kılan özellikler katılımcıların kente karşı tutumları ile ilişkili olduğu ifade edilebilir.

6 Sonuç ve Öneriler

Sanayileşme ile ortaya çıkan kentleşme toplumsal yapı üzerinde köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren, Gürcistan'ın başkenti olan Tiflis'te meydana gelen hızlı ve çarpık kentleşme sonucunda yaşanan dönüşümler, bireylerin yaşam standartlarını ve şartlarını değiştirmiştir. Ortaya çıkan neoliberal politikaların beraberinde getirdiği kentsel sorunlar ise oldukça görünür hale gelmiş ve çeşitli eşitsizliklere yol açmıştır. Kentsel mekân ayrışma ve

toplanma mekânları olarak semtler-mahalleler-sokaklar ölçeğinde ayrışmış ve mekânsal tezahürde keskin farklılıklar yaratmıştır. Toplumsal sorunlar aynı zamanda Tiflis'in farklı semtlerinde sosyo-ekonomik, kültürel ve tarihsel yapısına göre farklı kentleşme süreçlerinin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu farklı dinamikler göz önünde bulundurularak çalışma kapsamında Gürcistan'ın Tiflis kentinin iki farklı Mtatsminda ve Nadzaladevi semtlerinde yaşayan kent sakinlerinin deneyimlerinden hareketle kentleşme süreci ve kentsel sorunlar sosyolojik bağlamda incelenmiştir. Elde edilen verilerden hareketle, Gürcistan'daki siyasi ve ekonomik yönelimlerin Tiflis'in kentleşme sürecine önemli etkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerden ötürü Tiflis yoğun göç almış ve Tiflis kentinin hâkim kültürü zayıflatmış ve melez bir kültürün oluşturmasına yol açılmıştır. Sosyal hareketliliğin sonucunda bireyselliğin ve yüzeyselliğin egemen olduğu kent kültüründe, kentlilik bilinci veya kente aidiyet duygusunun kazanılması oldukça karmaşık hale gelmiştir. Ancak Tiflis'te kırsal gelenekten temellerini alan toplulukçu anlayışın yansımalarının bulunması kentlilik bilincinin ve kent aidiyetinin oluşturmasını kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple, var olan komşuluk ilişkileri bireyin yalnızlaşmasına engel olmakta ve bir güvenlik hissi yaratmaktadır. Tiflis'te toplumsal ilişkileri hala kolektif bilinçle mekanik dayanışma çerçevesinde sürdürüldüğü güçlü bir sosyal kontrolün bulunduğu, kentte kırsal alana ait birincil ilişkilerin yaşandığı görülmektedir.

Kentleşmeyle birlikte modern yapılarla geleneksel yapıların kent mekânında bir arada yer alması çeşitli kentsel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Burada belirtilmesi gereken hususlardan birisi Tiflis'in kentsel sorunlarının derinlerinde bulunan tarihsel etkenlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik ve siyasi krizlerin ardından, ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve özelleştirme politikalarının başlaması Tiflis kenti üzerine büyük etki yaratmıştır. Kent planlaması olmayan Tiflis'te 20. yüzyılın başlarından itibaren yasadışı inşaatlar artmış, trafik ve hava kirliliği gibi sorunlar belirgin hale gelmiştir. Plansız kentleşme, yeşil ve açık alanların azalmasını ve kent peyzajının tamamen değişmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca yoğun ve yasadışı inşaatlardan gelen tehditlerin insanlar tarafından algılanmadığı görülmektedir. Otopark alanlarının, yaya ve bisiklet yollarının yeterli olmaması kentin trafik sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Kentsel sorunlar arasında ayrıca sosyal tabakalaşmanın mekânsal boyutta görünür hale gelmesi de yer almaktadır. Bu ayrım semtlere göre yüksek ve düşük kazançlı katılımcıların yerleşim yeri tercihlerinde görünmüş ve kent mekânında göreli bir eşitsizliği kaçınılmaz kılmıştır. Belirli bir kentleşme politikası ve kent planı olmaması Tiflis kentinin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Toplumda sağlıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin artması ancak doğru ve planlı kent politikaları ile gerçekleştirilebilir. Elde edilen bulgular ışığında çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Tiflis kenti, belirli bir kentsel politika ve kent gelişimi planına göre yönetilmelidir. Özel araba sayısının azaltması ve toplu taşıma araçlarının geliştirilmesi belediyenin öncelikli amaçları arasında olmalıdır. Yoğunlaşan inşaat alanları kontrol altına alınmalı, yeşil ve açık alanların sayısı arttırmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Alver, K. (2017). *Kent sosyolojisi.* İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Asabaşvili, L. (2018). *The city critical reader*. Tbilisi: Meridiani.

Aslanoğlu, R. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: ASA Kitabevi.

Assche, V., Salukvadze, J. ve Shavishvili, N. (2009). *City culture and city planning in Tbilisi: Where Europe and Asia meet*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.

Bal, H. (2015). *Kent sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bauman, Z. (2017). *Kimlik* (Çev. M. Hazır). Ankara: Heretik Yayınları.

Burgess, E. ve Park, R. (2015). *Şehir: Kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler.* (Çev. P. Karababa Kayalıgil). Ankara: Herektik Yayınları.

Castells, M. (2004). *The network society*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, Inc.

Davis, M. (2018). *Gecekondu gezegeni* (Çev. G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları.

Durkheim, E. (1982). *The rules of sociological method* (Çev. W. D Halls). London: Macmillan Publishing.

Dur, M. (2015). *Kentsel dönüşümün sosyo-kültürel dinamikleri: Konya örneği.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ekincikli, Ş. (2019). *Sivas Esentepe mahallesinde kentsel dönüşümün sosyolojik yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Ercoşkun, Ö. Y., Öcalır-Akünal, E. V., Yenigül, S. B. ve Alkan, L. (2016). Kentlilik bilincini oluşturan göstergeler ve kentlilik bilincini geliştirme yolları. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, (11), 4-26.

Erdoğan, Ö. (2016). Kentsel yaşam ve yozlaşma. *ABMYO Dergisi, 41*(1), 13-33.

Gamkrelidze, G. (2021*). Gürcistan'ın arkeolojisi üzerine yapılmış yazılar- MÖ V. – MS V. yüzyıllar*. Tiflis: Gürcistan Ulusal Müzesi.

Gans, M. ve Herbert J. (1962). *An edition of the urban villagers: Group and class in the life of Italian-Americans / the urban villagers*. Ilinois: The Free Press of Glencoe.

Gogsadze, G. (2018). *Human geography*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.

Golubchikov, B. ve Makhatadze, G. (2017). Conversion or aggression – an example of uncontrollable development of Tbilisi's urban environment. *Georgian Technical University Faculty of Architecture, Urbanism and Design Journal*, *7*(2), 29-38.

Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity*. Oxford: Black Well Publishers.

Harvey, D. (2002). Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı. (Çev. B. Duru ve A. Alkan). *20. yüzyıl kenti* içinde. Ankara: İmge Yayınevi.

Harvey, D. (2019). *A brief history of neoliberalism.* Oxford: Oxford University Press.

Hobbes, T. (1993). *Leviathan* (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaçkaçişvili, İ. (2014). *Sosyal alan ve kentsel kalkınma*. Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları.

Kalelioğlu, M. R. ve Özgür, E. M (2013). İkametgâh memnuniyeti bağlamında konut yeri seçimi ve ikametgâh hareketlilik: Bolu kenti örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi GBD*, *11*(2), 149-168.

Karpat, K. (2003). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kartal, K. (1992). *Ekonomik ve sosyal yönleriyle Türkiye'de kentlileşme*. Ankara: Adım Yayınları.

Keleş, R. (2004). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kolukırık, S., Aygül, H. H. ve Gün, E. (2020). Mekânsal tercihi etkileyen sosyolojik dinamikler: Lara ve Varsak semtleri üzerine bir araştırma. B. Koçakoğlu ve D. Çakılcı (Ed.) *Antalya Kitabı-3: Antalya'da Doğa ve Medeniyet* içinde (ss. 167- 187). Konya: Palet Yayınları.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel.

Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi* (Çev. E. Aktan). Ankara: Alter Yayınevi.

Mazlum, A. (2010). *Kentleşme sürecinde toplumsal farklılaşma ve bütünleşme: Mersin ili örneği.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent* (Çev. G. Koca ve T. Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Naçmias, Ç. ve Naçmias D. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri.* Tiflis: İlia Devlet Üniversitesi.

Neuman, O. (1973). *Defensible space: People and design in the violent city*. London: Architectural Press.

Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri. 2. Cilt* (Çev. S. Özge). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri. 1. Cilt* (Çev. S. Özge). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Norris, G., Qureshi, F., Howitt, D. ve Cramer, D. (2012). *Introduction to statististis with SPSS for social science.* London: Pearson Publications.

Park, R. (1915) The City: Suggestion for investigation of human behavior in city environment. *The American Journal of Sociology*, (20), 577-612.

Rondell, A. (1990) . *Kent coğrafyası*. Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları.

Salukvadze, M. (2012). *Kentsel planlama düzenlenmesi amacıyla büyük kentlerin ekolojik durumunun araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tiflis Devlet Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Tiflis.

Salukvadze, M. ve Assche, V. (2022). Multiple transformations, coordination and public goods. Tbilisi and the search for planning as collective strategy*. European Planning Studies*, (31),1-19.

Simmel, G. (1962). *The sociology of George Simmel* (Çev. K. H. Wolf). London: Macmillan Publishing.

Simmel, G. (1991). *Metropol ve zihinsel yaşam* (Çev. A. Kanat.). *Defter,* (16).

Sulukhia, T. (2021). *Batı ülkelerin kent sosyolojisi*. Tiflis: Meridiani.

Sweet, S. A. (2003). *Data analysis with SPSS.* Massachusetts: Allyn & Bacon.

Topçişvili, R. ve Gvimradze, T. (2017). *Etnolojik Tiflis*. Tiflis: Universali.

Topcuoğlu, A. ve Çalışkan, M. (2016). Bölgesel iktisatta mekânın önemi üzerine bir değerlendirme: yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (4), 101-112.

Tönnies, F. (2017). *Community and society* (Çev. J. Samples). Oxford: Routledge.

Yavuz, Y. (2019). Suç mağduru olma korkusuna sosyolojik bir bakış. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (4), 28-52.

Yılmazöz, Ü. (2010*). Kentsel dönüşüm sonrası komşuluk ilişkileri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Wirth, L. (1956). *Community life and social policy*. Chicago: University Of Chicago Press.

Wirth, L. (2002). *Bir yaşam biçimi olarak kentlileşme* (Çev. B. Duru ve A. Aklan). Ankara: İmge Kitapevi.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *The American Journal of Sociology*, *44*(1),1- 24.

Wirth, L. (1956). *Community life and social policy*. Chicago: The University Of Chicago Press.

Socium.ge. (2022). *Urbanism in the information age.* 18 Eylül 2022 tarihinde http://www.socium.ge/index.php/articles/student-articles/91-space-of-flows-space-of-%20places-materials-for-a-theory-of-urbanism-in-the-information-age-2001-2002 adresinden erişildi.

World Population Review. (2021). 11 Eylül 2022 tarihinde https://worldpopulationreview.com/country-rankings/birth-rate- by-country adresinden erişildi.

Participatory Budgeting Project. (2022). 17 Nisan 2022 tarihinde https://www.participatorybudgeting.org/ adresinden erişildi.

Ambebi.ge. (2022). *Tiflis'te ortak avlulu evler*. 15 Mart 2022 tarihinde https://www.ambebi.ge/article/226417-erti-didi-ojaxi-iqo-ertmanets-komagobdnen-rogor-cxovrobdnen-zvelad-tbilisur-ezoebshi-da-ratom-gacivda-mezobluri-urtiertobebi/ adresinden erişildi.

IOM (International Organization for Migration). (2020). *World migration reports.* 15 Nisan 2022 tarihinde https://www.un-ilibrary.org/content/periodicals/24142603 adresinden erişildi.

journal of sociological context
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 236-250
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.2

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Deprem Mağduru Yaşlı Bireylerin Mekân Memnuniyetlerinin İncelenmesi: Elazığ Örneği*

Investigation of Spatial Satisfaction of Elderly Earthquake Victims: The Case of Elazig

Serap AY†*
0000-0002-3501-4782

Beyzade Nadir ÇETİN‡*
0000-0002-4560-1331

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 31. 10. 2022
Düzeltme Talebi: 16. 11. 2022
Son Düzeltme: 18. 11. 2022
Kabul: 24.11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Afet Sosyolojisi
Deprem
Mekan
Deprem Mağdurları
Elazığ

ÖZ

Bu çalışma, yaşlı olarak nitelendirdiğimiz 65 yaş ve üstü bireylerin 24 Ocak 2020 Elazığ Depremi sonrası zorunlu olarak yaşadıkları mekân değişikliği durumunun düzeyini ve yeni mekânla aralarında kurdukları ilişki, bağlılık ve aidiyet düzeyini belirleme amacını taşımaktadır. Bu noktada yaşlı bireylerin deprem sonrası yer değişikliğine ilişkin yaşadıkları sorunlar önem arz etmektedir. Araştırmada, görüşmecilerin afet sonrası yeni taşınılan mekâna ilişkin memnuniyet algılarını ve görüşmecilerin gözünden iki yerleşme arasındaki mekânsal ve sosyal farklılıkları belirlemek amacıyla derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Elazığ İlinin Aksaray ve Hicret Mahallelerinde depremi yaşamış ve depremin ardından yıkımlar dolayısıyla yaşadıkları mekânı terk etmek zorunda kalan 10'u erkek, 13'ü kadın olmak üzere 23 gönüllü yaşlı birey ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması sonucunda, yaşlı bireylerin eski evlerine olan aidiyet bağının daha yüksek olduğu, yeni taşınılan mekânda yaşanan işçilik sorunları ve komşuluk ilişkilerinin zayıf olması nedeniyle uyum sağlayamadıkları görülmüştür. Ayrıca yeni konutların bulunduğu mahallelerde yaşlı bireylerin fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak dış mekânların olmaması bireylerin memnuniyet algılarını düşürmüştür.

ARTICLE INFO

Submitted: 31. 10. 2022
Revision Requested: 16. 11. 2022
Final Revision Received: 18. 11. 2022
Accepted: 24.11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Sociology of Disaster
Earthquake
Space
Earthquake Victims
Elazığ

ABSTRACT

This study aims to determine the relocation that individuals aged 65 and over, whom we describe as elderly, have compulsorily experienced after the 24 January 2020 Elazig Earthquake. The level of relationship, commitment, and sense of belonging that they have established with the new space are also aimed to be specified within this study. At this point, the problems related to relocation experienced by elderly individuals after the earthquake are essential. In this research, an in-depth interview technique is used to determine the perception of satisfaction of the interviewees with the newly moved place after the disaster. The spatial and social differences between the two settlements from the eyes of the interviewees are also evaluated by the same technique. Interviews were conducted with 23 volunteer elderly individuals, ten men and 13 women, who experienced the earthquake in the Aksaray and Hicret neighborhoods of Elazig and had to leave their place due to the destruction after the earthquake. As a result of the field research, it has been seen that the elderly individuals have a higher sense of belonging to their former houses, and they cannot adapt due to the labor problems and the weak neighborhood relations in the newly moved place. In addition, the lack of outdoor spaces to meet the physical and social needs of the elderly people in the neighborhoods where new residences are located has decreased the perception of satisfaction of the individuals.

* Bu makale, 1. yazarın 2022 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Deprem Mağduru Yaşlılarda Mekân Aidiyeti: Elâzığ İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

*1 Serap Ay (Bilim Uzmanı), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elâzığ, Türkiye seraptunc023@gmail.com
*2 **Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Beyzade Nadir Çetin (Doç. Dr.), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elâzığ, Türkiye bnadircetin@firat.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Ay, S. ve Çetin, B. N. (2022). Deprem mağduru yaşlı bireylerin mekân memnuniyetlerinin incelenmesi: Elazığ örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 236-250. doi:10.52108/2757-5942.3.3.2
This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

1 Giriş

Yaşlılık olgusu, insan yaşamında fiziksel ve ruhsal anlamda değişikliklerin yaşandığı ve birçok insanın bunu kabullenmek istemediği bir evredir. Bu süreç, bireyde bazı sorunların, kayıpların veya eksikliklerin yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte toplum ve aile yapısında yaşanan değişim ve dönüşümler, yaşlı bireylerin hayattaki rolünü, ekonomisini, demografik yapısını etkilemektedir. Bir zamanlar çalışarak üretici konumda olan yaşlı bireyin zamanla tüketici konumuna geçmesi ile birlikte ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başlamaktadır. Kendini yetersiz ve güçsüz gören yaşlı birey, ekonomik sorunların yanı sıra fiziksel ve ruhsal sorunlar da yaşamaya başlamaktadır. Bu sorunların birbiri ardına gelmesi ve birbiriyle birleşmesi kişinin yaşlılık algısında bazı olumsuz değerlerin oluşmasına sebep olmakta ve bu da bireyin yaşam kalitesinde düşüş yaşamasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda, yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin korunarak aktif bir yaşam sürdürmeleri ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum, yaşlı bireylerin yaşadıkları "mekân" özelliklerinin onların yaşamına uygun olup olmadığı sorunsalını gündeme getirmektedir. Birey yaşlandıkça, mekâna duyduğu yakınlık ve yaşadığı mekândan ayrılma güçlüğü, fizyolojik değişimden kaynaklı olarak mekân ile kurduğu ilişkinin farklılaşması gibi değişimlerin yaşandığı belirlenmiştir. Bu noktada yaşanan mekân, yaşlı birey için güvenlik ve ait olma gereksinimini karşılamakla beraber sosyal çevre ile olan ilişkilerin sürdürülebilirliğini sağlama açısından da önem kazanmaktadır.

Türkiye'de yaşlı bireylerin yaşam standartları kent ölçeğinde yeterli koşullarda gerçekleşmemektedir. Bu nedenle de yaşlıların hayat memnuniyetlerinin arttırılması için farklı mekân alternatiflerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Mimari açıdan mekân alternatifleri oluşturulurken yaşlı kişilerin fiziksel ihtiyaçlarının yanında, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Özel yaşamlarının korunması, toplum içinde kentle birlikte hayatlarını sürdürebilmeleri ve gerekli teknolojileri kullanabilmeleri, yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi özelliklerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu anlamda yaşlılık çağında mekân sorunu ve arayışı algısının birlikte ele alınması gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Akan, 2017: 62).

Yaşam koşullarının değişmesi yaşlı bireylerin hayatlarını idame ettikleri mekânların düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Özellikle fiziksel ihtiyaçlarını giderebilecek, psikososyal açıdan kendilerini rahat ifade edebilecekleri sosyal bir ortamda yaşayabilmeleri onların en doğal hakkıdır. Yaşlı bireylerin kişisel ve sosyal ihtiyaçlarına cevap veren en önemli mekân aileleri ile birlikte ya da yalnız olarak yaş aldıkları "evleri"dir. Birey, kendi evinde yani "yerinde yaşlanmayı" tercih etmektedir. Ömürlerini geçirdikleri konutlarda, alıştıkları mahallelerde komşularıyla birlikte yaşamlarını sürdürmek istemektedirler. Çünkü yaşadıkları bu mekânlarda kendilerini güvende, bağımsız ve rahat hissederler. Yaş aldıkça artan fiziksel ve ruhsal sıkıntılar nedeniyle bireylerin evlerine yükledikleri anlam daha da ön plana çıkmaktadır. Özellikle o mekânda yaşanan hatıralar, deneyimler, aidiyet duygusu, statü gibi değerlerin etkisi yaşlı bireyleri evlerine daha çok bağlamaktadır.

Bu araştırma, 24 Ocak 2020 Elâzığ Depremi'nin ardından hasarlı olarak belirlenmiş ve yıkım kararı alınmış evlerde yaşayan ve yıkım dolayısıyla evlerini (yaşadıkları yeri) terk ederek yeni yaşam alanlarına göçmek zorunda kalan yaş almış bireylerin iç mekân olarak kavradıkları yeni taşınılan evleri ile fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılama alanı olarak kavradıkları sosyo-ekonomik ortamı yanı dış mekân algısını ortaya çıkarma amacındadır. Araştırma kapsamında yaşlı bireylerin yaşam döngüsü içinde evi nasıl tanımladıkları, mekân algısına ilişkin değerlendirmeleri, yaşlanma ile birlikte mekâna ilişkin kavrayışın nasıl değiştiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca mekânı farklı boyutlarda kullanma ile kendine ait yaşanabilir bir yer olarak görme, eski ve yeni mekâna dair memnuniyet algılarının zaman içerisinde nasıl değişim gösterdiği incelenmiştir. Çalışma, deprem sonrasında mekân değişikliği yaşayan bireylerin deprem öncesi sürdürdüğü sosyal yaşamını yeni evinde de sürdürebilme ve kendini yeni mekâna ait hissetme durumunun tespiti amacını da taşımaktadır.

Bu anlamda çalışmamızın temel sorunsalı, 65 yaş üstü bireylerin toplumla bütünleşmesinde önemli olan komşuluk ilişkilerinin, yeni kentin kurgusu nedeniyle azalması, mahalle yaşantısının kısıtlanması, yaşlılar için ortak toplanma mekânlarının yoksunluğu ve beraberinde yaşanan sosyal kopuklukların incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Özellikle afet sonrasında yeni bir mekân oluşturulurken konunun fiziksel boyutu kadar sosyal boyutunun da ele alınması gerekliliği bu çalışmanın önemini anlaşılır kılmaktadır.

2 Yaşlılık: Kavramsal ve Kuramsal Bir Giriş

Yaşlılık, hayat boyunca olgunlaşma ve gelişmeyi takip eden çevre ve genetik yapı arasındaki etkileşimin en yüksek seviyede görüldüğü ruhsal ve fiziksel değişmelerin ortaya çıkmasıdır. Yaşlılık zamana bağlı olarak bireyin ruhsal ve fiziki güçlerinin bir daha yerine gelmemesi üzerine bu durumu kaybetmesidir (Arslan, 2015: 30). Yaşlılık, insan hayatının önemli evrelerinden biridir. İnsanlar doğar, büyür ve ölürler. Bu süreç içerisinde çocukluk, gençlik, erişkinlik, orta yaş ve yaşlılık gibi doğal ve zorunlu evrelerden geçmektedirler.

16. ve 17. yüzyıllarda bedensel güç kaybına uğrayan kişiler yaşlı olarak görülürken, zamanla bu evre, kişinin kendini yaşlı hissetmesi ile ölçülebilen bir durum olmuştur. Genel anlamda durağan bir yaşam dönemi olarak görülen yaşlılık, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlar kazanan bir süreç olarak ifade edilmektedir. Yaşamın birçok evresinde kayıp olarak görülen bu dönem, yaşlılık deneyiminin olumlu veya olumsuz değerlendirilmesini toplumun yüklediği anlama bağlamaktadır. Bu nedenle yaşlılık, bireyin toplumsal gelişmişliğe, kişinin sağlık, psikolojik ve sosyal durumuna bağlı olarak; yaşanılan mekâna ve zamana bağlı olarak farklılık gösteren subjektif bir kavramdır (Tufan, 2002: 19-87). Yaşlılık, insan hayatının belirli bir aşamasını oluşturan ve kendine özgü özellikleri barındıran bir dönemdir. Bu dönemde de diğerlerinde olduğu gibi kaybedilen ve kazanılan roller vardır. Yaşlılık döneminde özellikle ekonomik, sosyal, fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlar önceki yıllara göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu dönemde değişen alışkanlıklar ve davranışlarla birlikte birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır (Görgün Baran, 2001: 14-32). Yaşlı bireylerin bu dönemde sorunlarla karşılaşma ihtimalleri daha yüksektir. Özellikle yaşlı nüfus sayısındaki artış ile birlikte bu süreçte karşılaşılan sorunlar gün geçtikçe daha fazla artmaktadır. Bu sorunlar yaşlının fiziksel, ruhsal ve ekonomik durumunun yanı sıra çevresel koşullardan da kaynaklanmaktadır.

Günümüz toplumlarında hızla değişen yaşam koşulları göç hareketleri, küreselleşme, kadınların iş hayatına katılması, geniş ailelerin yerini çekirdek ailelerin alması ve doğum oranlarının düşüklüğü beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Bunlara bağlı olarak sosyal statü ve rol kayıpları da yaşlılığın önündeki sorun alanlarından bir kısmını teşkil etmektedir. Yaşlı birey, yaşamış olduğu ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerinden etkilenmektedir. Dolayısıyla yaşlılık olgusu "bireysel" olmaktan çıkarak "toplumsal" bir sorun haline gelmektedir. Bu dönemde ülkelerin uyguladıkları sosyal politikalar ve sosyal güvenlik yasaları yaşlı bireylerin karşılaşmış oldukları sorunları azaltıp ya da arttırmasında etkili olmaktadır (Kurt, 2008: 25). Değişen ve gelişen toplum yapısı yaşlı bireylerin bu yeniçağa ayak uyduramaması ve beraberinde uyum problemleri yaşamasına neden olmaktadır. Ayrıca yaşlandıkça artan "sağlık sorunları" yaşamı zorlaştırmaya başlar. Giderek artan hastalıklar yaşlı bireyin işlerini kısıtlamasına neden olur. Bu durumda bireyde eksiklik duygusu yaratarak duygusal açıdan yıpranılmasına sebep olmaktadır. Yaşlı bireylerin sorun yaşamasına sebep olan önemli bir faktör ise, "konut durumu" dur. Bireyin içinde yaşadığı evin durumu (ısınma, merdiven, tuvalet vb.) kendisi için uygun değilse bu durum o bireyin barınma açısından sorun yaşamasına sebep olacaktır. Ve son olarak emeklilikle beraber ortaya çıkan sorunlardır. Emeklilikle birlikte yaşlı birey zamanı aktif değerlendiremez ve sosyal ilişkilerden uzaklaşır. Önceden sahip olduğu gelir düzeyini kaybeden birey ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşerek geçim sıkıntısı yaşamaya başlamaktadır. Bu durum bireyin özgüvenini kaybetmesine neden olmaktadır (Arpacı, 2005: 119).

3 Sosyolojik Bağlamıyla Mekân

Fiziki bir olgu olarak ifade edilen mekân, insani halleri içermesi, toplumsal olaylara sahne olması, hal ve olaylara şekil vermesi bakımından sosyolojik bir olgudur. Mekânlar, toplumda ayna işlevi görmektedir. Kişinin bütün varlığını, özelliğini ve hallerini ayna gibi yansıtır. Mekân, toplum ve insan olaylarıyla yoğrulmuş ve bir alanın yeniden yorumlanarak biçimlenmiş şeklidir. İnsan, mekânlarda kendi yaşamını sürdürebileceği yerler edinir. Fiziki oluşumların bir bütünü olarak algılansa da mekân, insandan, toplumdan ve doğadan bağımsız düşünülemez. İnsan kendini ait hissettiği mekân içerisinde ifade edebilmesinden dolayı mekânın bir kimlik niteliği taşıması söz konusudur. Mekânlar, insanın içinde bulunduğu olaylara ve durumlara şekil vererek; toplumsal olayları barındıran sosyal ortamlardır (Alver, 2013: 18-19). Castells, mekânı toplumsal yapının bir ifadesi olarak analiz etmenin gerekliliğini vurgularken; mekânın ekonomik, politik ve ideolojik sistemin unsurları ve onlardan ortaya çıkan toplumsal pratikler tarafından şekillendirilmesinin incelenmesi gerektiğini

belirtmektedir. Bu bağlamda mekânın kendi başına bir anlamı olmadığını ve toplumsal olarak üretildiğini ileri sürmektedir (Castells, 1991: 225).

Lefebvre göre, her toplum kendi mekânını üretir. Yalnız bir toplumsal mekândan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü birden çok toplumsal mekân vardır. Hatta bunlar sonsuz bir çokluk oluşturur. Dolayısıyla "toplumsal mekân" kavramı, sayılabilir olmayan bir kümeyi belirtmektedir. Lefebvre, mekân kavramını daha çok felsefi ve soyut düzeyde ele almaktadır. Ona göre mekân, tek başına bırakılmaz ve statik kalamaz. Ürün- üretici olan mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağını oluşturur. Bu kavram zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsal olanla da tarihsel olanı birbirine bağlar. Yani Lefebvre'ye göre; *"Mekân, yalnızca edilgin bir locus değildir... Mekân, hâlihazırdaki üretim biçimine özgü bilgi, eylemdir... Mekân canlıdır. Yaşar, yaşatır. Üretir, üretilir."*(Lefebvre, 2015: 111). Harvey'e göre mekân, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuta sahiptir. Bu bakımdan mekânları cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçler ile bütünleşmiş bir şekilde görmek gerekmektedir. Nitekim mekânın, sadece bireyden bireye ve gruptan gruba değil, zamana göre de değişmektedir (Harvey, 2003: 40).

Mekânlar, insanların gündelik yaşamlarından, eylemlerinden ve deneyimlerinden etkilenmektedir. Aynı zamanda insanlar ve gruplar da mekân üzerinden kendilerini tanımlamaktadırlar. Yani, mekân üzerinden bir aidiyet tanımlaması yapmak söz konusudur. Dolayısıyla mekân hem toplumsal ilişkiler çerçevesinde şekillenen hem de toplumsal ilişkiler sürecinde bireye aidiyet hissi vermektedir. Ayrıca mekân, insanların üzerinde bir özdeşlik kurmasını da sağlamaktadır (Beyaz Özbey, 2020: 925). Toplumda ayna işlevi gören mekânlar, kişinin bütün varlığını, fiziksel ve psikolojik özelliğini ve tüm hallerini yansıtır. Mekân, toplum ve insan olaylarıyla yoğrulmuştur. Mekân bir alanın yeniden yorumlanarak biçimlenmesidir. İnsan mekânlarda kendi yaşamını sürdürebileceği yerler edinir. Fiziki oluşumların bütünü olarak algılansa da mekân, insandan, toplumdan ve doğadan oluşur. Mekânlar, insanın içinde bulunduğu olaylara ve durumlara şekil verir. Bu anlamıyla mekân, sosyolojik bir olgudur. Ayrıca toplumsal olayları barındıran sosyal ortamlardır (Alver, 2013: 18). Güçlü toplumsal bağları oluşturan mekânın önemi, üzerinde yaşayan kişilerin benzer yönelimler ile karşılıklı toplumsallaşma sürecini yaşamalarıyla ilişkilendirilir. Mekân, ortak değerlerin üretilme aracıdır. Benzer olanı yaşatır farklı olanı ise dışlar. Mekân, toplumsal ilişkilerin meydana geldiği bir alan olmanın ötesinde toplumsal ilişkileri üreten, farklılaştıran, denetleyen ve sınırlayan konumdur. Mekân, topluluk unsurudur. Mekân, bireyde bağımlılık oluşturarak kişinin temel ihtiyaçlarından biri olan aidiyet duygusunu tatmin etmektedir (Aydemir, 2011: 88).

4 Yöntem

Araştırmada nitel yöntemler, insan doğasındaki karmaşıklığı ve biricikliği dikkate alarak esnek bir bakış açısı sunduğu için sosyal bilimlerde tercih edilmektedir. Bu araştırmada da nitel yöntemlerin esnekliğinden faydalanarak derinlemesine bilgi elde edilmek istenmektedir. Ayrıca verilerin, herhangi bir laboratuvar ortamında ve herhangi bir ölçme aracı kullanılmadan, katılımcıların doğal ortamlarında yapılan gözlem ve görüşme ile elde edilmesi ve sonrasında verilerin araştırmacı tarafından tekrar incelenmesi, düzenlenmesi ve ortaya çıkan verilerin yorumlanması, nitel araştırmanın özelliklerinden olup bu araştırmada aynen tatbik edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45).

24 Ocak 2020 tarihinde Elâzığ İli Sivrice ilçesine bağlı Çevrimtaş köyü merkezli 6.8 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremde; 37'si Elâzığ'da, 4'ü Malatya'da olmak üzere toplam 41 kişi hayatını kaybetmiş, 1.607 kişi de yaralanmıştır (AFAD, 2020). Doğu Anadolu Fay Sistemi üzerinde meydana gelen depremde, Elâzığ Valiliği Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İl Müdürlüğü sahada konutlarla ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Elde edilen verilere göre; Elâzığ şehir merkezinde bulunan toplam 27.438 binanın; yaklaşık 3.527'sinin hasarlı (yıkık, acil yıkılacak, ağır hasarlı ve orta hasarlı binalar dâhildir) olduğu tespit edilmiştir. Depremden doğrudan etkilenen kişi sayısı 47.800'dür. Yani toplam nüfusun yaklaşık %13'ünün depremden olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu noktada öncelikli olarak hasarlı bina sayısının 200'ün üzerinde olduğu mahalleler tespit edilmiştir. Bu mahallelerden Aksaray Mahallesinde 301 ve Hicret Mahallesinde 222 binanın yıkım kararı alınmıştır. Aksaray ve Hicret Mahalleleri eski dönemde kurulmuş olmaları nedeniyle yıkımın fazla olduğu mahalleler olarak belirlenmiştir (Şıkoğlu ve Güney, 2020: 275-284).

Araştırma ailesinin yanında ya da kendi evinde yaşayan yaşlı bireylerin durumunun ve sorunlarının ne olduğuna ilişkin tespitler yapmak, bireyi evine bağlayan etkenleri belirlemek, deprem sonrası yaşanan mekân değişikliğinin olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Özellikle yeni mekâna uyum sorunu, eski mekâna ilişkin geliştirdikleri bağlılık ya da varsa yeni mekâna yükledikleri anlamı ortaya çıkaracak derinlemesine bir görüşme ile analize konu olacak verilerin geniş bir çerçevede elde edilmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla araştırmanın temel sorusu; "Yaş almış bireyler olarak yıllarca yaşadıkları ve içselleştirdikleri yeri terk etmenin yaşlılarda ortaya çıkardığı olası travmatik durumlar nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu temel soru bağlamında; deprem sonrasında yerleşmenin yeni alana taşınma kararı ve yeni yerleşim yeri ile ilgili verileri toplamak, iki yerleşmeyi, buralarda yaşayan yaşlı bireylerin gözünden incelemek ve iki ayrı mekâna ilişkin memnuniyet algılarını kıyaslamak, deprem sonrası yaşlı depremzedelerde yaşanan travmatik mekânsal kırılmayı belirlemek amaçlanmaktadır.

Nitel olarak tasarlanan bu çalışmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın başlıca veri toplama aracını oluşturan ve yarı-yapılandırılmış bir formatta düzenlenen "Görüşme Formu", çalışmanın konusu, amacı, önemi ve sorunları temelinde, konuya ilişkin kuramsal yazından ve daha önce yapılmış alan araştırmalarının ortaya koyduğu birikimden de faydalanarak hazırlanmıştır. Nitel çalışmaların yapısına uygun olarak katılımcıların bağımsız düşünebilmesi hedefiyle veri toplama sürecinde, açık uçlu sorular tercih edilerek ve gerekli durumlarda ek sorular yöneltilmesi mümkün kılınması için yarı yapılandırılmış birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, Elâzığ İlinin Aksaray ve Hicret Mahallelerinde 24 Ocak 2020 tarihinde meydana gelen depremi yaşamış ve depremin ardından yıkımlar dolayısıyla yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalan 10'u erkek, 13'ü kadın olmak üzere gönüllü 23 yaşlı depremzede ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Yaşlı bireylere yöneltilecek yarı yapılandırılmış birebir görüşmeler için 14 soruluk görüşme kılavuzları kullanılmıştır. Çalışmada örneklem grubuna giren bu mahallelerin seçilme nedeni, yıkım kararı verilen hane sayısının oldukça fazla olması ve bu hanelerde yaşayan yaş almış nüfusun fazla olmasıdır. Görüşme için seçilecek yaşlı bireylerin gönüllü olması göz önünde bulundurularak görüşmeler tercihen yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında katılımcıların kimlik bilgilerine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Yapılan görüşmeler katılımcıların bilgisi dâhilinde ses kaydı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

"Deprem Mağduru Yaşlılarda Mekân Aidiyeti: Elâzığ İli Örneği" adıyla tamamlanan yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiş olan bu çalışmanın, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığının 18.12.2020 tarihli toplantısında alınan 9 nolu kararla etik kurallara uygun olduğu tespit edilmiştir.

5 Bulguların Değerlendirmesi

5.1 Deprem Perspektifinde Yaşlı-Mekân İlişkileri

Mekân, genellikle fiziksel bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Fakat mekâna anlam ve değer kazandıran insan ilişkileridir. Bu ilişkileri önemli kılan ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerdir (Yılmaz, 2011: 139). Bu açıdan değerlendirildiğinde mekânlar, toplumsal ilişkilerin somutlaşmış inşalarıdır. Özellikle yaşlı bireyler, temsil ettikleri sosyo-ekonomik ve kültürel değerlerini yansıtan mekânlarda yaşamak isterler. Bu mekânlarda kendileri için güvenilir ve sosyo-ekonomik bir alan oluştururlar. Yani kendi maddi ve manevi olanakları çerçevesinde bir mekân üretmeye ve tüketmeye çalışırlar. Yaşlı bireyler, gelir seviyelerine göre bir ev seçerken deprem riski taşıyan konutlarda yaşamak zorunda kalırlar. Sosyo-ekonomik açıdan uygun olan bu mekânlara tutunmaları bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Bütün tehlikelere rağmen bağlı oldukları ve kendilerini psikolojik açıdan güvende hissettikleri evlerinden kopmak istemezler. Doğal olarak bu durum mekân ile ilgili birçok sorunu beraberinde getirmektedir.

Depremin etkisi ile fiziksel, psikolojik ve ekonomik açıdan yıpranmış olan bir bireyin kendisi için güvenli olduğuna inandığı işlevsel bir mekân tercih etmesi gerekmektedir. Deprem olgusu nedeniyle yeni bir mekâna yerleşen yaşlı birey, bir taraftan yeni mekâna alışmaya ve bu mekânda kendisine alan açmaya, yer edinmeye çalışırken; diğer yandan da hayatta kalmaya, sahip olduğu değerleri korumaya çalışmaktadır. Yaşlı bireylerin yerleştikleri yeni mekânda hayatta kalabilmeleri ve yeni evlerine alışabilmeleri zorlaşmaktadır. Birey, doğduğu ve içinde yaşlandığı mekânla olan bağlantısının kesilmesi durumunda boşluğa düşmektedir. Sahip olduğu inanç, düşünce, anılar,

alışkanlıklar, tutum ve davranışların ortaya çıkmasında mekânların etkileri büyüktür. Mekân değiştiren bireyi; yeni bir gerilim, stres ve en önemlisi mekânsal bir travma alanı beklemektedir. Dolayısıyla bulunduğu sosyal ve doğal çevreden ayrılarak başka bir eve yerleşmesi yaşlı bireyi özellikle sosyal ve kültürel bir boşluğa düşürmektedir. Bu nedenle yeni ortamda eski mekânlarına benzer özelliklere sahip fiziksel ve toplumsal arayış içine düşmektedirler. Bu noktada görüşmecilerin eski mekân aidiyetlerine dair görüşleri şu şekildedir:

> *"35 yıl oturduğum yuvamdı. Ben o evimi çok sevidim. Bahçem vardı kapı önümde onu çok özledim. Bak içtiğiniz meyva suyu bahçamın vişneleri gidip toplayıp getirdik yaptık bunlar nimettir, emektir yavrum özlenir tabi. Gelen giden çoktu çay ocağına giderdik insan yüzü görürdük buralarda şimdi bazen parkta denk geldik mi bi iki sohbet yapar olduk. O da olmasa kapımızı çalan yok." S.Ç. (71-Erkek)*

> *"Ne sen sor ne ben diyem kızım eski ev yüreğimde sızı, boğazımda düğüm olarak kaldı, ne edem burayı tadı yok tuzu yok lezzet yok. 35 senelik evimdi. Müstakil bahçeli evimdi ağaçlarım vardı. Komşularım hoştu güzeldi özlenesi günlerdi. Müstakil evden sonra böyle apartman dairesinde insan yapamıyor, ev güzel hoş ama bana ait gibi. Onun dışında pazara giderdim. Pazar bana mutluluk verirdi daha burdan kalkıp gidemim ne lazım olursa çocuklar alıyor. Bi eğlencedi bana ne edem yapacak bi şey yok. Söylesem gülersin ama bahçemdeki malzememi özledim. Küregim kaldı, kazma baltam kaldı, çapam vardı kaldı onlar. Oyuncağımdı sanki onlar benim. Elinden alırsın ağlar ya çocuklar bende öyleyim şimdi. Getirem dedim kızdı çocuklar nereye getirecen bahçen mi var dediler." G.H. (69-Kadın)*

> *"40 yıllık evim ocağımdı. Düzayaktı, rahattı. O evde her şeyimizi yaptık dedik ki o evden ölümüz çıksın olmadı ona üzülürüm. Daha zaten bi beklentim yok burdan bari orda ocağımda son günlerimi yaşayaydım. Sonra ineklerimiz bağımız bahçamız en önemlileri onlardı. Ekmek kapımızdı, evlat gibiydi sattık mecburen daha onlardan ötesi yok valla. Sonra kızıma diyem gahveye giderdik dostlarla çay içerdik sohbet ederdik, zaman geçerdi, ne güzeldi şimdi gidemik tıkıldık kaldık burada." S.E. (71-Erkek)*

Araştırma yapılan Aksaray ve Hicret mahallelerinde, evler birbirine bitişik bir şekilde yan yana dizilmiş; genellikle müstakil evler (düzayak) olup gecekondulaşmanın yoğun olduğu ortalama 40 yıllık evlerden oluşan eski mekânlardır. İnsanların ekonomik ve sosyo-kültürel düzeylerinin birbirine yakın olduğu mahallelerdir. Mahalle sakinleri gelenekçi bir yapıya sahip, samimi ve doğal ilişkiler içerisinde yaşamaktadır. Doğal olarak bu geleneksel yapıdan kopup zorunlu olarak taşındıkları apartman dairelerinde adaptasyon sorunu yaşamışlardır. Özellikle bu noktada sıkıntı yaşayan görüşmeciler apartman kültürüne alışmakta zorluk yaşamışlardır. Eski evlerinin müstakil olması nedeniyle çevreyle iletişimin daha kolay sağlandığı, küçük evlerinde iç içe yaşamaları nedeniyle daha samimi ve sıcak ilişkiler kurduklarını belirtmişlerdir. Yeni taşınılan konutların merkeze uzak oluşu, apartman dairelerinde insan ilişkilerinin giderek bireyselleştiği; bu nedenle yaşlı bireylerin eski mekân ile yeni mekân arasında bir boşluğa düştükleri görüşmecilerin ifadeleri ile saptanmıştır.

Özellikle yukardaki görüşmecilerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bağ ve bahçelerinden, yetiştirdikleri hayvanlarından ayrılmak zorunda kalmalarından dolayı büyük üzüntü yaşamışlardır. Bağ bahçesine, meyve ağaçlarına, hayvanına derin duygularla bağlanan bireyler yeni yapılarda bu boşluğu dolduracak bir şey bulamamışlardır. Hem ekonomik gelirleri hem de kendileri için önemli bir uğraş olan bahçe ve hayvan bakımı onlara fizyolojik ve psikolojik açıdan iyi gelen bir terapi gibi değerlendirilebilir.

> *"40 yıllık evimdi. Hiç bi şeyi unutamıyorum. Komşuları özlüyorum. Orda serbesttik bura el gibi. Burda herkes binada. Tanıdık olup konuştuğumuz da eski mahalleden gelenlerdir. Kahveye giderdik arkadaşlarla üç beş sohbet vakit geçerdi eğlenirdik tek eğlencemizdi o da yok daha. Şimdi bile gidince bakıp üzülüyorum baba ocağıydı babamın hatırasıydı. Ne kadar rahat olsa da bura bende çocuklarda hüngür hüngür ağladık." M.T. (70-Erkek)*

> *"40 yıllık evimdi. Belki iyi değildi ama 4 çocuğumu orda doğurdum büyüttüm evlendirdim. Eşimin bütün anıları orda kaldı o evde öldü. Her şeyi orda bırakıp geldim. Ben diyordum kendi kendime bende bu evde ölecem ama bak Allahın işi şimdi burdayım. Beyin oturduğu köşesi vardı konu komşu herkesi izlerdi ordan, yaşanmışlıklar vardı kalmadı elimde hiç bi şey. Şimdi burda selam verecek kimse yok herkes evine tıkılmış kimse kimseye bakmıyor bile." H.Ö. (73-Kadın)*

> *"Nasıl anlatam ömür geçti orda. Kendi ellerim ile yaptım o evi penceremin altında da divanım düzayak yola bakar gelen geçeni izlerim soba çayımı içerdim hayatta bundan güzel bir şey mi*

> *var kızım sen söyle. Komşularım geçer selam verir, sohbet ederdik. Şimdi apartman da kimseyi görmem etmem, camdan bakıyom dağ başı. Neyime apartman benim, çok üzülim yavrum." A.A. (66-Kadın)*

İnsanoğlu yaradılış itibari ile bir yere, bir kimliğe ya da "burası" diyebileceği bir alana ihtiyaç duyar. Bireylerin yaşadığı mekânı kişileştirmesi, yaşadığı mekânları diğerlerinden farklılaştırmaktadır. Bu farklılaşma süreci, insanın "burası" noktası kurmasıyla başlamaktadır. Bireyin "benim evim", "benim kentim" şeklinde nitelendirdiği mekân, yaşadığı evin diğer evlerden, yaşadığı kentin diğer kentlerden ayırt ettiğini göstermektedir. "Burası" noktası, büyük kentler ve metropoller bağlamında genellikle kentin bütününü değil, yalnızca bir kısmını yani kendi mekânı gibi gördüğü yeri temsil etmektedir (Bilgin ve Göregenli, 2002: 51).

Yaşlı bireyin yaşadığı mekâna ve sosyal ilişkilere bağlanma süreci, aidiyet duygusu ile oluşmaktadır. Yaşadığı mekân yaşlı bireyin kendini güvende ve özgür hissettiği, anılarını biriktirdiği ve en önemlisi mahremiyet alanını oluşturur. Alıştığı bu mekân ve çevreden uzaklaşması birey için zor bir süreci beraberinde getirmektedir. Uzun süre yaşadıkları ortamlardan ayrılarak başka bir mekâna yerleşen ya da yerleştirilen yaşlılarda uyum süreci çok daha zor olmaktadır. Yaşlı birey, kültürel yaşantıları ve hissettiği duyguları doğrultusunda daima başkalarına ihtiyaç duymaktadır. Bu duygu onların birlikte olma yani toplu yaşama ihtiyacını tetiklemiştir. Yani birey, yapısı gereği bir topluma, bir mekâna aidiyet kurma ihtiyacı hisseder. Dolayısıyla mekân ile toplumsal ilişkiler arasındaki yakın ilişki karşılıklı bir aidiyet bağı oluşturmaktadır. İlerleyen yaşla birlikte mahalle, önemli bir sosyal kabul alanı haline gelmektedir. Yaşlı bireyler komşularıyla samimi sosyal ilişkiler geliştirmektedir. Mahalle, yaşlı bireylere mekânsal anlamda kendilerine yakın olan ve daha rahat erişebileceği bir alan oluşturduğundan dolayı önemlidir. Özellikle komşuluk ilişkileri yaşlı bireylerin yerinde yaşlanmalarını sağlamaya yönelik önemli bir sosyal destek kaynağı oluşturmaktadır.

5.2 İç Mekân ve Dış Mekân Memnuniyet Algıları

5.2.1 İç Mekân Algısı

Mekânın birey üzerindeki kültürel, ekonomik ve psikolojik etkileri ele alındığında bireyin düşünce yapısı, yaşama tarzı ve eylemleri de bu noktada belirlenmektedir. Mekân, insan için çok şey ifade etmektedir. Toplumsal yaşam alanında önemli bir dinamik haline gelen mekânlar insanların ihtiyaçları çerçevesinde değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Özellikle insanların yaşadığı evleri, sokakları ve caddeleri belli bir zaman diliminden sonra biriken anılarla anlam kazanmaya başlamaktadır. Dolayısıyla insanların yoğunlukta yaşadığı, aidiyet bağı kurdukları bu kentsel mekânlar toplumsal ilişkiler ağından oluşmaktadır.

Bu mekânlar aracılığıyla kentli insanlar hayata bağlanır, aidiyet, kimlik ve özdeşlik ilişki kurarlar. İnsanların bir kısmı hayattan zevk almak, eğlenmek ve sosyal ortamlarda aidiyet bağı kurmak için bulunurken; bir kısmı da hayattaki zorluklardan kaçmak için bu mekânları kullanırlar. Bu mekânlar hayatımızdaki boşlukları doldurarak bizi rahatlama, gevşeme, kaçma, özgürlük gibi işlevler görerek sıradan olan hayatımıza eşlik ederler (Aytaç, 2007: 203). İnsanların yoğunlukta yaşadığı ve aidiyet bağı kurduğu evleri, barınma ihtiyacını karşılamanın yanı sıra bireylerin ve özellikle yaşlı bireylerin yaşam tarzlarını ve toplumsal ilişkilerini belirledikleri bir mekândır. İnsanın doğumundan ölümüne kadar olan süreci kapsayan, insan yaşamının sosyal, psikolojik ve kültürel boyutlarının temelinin atıldığı, toplumsal değerlerin kazanıldığı ve yeniden inşa edildiği, özel yaşamın korunduğu önemli bir iç mekândır.

Yaşlılık döneminde ev büyük önem kazanmaktadır. Çünkü yaşlı birey zamanının çoğunu evinde geçirmektedir. Uzun yıllar boyunca yaşadıkları evlerini deprem yüzünden terk etmek zorunda kalan yaşlı bireyler, eski ev ve mahallelerinin yıkılması nedeniyle yeni mekânlara taşınmışlardır. Alışkın oldukları mekânlardan ayrılmaları, var olan sosyal çevre ve etkinliklerin kaybedilişi ve en önemlisi toplumdaki rolünün değişimi yaşlı bireyi yeni yaşam alanına uyumunu zorlaştırmaktadır. Bu nedenle konutların yaşlı bireyler için sağlık ve güvenlik konusunda tehlike oluşturmaması son derece önemlidir. Bu doğrultuda yaşlı bireylerin yeni taşındıkları evlerindeki sorunlarla ilgili izlenimleri şu şekilde olmuştur:

> *"Bize kuru bi ev teslim ettiler. Dolap yok, vestiyer yok. Yani malzeme sıfır. Geçende elimi pencere pervazına attım bi baktım üstüme düştü, zor kurtardım kendimi. Hepisini biz kendimiz yaptık. Parkeler kalkmış geçende ayağım takıldı az kalsın düşecektim. Kapı pencereler de her gün sorun*

sürekli tamir ediliyor. Balkon kapısını kilitledik odur bu gündür kilitli daha da açılmadı. Korkuyoz bi odada kilitli kalak kimse sesimizi duymaya." S.Ö. (72-Erkek)

"Tokiyi artık hangi mütahite vermişse malzemeler kaliteli değil, tam manasıyla işçilik iyi durumda değil. Burdaki yönetimin çalışanları var, söylüyoruz gelip yapıyor. Kiminin vidası gevşek, kiminin kapısı elinde kalıyor, kiminin yerler olmuyor bi çok şikâyet. Tuvaletin pervazı o günü el attım üstüme düştü. Bende en büyük problem su patlaması oldu. Mutfakta açıyon banyo da çıkıyor, banyo da açıyon koridorda su çıkıyor. Sular her gün kesiliyor. Alt yapı da çok sıkıntı var. " S.E. (71-Erkek)

Ülkemizin konum itibari ile bir deprem ülkesi olduğu bir gerçektir. Bu durum depreme karşı güvenli konut tasarımını zorunlu kılmaktadır. Yaşanan depremlerden görülen manzaralar binanın ana yapısının yanı sıra, iç mekânların da deprem karşısında güvenli bir şekilde tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle evin mobilyası, aydınlatması, zemin döşemesi, donatıları ve aksesuarlarına kadar dikkat edilmesi gerekir. Çünkü yapının az hasar görüldüğü çoğu mekânda iç mekânda yapılan hatalar, can ve mal kaybına neden olmaktadır. Depreme karşı güvenli konut tasarımı için dış yapı kadar içyapıların da doğru bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Demirbaş, 2008: 12).

Yapılan araştırmada, evle ilgili sorunların ortak olduğu görülmektedir. Özellikle işçilik hataları (kapı, pencere, yer döşemesi vb.), ev tadilatları (çatı, mutfak ve banyo vb.), dolap eksiklikleri ve arızaları, alt yapı sorunları, suların sık sık kesilmesi yaşlı bireylerin hayatlarını zorlaştıran problemler olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla evin içinde yaşanan bu sorunlar yaşlı bireylerin güvenliğini tehdit eden risk faktörlerini oluşturmaktadır. Özellikle erkek görüşmeciler yapılan işçilik hataları nedeniyle zorlandıklarını ve tehlike altında olduklarını belirtmişlerdir. Kullanılan malzemelerin kaliteli olmaması nedeniyle kapı pencerenin elinde kaldığını, sürekli tamir işi ile uğraştıkları ve yapılan tadilatları kendileri ödediği için maddi ve manevi anlamda yıprandıklarını belirtmişlerdir. Bu süreçte yıpranan bireyler, artık bu yaştan sonra ekonomik kaygı duymak istemediklerini ve konforlu bir yaşam istediklerini söylemişlerdir.

"Yapılan işleri hiç hoş değil kızım. Kapıya el atim elimde kali, dolabı açim üstüme düşi, lavaboların taşları hoş değil. Yani bi sene ya idare ederik ya da edemeyik. Neye el attımsa elimde kalıyor. Duş kabindir nedir onun da camı döküldü kendinden. Allah'tan kimse yoktu orda. Dolaplar da temiz olmi. Valla işçilikleri hiç hoş değil kızım ne yalan diyem." N.D. (70-Kadın)

"Hepisi zor valla evi vurdu kaçtı yapmışlar. Dolaplar kalitesiz diye siliyoruz silmiyoruz yine lekeli. Yerlere çamaşır suyu döktüm bi de ne görem hepisi kabardı, ben ne bilim nasıl kullanılcak. Sular da sürekli kesk. Sonra evde su olmayınca ne yapak, yeme içme, temizlik her şey sudur. Tuvalete de mi gitmeyek tövbe tövbe" Z.Y. (65-Kadın)

Yaşlı bireylerin gününün büyük bir bölümünü geçirdikleri mekân olan oturma odasının, mutfağın, yatak odasının uygun donatılara sahip olması gerekir. En önemlisi yaralanmaları engellemek adına kaygan olmayan, kabarmayan bir zemin, sağlam kapı pencere ve kullanışlı dolaplar istemektedirler. Dolayısıyla yaşlı bireyin eve değil, evin yaşlı bireye uydurularak yaşam kalitesinin arttırılması gerekir. Çünkü yaşlı bireyin sağlıklı ve güvenli bir ortamda yaşamayı istemesi en doğal hakkıdır. Günümüzde özellikle kadınlar için önemli bir yaşam alanı olan mutfaklarda yaşanan temizlik ile ilgili problemler de kadın görüşmecileri oldukça rahatsız etmektedir. Özellikle dolapların kalıcı leke bırakması, kalitesiz olması ve yüksek olması nedeniyle üst dolapları kullanamadıklarını üzüntüyle ifade etmişlerdir. Ayrıca fayans aralarının açılması, bazı parkelerin kabarması ve en önemli temel ihtiyaç olan suların sürekli kesilmesi nedeniyle ev temizliğinin zorlaştığını bu durumdan hiç memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Yaşlı bireylerin ev ihtiyaçları düşünüldüğünde en önemli nokta evin yaşlı bireylerin toplum yaşamına katılımını sağlayıp sağlamadığıdır. Özellikle bağımsız yaşamalarını sağlayacak, maddi manevi ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması evi özel kılmaktadır. Yaşlı birey evinde kendini gereksiz, yetersiz ve dışlanmış hissetmeden yaşayabilmektedir. Çünkü evi, yaşlı bireye mutluluk, güven ve en önemlisi kimseye bağımlı olmadan yaşayabileceği fiziksel donanımlara sahip bir ortam sunmaktadır. Özellikle taşınmadan önce yaşadığı mahallesinde evinde ailesine, çocuklarına, akrabalarına, sosyal çevresini temsil eden komşularına yakın olan yaşlı birey depremden sonra taşınma ile çoğunu kaybetmek durumunda kalmıştır. Yaşanılan bu sosyal izolasyon yaşlı bireyin hayatını olumsuz etkilemektedir. Yeni taşındığı mahallede birey, zamanın çoğunu evde geçirmeye başlamıştır ve doğal olarak bu evde konforlu ve rahat bir yaşam sürdürmek istemektedir. Özellikle ilerleyen yaşla birlikte

evin konforlu olması önemli bir fiziksel ihtiyaçtır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda görüşmeciler yeni taşınılan konutlardaki konfordan dolayı duydukları memnuniyeti şu şekilde ifade etmişlerdir:

> *"Su ve ısınma yönünden çok rahat. Soba yakmada zorlanidim. Şimdi kaloriferimiz var evin hepsi sıcak. Evimiz birinci kat dışarı çıkıp giriyoz vallaha rahatlık. Sonra kızıma diyem aydatı da iyi bizi zorlami çok şükür azar azar verecez inşallah." S.A. (65-Kadın)*

> *"Rahatlığı eski ev sobalıdı şimdiki doğal gaz daha rahat. Sürekli soba kovası indir kaldır karı zaten şaptan düşmüştü yapamıyordu. Klozet var, asansör var. Karıya yeni eşya aldık daha ne olsun." M.Ş. (76-Erkek)*

> *"Sıcak suyum var, kaloriferim var, asansörüm var çok şükür. Diğer evde asansör yoktu bana çok zordu. Burda da alışveriş sıkıntısı var onun dışında her şey iyi." H.Ö. (73-Kadın)*

Yukarda sorulan sorularda memnuniyet düzeyini ölçerken yapmış olduğumuz değerlendirmelerin aksine kolaylaştırıcı unsurların belirlenmesiyle birlikte memnuniyet düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu memnuniyet düzeyinin temelinde ise, daha önce yaşadıkları evleri ile kıyaslamaları bulunmaktadır. Eski yaşadıkları evlerin küçük olması, bazı evlerin toprak ev olması ve sobalı olması dolayısıyla ısınmanın büyük bir sorun teşkil etmesi nedeniyle yeni konutların sağladığı kolaylıklardan ötürü en fazla memnun kalan kadın bireyler olmuştur. Özellikle bu kolaylaştırıcı unsurları ele alacak olursak; sıcak su olması, kaloriferli olması, asansör olması, klozet olması, yeni eşyaların alınması ve en önemlisi yeni ve büyük yapı olmasının sağladığı konfor nedeniyle yaşlı bireyler memnun kalmışlardır. Dolayısıyla evler; fiziksel ve sosyal gelişim aşamasında, bireysel mutluluk ve başarının artmasında ve toplumun güçlenmesinde önemli rol almaktadır. Aile yaşantısı üzerinde ve özellikle yaşlı bireyler üzerinde bu denli güçlü etkisi olan ev, yaşamla ilgili birçok faaliyetin yürütüldüğü mekân olması, evde belli standartların bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle evi kullanan yaşlı bireylerin bu standartlardan yararlanabilmesi, evleri kolaylıkla kullanabilmesi, psikolojik, fizyolojik ve sosyal sağlığını sağlamak ve devam ettirmek açısından önemli ve gereklidir.

> *"Valla kızım rahat tabi sıcak su, sıcak ev, yeni eşya, yeni dolaplar sıfır daire sonuçta. En çok da hanımın işine geliyor. Tatilde çocuklar torunlar gelince rahat ederler daha yoksa eski evde çok kalamazlardı soğuktu küçüktü. Ama kızım kimse hayrına bir şey vermemiş bize parasını veriyoruz." Z.T. (81-Erkek)*

> *"Şimdi kızım tamam konforlu ama sonuçta kendi paramızla alıyoruz. Sıcak su için ödüyoruz, kalorifer için ödüyoruz, alışverişe ödüyoruz. Kimse hayrına vermemiş. Bunların neresi kolaylık, kolaylık gözükse de bizden çıkıyor her şey. Çoğu şeyde sıkıntılı asansör var büyük nimet ama bozuk hep, canımız da hoş değil ki yapak uğraşak." S.E. (71-Erkek)*

> *"Yav ne kolaylığı olcak. Her şey parayla dönüyor. Tamam sıcak su var doğal gaz var eee ben bunlara para verdiğim için var. Asansör var ama sürekli bozuk. Eski eve de bu kadar para verseydim orda da olurdu. Kendi rahatlığım bana bağlı hele bi ay ödeme rahatlığı kalıyor mu?" Z.A. (70-Erkek)*

Özellikle ilerleyen yaşla birlikte ve beraberinde yaşanan sağlık sorunları nedeniyle fiziksel ihtiyaçlar daha çok ön plana çıkmaktadır. Görüşmelerin tamamı görüşmecilerin kendi evinde yapıldığı için gözlem yapma fırsatı elde edilmiştir. Bu sayede görüşmecilerin evlerini, eşya düzenlerini, evin yapısını inceleme fırsatı bulunmuştur. Yapılan gözlemler neticesinde bireylerin memnun oldukları ve olmadıkları konuların ortak olduğu göze çarpmıştır. Yukarıda ifade edilen kolaylıkların aksine bazı erkek görüşmecilerin, yeni konutlarda genelde işçilik sorunları olduğu, asansörün sık sık bozulduğu ve evin ekstradan çıkan masrafları nedeniyle şikâyetçi olduklarını ifade etmişlerdir. Yaşları itibari ile çoğu bireyin sağlık sorunları yaşadığı bundan ötürü ev ile ilgili sorunlarla baş edecek güce sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca dikkat edilen bir husus da evin sağladığı konforun özellikle sıcak su, kalorifer, yeni eşya gibi kolaylıkların parasıyla alındığını, evin bedelini ödediklerini kimsenin bu imkânlara bedava kavuşmadığını eleştirel bir dille ifade etmişlerdir.

5.2.2 Dış Mekân Algısı

Yaşlılık, insan hayatının belirli bir aşamasını oluşturan ve her dönem gibi kendine özgü üstünlükleri ve eksiklikleri olan bir dönemdir. Bu dönemde kişinin, sosyal, ekonomik, psikolojik ve fiziksel ihtiyaçları daha önceki yıllara göre değişmekte ve artmaktadır (Bilen 1983'ten akt. Boylu, 2013: 145). Evin güzel ve konforlu yönleri, oturulan mekânın özellikleri, bu mekânda gerçekleştirilen fiziksel etkinliklerin yanı sıra yaşlı bireylerin sosyal ilişkileri de önemlidir. Dolayısıyla bağımlı olarak

yaşamını sürdüren yaşlı bireyin fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması kadar, çevre uyumunun da dikkate alınarak oturulacak eve karar vermek gereklidir (İmamoğlu E. O. ve İmamoğlu V., 1998: 242). Bu çerçevede bütün mekânları içinde barındıran mahallenin önemi büyüktür. Bir mahallenin temeli, mekân ve insandır. İnsan ve mekânın el ele verip yeni bir yaşama alanı oluşturduğu yerdir mahalle. Hayatın belli bir kültür, değer, inanç, gelenek ve görenekler çerçevesinde oluştuğu ve kendine has yapısı ile kimlik kazandığı bir ortamdır. Ev, okul, cami, kahvehane, fırın, sağlık ocağı, eczane, çeşme gibi mekânlar bir mahallenin olmazsa olmazlarıdır (Alver, 2012: 221-223).

Konum itibariyle Aksaray ve Hicret Mahalleleri, yaşlı bireyler için hayatı yaşanılır kılan mekânlara sahiptir. Özellikle gerekli mekânların ulaşılabilirliğinin kolay olması yaşlı bireyler için bir nimetti. En çok ihtiyaç duydukları fırın, kahvehane, sağlık ocağı, eczane, market, bakkal, kasap ve karaçalı çeşmesi gibi mekânlar mevcuttu. Fakat yeni taşınılan TOKİ'ler merkeze uzak yapıldığı için ev dışında ihtiyaç duyulan dış mekânlar henüz yoktur. Yaşlı bireylerin sosyal birleşme alanı olarak yalnızca parklar bulunmaktadır. Görüşmecilerin çoğu bu parklarda vakit harcamakta yeni arkadaşlık ve yeni komşuluk ilişkileri kurmaya çalışmaktadırlar. Görüşme sırasında yapılan gözlemler neticesinde bireylerin çoğu, özellikle 65 yaş üstü bireylerin günün belirli saatlerinde bu parklarda görmek mümkün olmuştur. Bu doğrultuda görüşmecilerin eksik olduğunu düşündükleri mekânlar ile ilgili görüşleri şu şekilde olmuştur:

> *"Hiçbir şey bize göre değil. Buraya gelirken gördün demi kızım yokuşları ben nasıl çıkayım bu yaşlı halimle. Dağı yonttular bizi buraya attılar. Eşim bu kilosu ile nasıl yürüsün. Ben zor gidiyorum. Apartmanda asansör var çok şükür ama arızalanıyor hep korkuyoz binmeye. Cami yok bu halimle cumaya zor gidiyorum. Çok eksik var market yok, sağlık ocağı yok, fırın yok, en önemlisi su yok parktaki ağaçlar hep kurumuş, sıcak ekmek yok, inşallah yapılır, market açılacakmış diyorlar. Park var tek arada çıkıyoruz, insan yüzü görelim diye." Z.T. (81-Erkek)*

> *"Valla her şey iyi güzel de evde, dışarda bi şey yok. Marketimiz yok bi de bana en çok lazım olan sağlık ocağı yok oladı ilaçlarımı rahat yazdırırdım her seferinde merkeze inmek zorunda kalmazdım hadi aldım diyem eczane de yok ilaç alam. Çok şükür ki diriyim aklım başımda tek otobüse binip gidip ilaçlarımı alıyorum, alışverişimi yapıyorum. Ama tabi yaştan dolayı ulaşım beni yoruyor, yerimiz uzak kızım. Bi kuru dağa kaldık fırın yok, okul yok, kasap yok kuaför yok. Dışarda tek parkımız var. Akşamları parka çıkıyoruz komşularla yürüyüş yapıyoruz. Erkekler için cami sıkıntısı var bi de marketimiz oladı benden güzeli olmazdı." H.Ö. (73-Kadın)*

> *"Hiçbir şeyden memnun değilim. Camiye ihtiyacımız var, namazlarımızı hep camide kılardık, insan yüzü görürdük üç-beş sohbet ederdik şimdi olmayınca çok zoruma gidiyor. Her gün de gidemiyom ki eski mahalleye artık cumadan cumaya. İnşallah tez zamanda yapılır. Hem tek bu da değil markete, fırına, kasaba, bakkala, manava ihtiyacımız var. En önemlisi sağlık ocağı yok, eczane yok bize en lazım olan yerler bu yaşta ne yapak nasıl gidek." Z.A. (70-Erkek)*

Yaşanılan konutun iç dekorasyonun yanı sıra evin bulunduğu çevre yani yerleşim yeri de önemli bir etkendir. Hareket etme yeteneği azalan yaşlı bireyin yaşadığı ev, alışveriş merkezine, sağlık merkezlerine, park ve kütüphane gibi toplumsal hizmet veren alanlara yakın olması önemlidir (Erel ve Bilgin, 1992: 7). Çünkü uzun yıllar aynı mekânda yaşayan yaşlı bireyler için yerleşim yeri ile ilgili bildikleri haritanın zihinlerde kalması güven oluşturmaktadır. Bu anlamda ev, zaman ve yer açısından yaşlı bireyin uyumu için bir dayanak oluşturur. Çünkü alışveriş yapma, günlük rutin işlerin yürütülmesi ile ilgili yakın arkadaş ve komşuların sağladığı toplumsal destek yaşlı bireyin hayatını sürdürebilmesi açısından önemlidir (Alperen, 2013: 35).

Yaşlılık, bireysel ve normal bir süreç olmakla birlikte bilişsel ve fiziksel birçok değişimi beraberinde getirmektedir. Yaşanan bu fiziksel gerilemeler yaşlı bireyin çevresel faktörlere uyumunu da zorlaştırmaktadır. İlerleyen yaşla birlikte oluşan fiziksel sorunlar nedeniyle yaşlı birey, dolmuş duraklarına, hastaneye, pazara, çarşıya, okula, camiye ve benzeri mekânlara olabildiğince yakın olmak istemektedir. Cami, fırın, market, kuaför, park gibi mekânlar yaşlı bireyler için ev dışında kullanılan önemli dış mekânlardır. Bu mekânlar yaşlı bireylerin fiziksel temel ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal anlamda da ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Özellikle ileri yaştaki bireylerin çoğu gününün büyük bir bölümünü dini görevlerini yerine getirmek ve yaşıtları ile üç-beş sohbet etmek için gittikleri önemli bir mekân olan caminin olmaması erkek görüşmecilere büyük üzüntü vermektedir. Erkek bireyler için cami sadece ibadetlerini yerine getirmek için değil en önemlisi onları bir araya getiren sosyal birleşme mekânlarından biridir. Görüşmecilerin özellikle yaşları itibari ile en çok ihtiyaç duydukları bir diğer mekân olan sağlık ocağı ve eczanelerin olmaması bütün görüşmecilerin ortak sorunu olmuştur. Çünkü yaşadıkları Aksaray ve Hicret Mahallelerinde bu mekânlara gidiş-geliş

yürüme mesafesinde iken yeni konutlarda artan mesafe ile birlikte ancak taşıt ile gitmek mümkün olmaktadır. Bu noktada yaşanılan mekânın yanı sıra mahallelerindeki mekânların da görüşmecilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi açısından son derece önemli olduğu görülmektedir.

> *"Pek memnun değilim kızım, içme suyumuz sıkıntılı. Su gelip depoda birikiyor, ordan da hidrofor ile eve veriliyor o yüzden içme suyu sıkıntılı. Tadı bozuk karaçalı çeşmemiz yok tekrar merkeze inip içme suyu getirmek zorunda kalıyoruz. Allah'tan şehrimizde karaçalı suyu var diğer şehirlerde o da yok. Marketlerin olmaması da en büyük problem. Sonrasında kahveye gitme yok iki insan yüzü görürdük. Bilirsiniz Aksaray da her şey kapımızın önündeydi. Bunların eksikliği şimdi çok koyuyor." S.E. (71-Erkek)*

> *"Hele ki içme suyumuz yok ötesi var mı? Ne yapak bu halimizle suya da mı para verek, içilmiyor depo suyu. Gidip tekrar mahalleden doldurup geliyoruz. Eskiden yakındık taze taze getirirdik, şimdi kim gidecek sürekli oğlan arabası ile damacana çok getiriyor o da bekleyince içesim gelmiyor, velhasıl düzen kalmadı bizde. Market yok, kayfe yok iki çay içer, eş dost görürdük. Şimdi hiç bi şey yok." M.T. (70-Erkek)*

Ev çevresindeki önemli bir diğer yapı olan çeşmeler, su ihtiyacının yanı sıra hem mekânsal hem de mimari açıdan güçlü bir kent ve mahalle imgesidir. İnsan, su etrafında bir toplumsal ortam oluşturmaktadır (Kuban'dan akt., Alver, 2012: 224). Aksaray ve Hicret Mahallelerinde karaçalı çeşmesi kültürüne alışık olan yaşlı bireyler maddi ve manevi açıdan bu çeşmelerle bağlılık kurmuşlardır. Yeni taşınılan mahallelerde ise, karaçalı çeşmesi olmadığından içme suyu ihtiyaçlarını karşılamak için tekrar eski mahallelerine gidip su getirmek zorunda kalmışlardır. Yaşları itibariyle bu konuda zorlandıklarını şahsi aracı olmayanın suyu çocuklarının getirdikleri ya da otobüs ile getirmeye çalıştıkları görülmüştür. Kimi birey ise, taşıt bulduğu zaman toplu getirdiğini bekleyen suyun içilmediğini bu durumdan hiç memnun olmadığını maddi külfet getirdiğini söylemiştir. Ayrıca su ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra çeşme başı sohbetlerine özlem duyan yaşlı bireyler fırsat ve imkân buldukça eski mahallelerine gitmektedirler.

Mekân açısından önemli bir konuma sahip olan kahvehane ya da çay ocağı tıpkı cami, fırın, bakkal, okul, çeşme gibi önemli yapılardır. Bu ortamlar yaşlı bireylerin kaliteli vakit geçirmek, sohbet etmek, hikâyeler dinlemek gibi etkinliklerin yapıldığı kültürel kimliğin kazanıldığı ortamlardır. Bir toplumsal mekân olarak görülen kahvehaneler, ev ve sokak arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Belli bir yaştan sonra eskiye oranla gezemeyen görüşmeciler çay ocağı, cami, park gibi mekânlarda sosyalleşme fırsatı bulurlar. Özellikle "*Bu mekânlar, gündelik yaşamın sıradan akışına eşlik ettikleri gibi, hayatımızdaki küçük zaman boşluklarını doldurmaya da yararlar. Aynı zamanda, rahatlama, gevşeme, kaçış, özgürlük, temsil vb. işlevler de görürler."* (Aytaç, 2007: 203). Fakat deprem ile birlikte zorunlu olarak terk edilen bu mekânların yeni taşınılan mahallelerde olmaması büyük eksiklik oluşturmuştur.

> *"Siteden memnun değilim babam. Tokimizin sosyal hakkı sıfır. Sosyal hakkımız yok. Ne okul var ne cami var ne market var. Kaçak bakkal işletiler konteynırda. Yine de Allah razı olsun pahalı da olsa adam burda ekmek domates satıyor yoksa acil bi şey lazım olsa ne olcak. Satmasa ekmek için 5 lira dolmuş parası verecem kalkacam gidecem merkezde ekmek alıp gelecem." N.D. (70-Kadın)*

> *"En büyük sıkıntılarımızdan biri marketin olmaması. Küçük bi büfe vardı o da ihtiyacımızı çok karşılamidi. Mahallede bakkalımız vardı deftere de yazardık param olsa bakkal açardım valla. Şimdi mecbur şehirden alışverişimi yapmak zorunda kalıyom." S.Ç. (71-Erkek)*

Bu mekânların yanı sıra mahallenin önemli unsurlarından biri de bakkallardır. Bakkal, mahallenin bilgi deposudur. Mahalledeki bütün bilgiler ondan öğrenilir. Zengin fakir, borçlu borçsuz, hırlısı hırsızı hepsi onlardan sorulur. Parası olmayan için veresiye yazılır ve yeri gelir borç para bile alınır. Tezgâh önünde sohbetlerin edildiği memleket meselelerinin masaya yatırıldığı samimi mekânlardır (Alver, 2012: 228). Özellikle eski mahallelerinde bakkal kültürü hala devam eden bireylerin bu konudaki görüşleri ve üzüntüleri dikkat çekmektedir. Yeni taşınılan mahallelerde en temel ihtiyaçların karşılandığı marketlerin olmaması nedeniyle kaçak açılan bakkal tarzı büfelerde fiyatların pahalı olduğunu belirtmişlerdir. Eski bakkallardaki yardımlaşma, gerektiği zaman veresiye yazma kültürünün burada olmadığını ve mecbur kaldıkları için çoğu zaman alışveriş yapmak zorunda kaldıklarını bu durumdan duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir.

6 Sonuç ve Öneriler

Yaşlılık dönemi kendi içerisinde birçok farklı özelliği ve değişimleri barındıran çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Yaşlılık sürecinde kaliteli bir yaşam geçirmek yaşlı bireyler açısından oldukça önemlidir. Bu dönemin sağlıklı gelişmesi için yaşlı bireylerin fiziksel ve psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılayan etkinliklerin gerçekleşmesine imkân sağlayan mekânsal olanaklar sağlanmalıdır. Bu noktada, yaşanan mekân yaşlı birey için güvenlik ve ait olma gereksinimini karşılamakla beraber sosyal çevre ile olan ilişkilerin sürdürülebilirliğini sağlama açısından önem taşır. Yaşlı bireylerde görülen fiziksel değişiklikler, azalan yetenek ve artan gereksinimleri nedeniyle yaşamlarını ait oldukları mekânda sürdürebilmeleri ancak uygun ve etkili koşullarla sağlanabilmektedir. Yaşlı bireylerin bağımsız yaşayabilmeleri, yaşadıkları mekânın yeniden planlanmasını ve düzenlenmesini gerekli kılmıştır.

Araştırma ile 24 Ocak 2020 Elâzığ Depremini yaşamış 65 yaş üstü bireylerin deprem ve sonrasında yaşadıkları mekân değişikliği ve iki yerleşme arasındaki memnuniyet algıları ele alınmıştır. Deprem mağduru yaşlı bireylerin eski mekân hatıraları, yeni taşınılan mekân özellikleri ve kurulan sosyal ilişkileri incelenmiştir. Özellikle depremin etkisi ile fiziksel, psikolojik ve ekonomik açıdan yıpranmış olan bireylerin kendileri için güvenli olduğuna inandığı işlevsel bir mekân tercih etmesi son derece önemlidir. Afeti yaşamış bir bireyin yaşadığı bu zor anıları daha kolay unutması ve topluma daha çabuk dönüş yapması açısından mekân aidiyetlerinin hangi düzeyde olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Yaşlı bireyleri yaşadıkları mekâna bağlayan temel unsurlar; o eve verilen emek, o evde yaşanan anılar, o evde geçirilen zamandır. Artan sağlık sorunları ve yaşadıkları fiziksel sınırlamalar yaşlı bireyleri eve daha bağımlı hale getirmiştir. Birçok zorluk çekerek yaptıkları evleri, çocuklarının doğup büyüdüğü ve kendi gözlerinde bir ömür geçirdikleri mekânlar, yaşlı bireyler için vazgeçilmesi zor bir değer olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle yaşadıkları mahallelerde kurulan komşuluk ilişkileri, kurdukları derin bağlar o mekânı yaşanılır kılmıştır. Yaşlı bireylerin sosyal yaşamı üzerinde etkili olan faktörlerin başında yeni taşınılan konutlardaki yaşama biçimine uyum sağlamada yaşanan zorluklar dikkat çekmektedir. Bireylerin öncelikle eski mahallelerindeki samimi ve doğal komşuluk ilişkilerini yeni mahallelerinde bulamadıkları görülmüştür. Kadın görüşmeciler, eski samimi komşuluk ilişkilerini kurabilmek adına yeni mahallelerinde bulunan parklara gittiklerini belirtmişlerdir. Erkek görüşmeciler ise, Aksaray ve Hicret mahallelerinde sosyal ilişkilerini genelde camide, kahvehanede, çeşme başı sohbetlerinde, bakkal önü muhabbetlerinde yapmaktaydılar. Zamanlarının büyük bir bölümünü camide geçiren erkek görüşmeciler, ibadetlerini yapmanın yanı sıra, uzun yıllara dayanan cemaat dostlukları da kurmuşlardır. Diğer bir sosyal ilişki ağı kurdukları kahvehaneler ise sohbet ettikleri, dertleştikleri bir diğer mekândır. Özellikle yeni taşınılan mahallelerde erkek görüşmecilerin sosyalleşme mekânları olan cami ve çay ocaklarının olmaması bireylerin gününün çoğunu evde geçirmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Sağlığı yerinde olan bireyler ise, bu ilişkilerini koruyabilmek için eski mahallelere gittiklerini ifade etmişlerdir.

Araştırmada iç mekân kapsamında yapılan gözlemler ve görüşmecilerin de söylemlerinden anlaşılacağı üzere eski mekânların küçük, soğuk, sobalı, temizliği zor, çoğunun müstakil ve toprak ev olması nedeniyle yaşlı bireyler tarafından şikâyet edilen nitelikler olmuştur. Yeni taşınılan konutların ise, büyük, doğal gazlı, sıcak ve yeni yapı olması sebebiyle görüşmeciler tarafından konforlu olarak algılanmıştır. Yeni evin konforu özellikle kadın bireyleri memnun ederken yeni evle ilgili işçilik sıkıntıları (su tesisatı arızaları, işçilik hataları, asansörün sık sık bozulması, su kesintileri, dolap eksikliği, çevresel risk faktörleri gibi) problemler erkek bireylere maddi açıdan büyük zorluklar çıkarmıştır. Eski yaşadıkları evleri her ne kadar eski ve kullanışsız olsa da orada yaşanan hatıralar ve kurulan dostluklar çok önemlidir. Görüşmeciler için o mekânı vazgeçilmez kılan hatıraları, varsa bahçesi ve hayvanlarıdır. Bahçeli evi ve yetiştirdiği hayvanı olan yaşlı bireyler bu konuda büyük üzüntü yaşamaktadır. Mekân aidiyetleri bağlamında kadın görüşmeciler daha çok evlerine ve yaşanmışlıklara ilişkin üzüntü duyarken, erkek bireyler ise bahçeleri ve hayvanları için büyük üzüntü duymuşlardır. Çoğunun geçim kaynağı olan hayvanlarına olan bağlılıkları yüzünden bu durumu kabullenme aşamasında zorluk yaşamışlardır.

Araştırmada üzerinde durulması gereken bir husus da market, sağlık ocağı, eczane, cami, kuaför, çeşme, fırın, bakkal gibi günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları toplumsal hizmet veren dış mekânların olmamasıdır. Özellikle ilerleyen yaşla birlikte bu mekânların ulaşılabilir mesafede olması son derece önemlidir. Yaşanılan eski mahallelerinde bu mekânların tamamı yürüme mesafesinde olurken yeni taşınılan konutlarda olmayışı büyük sıkıntı yaratmıştır. Artan sağlık sorunları ile birlikte bu

mekânlara ulaşım daha da zorlaşmakta ve taşıt kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu durum hem ekonomik anlamda hem de fiziksel sınırlamalar nedeniyle zorlaşmaktadır. Özellikle yaşlı bireylerin evlerinden sonra ikinci uğrak yeri olan sağlık ocaklarının olmaması bu konuda çok mağdur olduklarını üzüntü ile ifade etmişlerdir. Bu mekânların yoksunluğu bütün görüşmeciler için ortak bir sorun olarak tespit edilmiştir.

Özellikle günümüz şartlarında yaşanılan mekânlar, artık yalnızca temel ihtiyaçlara yönelik düşünülmemektedir. Yaşlı bireylerin ekonomik durumuna bağlı olarak konforlu, estetik olma, beğenileri, istekleri ve düşüncelerine yönelik tasarlanmalıdır. Bunlar temel alınırken en önemli etken olan konutun güvenilir ve sağlam olması gereklidir. Bu takdirde yaşlı birey çevresiyle pozitif ilişkiler kurabilecek, sosyal ilişkileri çoğalacak ve bu dönemi en az hasarla mutlu bir şekilde yaşayabilecektir. Depremden sonra yaşlı bireyler yıllarca yaşadıkları evleri ve kurdukları ilişkileri bir anda kaybetmenin verdiği boşluk içinde kendilerini çabalarken bulmuşlardır. Doğal olarak yeni taşındıkları evlerine dair beklenti içinde olmak en doğal haklarıdır. Bu yeni mekânların yaşlı bireylere sunduğu imkânların yeterli olması ve onları topluma kazandıracak olanaklara sahip olması gerekir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Akan, E. (2017). *Yaşlılık kurumlarında mekânsal davranış ve bilişiminin mekânsal dizim bağlamında irdelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Alperen, M. A. (2013). Sos*yo-ekonomik statü açısından yaşlıların aile ilişkileri: Ankara Keçiören örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Alver, K. (2012). Kent İmgesi. K. Alver (Ed.). *Kent Sosyolojisi* içinde. Ankara: Hece Yayınları.

Alver, K. (2013). *Siteril hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.

Arpacı, F. (2005). *Farklı boyutlarıyla yaşlılık.* Türkiye İşçi Emeklileri Derneği. Eğitim ve Kültür Yayınları.

Arslan, N. (2015). *Derin yaşamak*. İstanbul: Sokak Kitapları Yayıncılık.

Aydemir, M. A. (2011). *Sosyal sermaye / Topluluk duygusu ve sosyal sermaye araştırması*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Aytaç, Ö. (2007). Kent mekânlarının sosyo-kültürel coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(2), 199-226.

Beyaz Özbey, İ. (2020). Gürcülerde kimlik, mekân ve gündelik yaşam: Artvin örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(39), 915-955.

Bilgin, N. ve Göregenli, M. (2002). Kentsel katılım ve çoğulculuk. F. Yıldırım (Ed.). *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne* içinde İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Boylu, A. A. (2013). Yaşlılıkta yaşam kalitesi ve konut ilişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, *24*(1), 145-156.

Castells, M. (1991). *Kent, sınıf, iktidar*. (Çev. A. Erendil). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Demirbaş, Ç. (2008). *Deprem bölgesi konutları için iç mekânların güvenlik analizi ve çözüm önerileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Erel, S. S. ve Bilgin, O. (1992). Yaşlıların konuta ilişkin tercih ve beklentilerinin incelenmesi. *Ev Ekonomisi Dergisi*, *8*(5), 61-68.

Görgün Baran, A. (2001). Yaşlılığın sosyal statü ve roller bakımından analizi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 1*(1), 14-24.

Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve şehir*. İstanbul: Metis Yayınları.

İmamoğlu, E. O. ve İmamoğlu V. (1998). *Yaşlıların yaşam çevreleri*. Ankara: TMMO Mimarlar Odası Yayınları.

Kurt, G. (2008). *Türkiye'de yaşlılık olgusuna sosyolojik bir bakış (Sivas il örneği).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Lefebvre, H. (2015). *Mekânın üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Şıkoğlu, E. ve Güney, İ. Y. (2020). 24 Ocak 2020 Sivrice (Elâzığ) Depremi'nin kent merkezindeki yansıması üzerine coğrafi bir değerlendirme. *Dirençlilik Dergisi*, *4*(2), 275-292.

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı (AFAD) (2020). *24 Ocak 2020 Sivrice (Elâzığ) depremi raporu*. Ankara.

Tufan, İ. (2002). *Antik çağdan günümüze yaşlılık 'sosyolojik yaşlanma'*. İstanbul: Aykırı Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, B. (2011). *Travma tanımı, travmatik yaşam olayları, adaptasyon, travma sonrası belirtileri, kayıp ve yas, psikososyal uygulamalar katılımcı kitabı*. Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 251-262
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.3

Araştırma Makalesi ◆ Research Article

Sivil Toplum Kuruluşu Yürütücülerinin Spor Etkinliklerine Yönelimleri: Nicel Bir Araştırma

The Orientation of Non-Governmental Organization Executives Towards Sports Events: A Quantitative Research

Ahmet Faruk YILDIRIM[**] 0000-0002-8743-2740
Şevket Cihat ÖZER[†*] 0000-0002-0521-7431
Hayri DEMİR[*] 0000-0001-9496-8992

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 15. 10. 2022
Düzeltme Talebi: 31. 10. 2022
Son Düzeltme: 12. 11. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Spor Sosyolojisi
Sivil Toplum Kuruluşları
Spor Etkinlikleri
Sosyalleşme
Gönüllü Örgütlenme

ÖZ

Bu araştırmada, gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklem grubu, Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarında görev yapan 167 katılımcıdan oluşmaktadır. Betimleyici olarak tasarlanan bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada yer alan katılımcıların demografik durumlarının tespit edilmesi için frekans analizi; verilen normal dağılım durumunu saptamak adına basıklık ve çarpıklık testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumlarının cinsiyet değişkenine göre, erkek katılımcıların ölçek puan ortalamalarının kadın katılımcıların toplam puan ortalamalarından anlamlı düzeyde ve ölçek alt boyutlarından duygu arama, bilgi arama boyutlarında erkek katılımcılar lehine anlamlı farklılık görülmüştür. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelimlerinin düzenli spor yapma ve yapmama değişkenine göre, 'duygu arama, bilgi arama' alt boyutları ve toplam puanlarda düzenli spor yapanlar lehine anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelimlerinin yaşanılan bölge değişkenine göre, Marmara Bölgesi'nde yaşayan katılımcıların, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan katılımcılara göre anlamlı oranda farklılaştığı gözlenmiştir. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelimlerinin yaş ve eğitim değişkenlerine göre anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

[*]1**Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Ahmet Faruk Yıldırım (Dr. Öğr. Üyesi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Nevşehir, Türkiye afyildirim@nevsehir.edu.tr
[*]2 Şevket Cihat Özer (Arş. Gör.), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Nevşehir, Türkiye scihatozer@gmail.com
[*]3 Hayri Demir (Prof. Dr.), Selçuk Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Konya, Türkiye hdemir@selcuk.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Yıldırım, A. F., Özer, Ş. C. ve Demir, H. (2022). Sivil toplum kuruluşu yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelimleri: Nicel bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 251-262. doi:10.52108/2757-5942.3.3.3

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

ARTICLE INFO

Submitted: 15. 10. 2022
Revision Requested: 31. 10. 2022
Final Revision Received: 12. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 20212

Keywords:

Sports Sociology
Non-Governmental Organizations
Sporting Events
Socialization
Volunteer Organization

A B S T R A C T

In this research, it is aimed to examine the orientation of the non-governmental organizations active in the field of youth and sports to sports activities. The sample group of the research consists of 167 participants working in non-governmental organizations operating in Turkey. Questionnaire technique was used as a data collection tool in this research, which was designed as descriptive. Frequency analysis to determine the demographic status of the participants in the research; In order to determine the given normal distribution, the kurtosis and skewness tests were applied. As a result of the analyzes made, according to the gender variable of the orientation of the non-governmental organizations active in the field of youth and sports, the scale score averages of the male participants were significantly different from the total score averages of the female participants, and there was a significant difference in favor of the male participants in the sub-dimensions of emotion seeking and information seeking. It has been determined that the orientation of the executives of non-governmental organizations operating in the field of youth and sports to sports activities differs significantly in favor of those who regularly do sports in the sub-dimensions of "searching for emotions, seeking information" and total scores, according to the variable of doing or not doing sports regularly. It has been observed that the orientation of the executives of non-governmental organizations operating in the field of youth and sports to sports activities differs significantly between the participants living in the Marmara Region and the participants living in the Southeastern Anatolia Region, according to the region of residence. It has been observed that there is no significant difference in the orientation of the executives of non-governmental organizations operating in the field of youth and sports to sports activities according to age and education variables.

1 Giriş

Spor; sağlıklı kalma, serbest zamanı verimli biçimde değerlendirme, mutlu olma gibi nedenlerle yürütülen bireysel/toplumsal faaliyetleri içermektedir. Gündelik yaşamın bir gerçekliği olarak spor, bireyin fiziksel, ruhsal, sosyo-kültürel olarak gelişmesinde ve içinde yaşadığı sosyal dünyanın içselleştirilmesinde önemli rolü olan bir etkinliktir. Bu özelliklerinden dolayı özellikle çağdaş toplumlarda spor faaliyetlerinin önemi ve yaygınlığı her geçen gün artmaktadır. Özellikle formal ve informal sosyalleşme süreçlerinde resmi kurumların ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin önemli bir kısmında spor etkinliklerinin yer aldığını görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki, gençlik kategorisinde spor faaliyetleri yürüten sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin serbest/boş zamanları değerlendirme araçlarından biri olan spor etkinliklerine yönelim durumlarının incelenmesi önem arz etmektedir.

Spor faaliyetlerinin hem topluma hem de bireye yönelik bir dizi temel işlevi vardır. Bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak gelişmesinde spor etkinliklerinin olumlu katkısı, birçok çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır. Nitekim bireyin fiziksel iyilik halinin oluşmasında günlük yaşamda gerçekleştirmiş olduğu spor faaliyetlerinin önemi tartışılmaz ve bilimsel bir gerçekliktir. Dahası fiziksel olarak iyi olmak beraberinde kişinin özgüvenini ve kendine olan inancını geliştirmede son derece önemlidir. Spor etkinlikleri bireyde olumlu benlik algısının oluşumunu hızlandırmasının yanı sıra kişinin kendine olan güveninin ve sağlıklı toplumsal ilişkilerin oluşturulmasında etkili rol oynamaktadır.

Bireyin sağlıklı sosyal rol edinmesi, toplumsal kurumların işlevinin ve öneminin benimsemesinde ve kolektif kimliklerin oluşumunda özellikle grupla yapılan spor faaliyetlerinin önemi tartışılmazdır. Stevenson ve Nixon (1972) sağlıklı toplumsal yapıların oluşumunda ve korunmasında, sosyo-duygusal, toplumsallaşma, bütünleştirici, siyasal ve sosyal hareketlilik olmak üzere, sporun beş tane temel işlevi olduğunu söylemektedir (Akt. Delaney, 2015: 20). Bu işlevlerinin yanı sıra, çağdaş toplumlarda boş zamanları değerlendirmenin sosyal bir kurum olarak işlev gördüğünü ve bireylerin boş/serbest zamanlarını değerlendirmede sporun önemli bir faaliyet olarak ön plana çıktığını söyleyebiliriz.

Spor etkinlikleri, sportif amaçlı yapılan etkinliklerdir ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği, evrensel olarak gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreçlerinden etkilenmeyen herhangi bir alan olmadığı apaçık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Etkilenen alanlar arasından en önemlisi de endüstriyel olarak adlandırılabilecek olan spor etkinlikleridir. Zira sportif etkinlikler, finansal olarak ciddi rakamlar ve başarılara sahip bir alandır ve spor etkinliklerinin başarı elde etmesi; maliyet, zaman ve kalitenin bir arada olmasıyla büyük oranda ilişkili bulunmaktadır. Öte taraftan spor etkinliklerinin finansal getiri kadar sosyal etkisi de azımsanmayacak düzeyde yüksektir. Daha kapsamlı bir yaklaşımla, ekonomik etkilerin yanında turizm/ticari, fiziksel, sosyo-kültürel, psikolojik ve politik etkiler de sportif etkinlikler içerisinde kendine yer bulmaktadır (Oldenboom, 2006). Her geçen gün küreselleşen spor etkinliklerine olan ilginin aynı düzeyde sürekli artması, spor etkinlikleri kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerin ekonomik boyutunda da büyümeye imkân sağlamaktadır (Monga, 2006). Çok yönlü boyutları olan spor etkinliklerine olan ilgi günümüz toplumlarında her geçen gün artmakta ve toplumsal organizasyonlar için de spor önemli bir olgu haline gelmeye başlamaktadır. Resmi organizasyonların yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da spor aktivitelerine olan yönelimlerinin daha belirginleştiğini görmekteyiz. Spora yönelik bilincin gelişmesinde kamusal kaynakların ya da resmi organizasyonların önemi yadsınamaz. Ancak sivil alan içerisinde spora yönelik yatkınlığın geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşu yürütücüleri de doğrudan ya da dolaylı roller oynayabilir. Sivil toplum kuruluşlarında aktif olarak çalışan yürütücülerin spora yönelim durumları, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sosyalleşen katılımcı bireylerin spora yönelik tutum ve davranışlarını kuşkusuz etkileyecektir.

Bireylerin spora yönelimlerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu araştırma bağlamında ise literatürdeki sınırlılık göz önünde bulundurularak sivil toplum kuruluşları yöneticilerinin spora yönelim durumları betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada bir taraftan sivil toplum kuruluşları yöneticilerinin spora yönelim durumları genel anlamda irdelenmeye çalışılmış diğer taraftan yöneticilerin spora yönelim tutumlarının demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve değerlendirilmiştir.

2 Literatür Özeti

Sivil toplum kuruluşlarının (STK'ların) nitelendirilmesi konusunda yaygın olarak kullanılan kavramlar, 'hükümet dışı organizasyonlar', 'gönüllü örgütlenmeler' ve 'vergiden muaf organizasyonlar' şeklinde sıralanabilir (Özdemir, 2004: 101-102; Kaypak, 2012: 181). Sivil toplum kuruluşlarının misyonlarının başında gelen konulardan bir tanesi, kamuoyu yaratmak yöntemiyle bireylerin taleplerinin gündeme taşınmasına ve bu taleplerin ilgili otoriteler tarafından dikkate alınmasına olanak sağlamaktır. Bu yönleri ile STK'lar çoğulcu bir toplum yapısının oluşturulmasında işlevsel bir aksiyon üstlenme sorumluluğuna sahip olmaktadır. STK'lar, devlet tarafından gerçekleştirilen uygulamalara veya sektörler tarafından ekonomik olarak dayatılan bir takım mekanizmalara karşı, gerekli olan durumlarda toplumu oluşturan bireyleri temsilen, koruyucu bir faktör olma işlevi görmektedirler (Erözden, 2001: 13-23). Bundan dolayı, çağdaş toplumlarda ve gelişmiş demokrasilerde sivil toplum kuruluşları, karar alma süreçlerinde toplumsal iradeyi yansıtabilmek için etkin rol almakta ve kamuoyunun oluşmasında önemli misyona sahiptirler.

Sivil toplum örgütlerinin en temel fonksiyonlarından biri üyelerini toplumsallaştırmak ve topluma uyumlarını sağlamaktır. Bunun anlamı üyelerin bilinçlenmesini temin etmektir (Talas, 2010: 77). Sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülen ve gönüllülüğe dayalı çalışmalar, her insanın içinde var olan toplumsal gelişime katılım isteğinin sivil toplum kuruluşları kanalıyla canlandırılması ve etkin hale getirilmesini amaçlamaktadır. Gönüllülüğe dayalı çalışmalar aynı zamanda kişinin sahip olduğu bilgi, yetenek ve birikimlerini çevresiyle, toplumla paylaşarak haz almasına, keyif duymasına, mutlu olmasına olanak sağlayan uğraşlardır. Gönüllü çalışmaların etkinleşebilmesine olanak sağlayan sivil toplum hareketlerinin çoğalması ve yaygınlaşması ise toplumun kültürel alışkanlıkları ve gelenekleriyle mümkün olabilmektedir. Türkiye'de bugüne kadar kurulmuş olan sivil toplum kuruluşları, daha çok "spor", "dini inanç" eksenli ve "yardıma" yönelik girişimler olmuştur (Bayhan, 2018: 16). Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının çeşitli birimlerinde çalışan yönetici ve yürütücülerin eğilimleri, yönelimleri gençliği etkileyebilme kapasitesi noktasında özel bir öneme sahiptir.

Özellikle son yıllarda Türkiye'de çeşitli alanlarda bilimsel araştırmaların konusu olarak karşımıza çıkan sivil toplum ve STK'lar, yerli literatürde birçok çalışmaya konu olmakla birlikte daha fazla çalışmayı gerektiren bir alan olarak değerlendirilebilir (Kutlu vd., 2021: 140). İnsanların birbirleriyle olan düzenli etkileşimleri, toplumsal kural ve kalıpları şekillendirmekte ve bunun bir sonucu olarak sağlık hizmeti adına hastaneler, eğitim hizmeti adına okullar, iş hayatı adına şirketler, örgütlenme adına sendikalar, dernekler, siyasi partiler ve spor hizmetleri adına spor kulüpleri (Ekenci, 1997), ve topluma dair her şey için STK'lar gibi kuruluşlar yapılandırılarak örgütsel olarak toplumdaki yerlerini almaktadır (Devecioğlu ve Çoban, 2005). STK'lar tarafından sağlanan hizmetler sağlık alanından, maddi yardımlara, eğitim faaliyetlerinden, insani yardım ve haklara kadar uzanan çok geniş bir çerçeve içermektedir (Willetts, 2002; Odmalm, 2004; Tamer, 2010; Lewis, 2010; Yıldırım, 2003; Piacentini, 2015). Sporla ilgili belirli bir amacı olan STK'lar 1990'ların sonlarında ve yirmi birinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. STK'ların gençlere yönelik spor ve fiziksel aktiviteye müdahil olması nispeten yeni bir olgu olmasına rağmen, STK liderliğindeki girişimlerin sayısı dünya çapında hızla artmaktadır (Van Eyken, 2010). Genel olarak spor politikaları; hükümet inisiyatifleri, piyasa inisiyatifleri ve sivil eylem arasındaki etkileşimle oluşturulur. STK'lar bu politika etkileşiminde atipik bir role sahiptir. STK'lar, bu etkileşimler kısmen veya genel olarak beklenen inisiyatifleri ve sonuçları üretmede başarısız olduğunda harekete geçerler. Bu açıdan bakıldığında, sporla ilgili STK'lar, beklenen programları sunamayan spor politikalarına bir yanıt olarak ortaya çıkmaktadır (Sanders vd., 2014). Görüldüğü gibi devletlerin spor politikalarının toplumun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz ve etkisiz kaldığı ya da toplumun büyük kesimine ulaşamaması gibi durumlarda, spor alanında faaliyet gösteren STK'lar devreye girerek toplumun spor faaliyetlerine yönelik ihtiyaçlarını karşılamada tamamlayıcı bir role sahip olurlar. Özellikle çağdaş toplumlarda devlet örgütlenmesinde toplumun birçok gereksiniminin karşılanmasında sivil toplum kuruluşlarının daha etkin hale geldiği görülmektedir.

Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren STK'lar ve yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumları ile ilgili literatürde herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Buna karşın, öğretmen adaylarının, Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü personellerinin ve spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşları çalışanlarının spor etkinliklerine yönelimleri üzerine yapılan çalışmalara rastlanmıştır. Çiriş ve Başkonuş (2020) tarafından öğretmen adaylarının spor etkinliklerine yönelimlerinin

incelendiği araştırma 309 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, öğretmen adaylarının spor etkinliklerine yönelme düzeyleri cinsiyet değişkenine göre sadece bilgi arama alt boyutunda; erkek katılımcılar lehine anlamlı farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Duygu arama ve sosyalleşme alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir. Spor etkinliklerine en yüksek düzeyde katılımın duygu arama alt boyutunda olduğu bulgulanmıştır. Turan (2021) tarafından yapılan araştırmada Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü personellerinin spor etkinliklerine yönelimlerinin incelendiği çalışma 159 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların spor etkinliklerine yönelim düzeyleri cinsiyet değişkenine göre, toplam ölçek puanlarında ve ölçeğin bilgi arama alt boyutunda erkek katılımcılar lehine farklılaştığı görülmüştür. Yayla (2022) tarafından yapılan yüksek lisans çalışmasında, spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarındaki çalışanların spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutumları incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, spor ekinliklerine yönelim düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılaştığı ve farklılığın erkek katılımcılar lehine olduğu, düzenli spor yapma ve yapmama değişkenine göre ise spor etkinliklerine yönelim düzeylerinin düzenli spor yapan katılımcılar lehine anlamlı farklılaştığı bulgulanmıştır.

3 Yöntem

Bu araştırmada gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumları incelenmiştir. Araştırmada yanıt aranan soru aşağıdaki şekildedir;

• İlgili kuruluş yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumları ile sosyo-demografik değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Çalışmanın amacı doğrultusunda betimleyici olarak tasarlanan araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama (survey) araştırma deseninden yararlanılmıştır. Tarama araştırmaları bireylerin belirli konulardaki tutum, inanç, görüş, davranış, beklenti ve özelliklerini anketler yardımıyla tespit etmeyi amaçlamaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 105). Araştırmada sivil toplum kuruluşu yöneticilerinden elde edilen ölçülebilir nitelikteki sayısal veriler istatistiksel işlemler kullanılarak analiz edilmiştir. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelimlerinde gözlemlenen istatistiksel düzenlilikler ortaya çıkarılmaya çalışıldığı için nitel yöntemden ziyade nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırma için, Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Etik Kurulu'nun 141 numaralı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

3.1 Araştırmanın Tasarımı ve Ölçme Araçları

Araştırmanın evrenini, 2022 yılı içerisinde Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarında görev yapan yürütücüler oluşturmaktadır. Örneklemini, Türkiye'nin yedi bölgesinden gençlik ve spor alanında faal sivil toplum kuruluşlarında görev yapmakta olan 77 kadın 90 erkek olmak üzere 167 katılımcı oluşturmaktadır. Bu araştırma geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş olan "Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği" boyutlarıyla sınırlıdır. Bu çalışmada katılımcıların spor etkinliklerine yönelim durumlarının incelenmesi için tarama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Katılımcılar tarafından cevaplanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır; Formun ilk bölümü, katılımcıların sosyo-demografik yapılarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan sorulardan oluşturulmuştur. İkinci bölüm ise, katılımcıların spor etkinliklerine yönelimini belirlemek amacını taşımaktadır.

Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği: Çevik vd. (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Spor Etkinliklerine Yönelim Ölçeği" Pons vd. (2006) tarafından geliştirilmiştir. 12 maddeden ve 3 faktörden oluşan ölçek 5'li likert tipi önermelere sahiptir. "1. Faktör ''Sosyalleşme'' (Cronbach Alpha 0.75) 2. Faktör ''Duygu arama'' (Cronbach Alpha 0.87), 3. Faktör ''Bilgi arama'' (Cronbach Alpha 0.75) olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin geneline ait Cronbach Alpha değeri 0.87 olarak hesaplanmıştır." (Çiriş ve Başkonuş, 2020: 144).

3.2 Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde elde edilen verilere, SPSS v20.0 programı kullanılarak çeşitli istatistiki analizler uygulanmıştır. Tanımlayıcı istatistikler arasında yer alan aritmetik ortalama, mod, medyan ve dağılım oranları, katılımcılara ait bilgilerin değerlendirilmesi noktasında kullanılmıştır. İstatistiksel fark analizlerine başlamadan önce verilerin homojenlik durumları incelenmiş ve normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır.

Elde edilen verilerin incelenme sürecinde parametrik hipotez testlerinden faydalanılmıştır. Bu anlamda, sivil toplum kuruluşu yürütücülerinin spor etkinliklere yönelimlerinin ikili değişkenler bazında analiz edilmesinde bağımsız t-testi; üç ve daha fazla değişken bazında analiz edilmesinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) tekniklerine başvurulmuştur. Bu kapsamda; katılımcıların demografik değişkenlerini tespit etmek amacıyla frekans analizi; yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve düzenli spor yapma değişkenlerine göre spor etkinliklerine yönelme durumlarının karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t-testi uygulanmıştır. Veriler homojen dağılım göstermediği için katılımcıların yaşadığı bölge değişkeni ile sosyalleşme alt boyut puanlarının karşılaştırılmasında Kruskal Wallis analizi; ortaya çıkan farkın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit edebilmek için de Tamhane testi uygulanmış ve anlamlılık düzeyi ($p<0.05$) alınmıştır.

4 Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımını tespit etmek amacıyla uygulanan frekans analizi sonuçları tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Yaş	**N**	**%**
29 yaş ve altı	96	57,5
30 yaş ve üzeri	71	42,5
Cinsiyet	**N**	**%**
Kadın	77	46,1
Erkek	90	53,9
Eğitim Durumu	**N**	**%**
Önlisans / Lisans	134	63,5
Lisansüstü	33	36,5
Yaşadığınız Bölge	**N**	**%**
Marmara	23	13,8
Ege	25	15
Akdeniz	19	11,4
İç Anadolu	34	20,4
Doğu Anadolu	21	12,6
Karadeniz	26	15,6
Güneydoğu Anadolu	19	11,4
Düzenli Spor Yapıyor Musunuz?	**N**	**%**
Evet	81	48,5
Hayır	86	51,5

Analiz sonucu ortaya çıkan veriler ışığında; araştırmada yer alan katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde en yüksek katılım 96 kişi ile %57,5 oranıyla 29 yaş ve altı, en düşük katılım ise 71 kişi ile % 42,5 oranıyla 30 yaş ve üstü şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Katılımcıların cinsiyet durumlarına ilişkin dağılımlar incelendiğinde araştırmada yer alan katılımcıların 90 kişi ile % 53,9'unu erkekler, 77 kişi ile %46,1'ini kadınlar oluştururken, eğitim durumlarına ilişkin dağılımlar incelendiğinde katılımcılarda 134 kişi ile %63,5'i önlisans/lisans seviyesinde, 33 kişi ile %36,5'i lisansüstü seviyesinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların düzenli spor yapma durumuna bakıldığı zaman evet diyen %48,5 oranıyla 81 kişi iken, hayır diyen kişi sayısı %51,5 oranıyla 86 kişi olmuştur. Ayrıca katılımcıların %13,8 oranıyla 23'ü Marmara Bölgesi'nde, %15 oranıyla 25'i Ege Bölgesi'nde, %11,4 oranıyla 19'u Akdeniz Bölgesi'nde, %20,4 oranıyla 34'ü İç Anadolu Bölgesi'nde, %12,6 oranıyla 21'i Doğu Anadolu Bölgesi'nde, %15,6 oranıyla 26'sı Karadeniz Bölgesi'nde ve %11,4 oranıyla 19'u Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların cinsiyet ile düzenli spor yapma değişkenlerine göre spor etkinliklerine yönelme durumlarının karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t-testi uygulanmış ve sonuçlar tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Durumu Alt Boyut Ortalamalarının Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılması (t testi)

Alt Boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	t	P
Sosyalleşme	Kadın	77	4,502	0,503	-0,164	0,870
	Erkek	90	4,488	0.533		
Duygu Arama	Kadın	77	3,846	0,954	2,593	0,010*
	Erkek	90	4,206	0,839		
Bilgi Arama	Kadın	77	2,834	0,883	3,354	0,001*
	Erkek	90	3,291	0,873		
Toplam	Kadın	77	3,673	0,682	2,855	0,005*
	Erkek	90	3,972	0,668		

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet değişkenine göre; spor etkinliklerine yönelim alt boyutlarının karşılaştırıldığında, sosyalleşme alt boyutunda herhangi bir anlamlı farka rastlanmamıştır. Buna karşılık, "duygu arama" alt boyutunda kadın (X=3,846±0,954), erkek (X=4,206±0,839); "bilgi arama" alt boyutunda kadın (X=2,834±0,883), erkek (X=3,291±0,873) ve toplam puanda kadın (X=3,673±,682), erkek (X=3,972±,668) arasında anlamlı farka rastlanmıştır. Spor etkinliklerine yönelim ve alt boyutlarında en yüksek katılım "sosyalleşme" alt boyutunda kadın katılımcılar olurken (X=4,502±,503), yine en düşük katılım ise bilgi arama alt boyutunda kadın katılımcılar (X=2,834±,883) olduğu görülmüştür.

Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin, spor etkinliklerine yönelim durumlarının incelenmesini amaçlayan bu araştırmada, katılımcı grubun cinsiyet değişkeni ele alındığında spor etkinliklerine yönelim durumu ölçek alt boyutlarından duygu arama, bilgi arama ve toplam puan ortalamalarında anlamlı farklılık tespit edilmişken, sosyalleşme alt boyutunda herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Sosyalleşme alt boyutu puan ortalamaları erkek ve kadın katılımcılarda yüksek düzeyde ve birbirine yakın bir dağılım sergilemektedir. Buradan yola çıkarak spor etkinliklerine yönelimde temel motivasyonun her iki cinsiyet açısından 'sosyalleşme' olduğunu söyleyebiliriz. Spor etkinliklerine yönelim ölçeğinin alt boyutlarından olan 'bilgi arama' boyutunda, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha düşük ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Bu durum, araştırmada yer alan kadın katılımcıların, spor etkinliklerine yönelim ölçeğinin 'bilgi arama' alt boyutu özelinde erkek katılımcılar kadar bilgi ihtiyacı olmadığı ve bu bağlamda kadın katılımcıların, erkek katılımcılar kadar bilgi arama odaklı olmadıkları şeklinde ifade edilebilir. Öte yandan Türk toplumu erkek egemen bir toplum olma özelliği gösterdiği için kadınların bilgi edinme ihtiyaçları daha çok birincil gruplar (iç gruplar) vasıtasıyla karşılandığı şeklinde de yorumlanabilir. Duygu arama boyutunda erkek katılımcıların puan ortalamalarının kadın katılımcılardan daha yüksek çıkmasını, erkek katılımcıların duygu aramayı daha çok önemsediği şeklinde yorumlayabiliriz. Spor etkinlikleri yüksek düzeyde fiziksel, psikolojik dayanıklılığın, gücün, rekabetin, yarışmanın ve mücadelenin yaşandığı faaliyetlerdir. Sözü edilen olgular toplumsal cinsiyet bağlamında daha çok eril özellikler olarak belirginleşir. Buradan hareketle duygu arama motivasyonunun erkek katılımcılarda daha önemli olması durumunun toplumsal cinsiyet algıları ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bireyler hayatlarına sporu dâhil edebilmek için serbest/boş zaman dilimlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda erkek katılımcıların, kadın katılımcılara oranla kendilerine daha fazla serbest zaman yaratabildikleri söylenebilir. Kadın katılımcıların, profesyonel iş hayatlarına ayırmak zorunda oldukları zaman dışında, ev işleri ve çocuklar gibi faktörlere bağlı olarak sorumluluklarının erkek katılımcılara göre daha fazla olduğu ve bu durumun kadın katılımcıların kendilerine spor için serbest zaman ayırabilme olasılıklarını azalttığı şeklinde ifade edilebilir.

Ciriş ve Başkonuş (2020) ve Turan (2021) tarafından yapılan araştırmalarda, cinsiyet değişkeni ile spor etkinliklerine yönelim düzeylerinin sadece bilgi arama boyutunda erkek katılımcılar lehine anlamlı farklılıklar; Yayla (2022) tarafından yapılan araştırmada ise cinsiyet değişkeni ile spor

etkinliklerine yönelim düzeyleri arasında erkek katılımcılar lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlar da araştırmamızın sonuçları ile paralellik göstermektedir.

Katılımcıların düzenli spor yapma durumları ile spor etkinliklerine yönelme durumlarının karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Durumu Alt Boyut Ortalamalarının Düzenli Spor Yapma Durumları (t testi)

Alt Boyut	Düzenli Spor Yapma Durumu	N	Ortalama	SS	t	P
Sosyalleşme	Evet	81	4,535	0,490	0,967	0,335
	Hayır	86	4,457	0.543		
Duygu Arama	Evet	81	4,397	0,595	5,389	0,001*
	Hayır	86	3,704	1,022		
Bilgi Arama	Evet	81	3,512	0,655	6,799	0,001*
	Hayır	86	2,674	0,922		
Toplam	Evet	81	4,136	0,478	6,144	0,001*
	Hayır	86	3,549	0,736		

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların düzenli spor yapma durumuna göre; spor etkinliklerine yönelim alt boyutlarının karşılaştırılmasıyla, istatistiksel olarak "duygu arama" alt boyutunda düzenli spor yapanların (X=4,397±0,595), düzenli spor yapmayanların (X=3,704±1,022), "bilgi arama" alt boyutunda düzenli spor yapanların (X=3,512±0,655), düzenli spor yapmayanların (X=2,674±0,922) ve toplam puanda düzenli spor yapanların (X=4,136±,478), düzenli spor yapmayanların (X=3,549±,736) ortalamaları arasında anlamlı farka rastlanmışken, "sosyalleşme" alt boyutunda herhangi bir anlamlı farka rastlanmamıştır. Spor etkinliklerine yönelim ve alt boyutlarında en yüksek katılım, "sosyalleşme" alt boyutunda düzenli spor yapma durumuna evet cevabı veren katılımcılar olurken (X=4,535±,490), en düşük katılım ise "bilgi arama" alt boyutunda düzenli spor yapma durumuna hayır cevabı veren katılımcılar (X=2,674±,922) olduğu görülmüştür.

Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin, spor etkinliklerine yönelim durumları ile spor yapma durumları arasındaki ilişki incelendiğinde, düzenli spor yapan katılımcıların, düzenli spor yapmayan katılımcılara göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Bir diğer ifade ile düzenli spor yapan katılımcıların, sporu hayatlarına dâhil edebildikleri ve spor ortamlarında daha fazla bulundukları için spor etkinliklerine yönelim motivasyonlarına ilişkin verilerinin daha pozitif bir eğilim içerisindedirler.

Yayla (2022) tarafından yapılan araştırmada da düzenli spor yapma davranışlarının spor etkinliklerine yönelim düzeyi üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgulanmıştır. Karagüzel (2019)'e göre düzenli spor yapma durumu göz önünde bulundurulduğunda, kadın katılımcıların spor etkinliklerine yönelim durumlarına ilişkin toplam puanları arasında düzenli spor yapan katılımcıların, düzenli spor yapmayan katılımcılara göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Gökdağ vd., (2019)'nin araştırmalarına göre, düzenli spor yapan yönetici kadınların spor etkinliklerine yönelim durumları ile düzenli spor yapmayan yönetici kadınların spor etkinliklerine yönelim durumlarına ilişkin algıları arasında, düzenli spor yapan yönetici kadınların avantajına gerçekleşen şekilde anlamlı bir farklılık olduğunu ifade etmişlerdir. İncelenen bu çalışma sonuçlarının, araştırmamızın sonuçlarını desteklediği görülmektedir. Düzenli spor yapan bireylerin, düzenli spor yapmayan bireylere oranla, spor etkinliklerine yönelimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların spor etkinliklerine yönelme durumlarının yaşadıkları bölge değişkenlerine göre değerlendirilmesinde Kruskal Wallis analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Spor Etkinliklerine Yönelim Durumu Alt Boyut Ortalamalarının Yaşadığı Bölge Değişkenine Göre Karşılaştırılması (Kruskal Wallis)

Altboyut	Yaşadığı Bölge	N	Ortalama	SS	X	p
Sosyalleşme	Ege	25	4,640	0,470		
	Akdeniz	19	4,421	0,519		
	İç Anadolu	34	4,460	0,492		

Doğu Anadolu	21	4,381	0,589	15,099	0,019
Karadeniz	26	4,461	0,508		
Güneydoğu	19	4,245	0,575		
Marmara	23	4,797	0,358		

Katılımcıların yaşadıkları bölge ile sosyalleşme al boyut puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. (X=15,099 p=0,019). Bu farklılığın Marmara Bölgesinde yaşayan katılımcıların sosyalleşme alt boyut puan ortalamasının Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan katılımcıların sosyalleşme alt boyut puan ortalamasından anlamlı düzeyde yüksek olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir (p<0,05). Tablo 4 incelendiğinde, Marmara Bölgesinde yaşayan katılımcıların sosyalleşme alt boyut puanlarının diğer bölgelerde yaşayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim alt boyut ortalamalarının yaşadığı bölge değişkenine göre karşılaştırılması sonucunda, Marmara Bölgesi'nde yaşayan katılımcıların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan katılımcılara göre sosyalleşme alt boyutu puanları dikkate alınarak daha yüksek puana sahip oldukları görülmektedir. Her iki bölgeyi oluşturan şehirler incelendiğinde, Marmara Bölgesi'ni oluşturan şehirlerin spor anlamında insanlara daha fazla fırsatlar ve imkanlar sunması bu iki bölge arasındaki farklılığın sebeplerinden birisi olabilir. Bunun yanı sıra nüfus yoğunluğu faktörü göz önünde bulundurulduğunda, Marmara Bölgesi'nde yaşayan katılımcıların iş stresinden uzaklaşmak adına spor etkinliklerine daha fazla katılma eğilimi göstermeleri sosyalleşme alt boyutunda ortaya çıkan puan farklılığına bir yorum olarak sunulabilir.

Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumlarına ilişkin veriler ile yaş değişkeni incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Varol (2017) ve Turan (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, katılımcıların spor etkinliklerine yönelim durumlarının, katılımcıların yaş aralıklarına göre anlamlı bir farklılığın görülmediğini ifade etmişlerdir. Varol (2017) ve Turan (2021) tarafından elde edilen bu bulgular, araştırmamızın sonucunu desteklemektedir.

Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumlarına ilişkin veriler ile eğitim durumu değişkeni incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun eğitim durumlarının önlisans ve lisans mezunu olması anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkmamasında etkili olmuş olabilir. Turan (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada eğitim durumu değişkeni bağlamında herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmadığını ama eğitim seviyesinin artmasının spora yönelim durumuna pozitif anlamda etki eden bir faktör olabileceğini bildirilmiştir. Söz konusu araştırma sonucu yapmış olduğumuz araştırma sonuçları ile paralellik arz etmektedir.

5 Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim durumları ele alınıştır. Spor etkinliklerine yönelimi etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Araştırmada gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Erkek yöneticilerin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkek ve kadın yürütücüler spor etkinliklerine sosyalleşme motivasyonu ile katılma eğilimi göstermektedir. Ayrıca erkek yürütücülerin kadın yürütücülerden farklı olarak duygu ve bilgi ihtiyacını karşılama motivasyonu ile bu etkinliklere katıldıkları gözlenmiştir. Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin, spor etkinliklerine yönelim durumları ile spor yapma ve yapmama durumları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Düzenli spor yapan katılımcıların, düzenli spor yapmayan katılımcılara göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksektir. Bu bağlamda spor alışkanlığı bu tür faaliyetlere katılımı etkilemektedir şeklinde yorumlanabilir.

Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ile yaşadığı bölge arasında anlamlı ilişki vardır. Marmara Bölgesi'nde yaşayan katılımcıların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan katılımcılara göre spor etkinliklerine yönelim düzeyleri daha yüksektir. Bu açıdan bölgeler arasında ekonomik gelişmişliğin spor faaliyetlerine yönelimi önemli derecede etkilediği söylenebilir. Gençlik ve spor alanında aktif sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ile eğitim durumları ve yaş değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Gençlik ve spor alanında çalışma yapan sivil toplum kuruluşları yürütücülerinin spor etkinliklerine yönelimleri üzerinde literatürde yeterince çalışmanın olmaması spor sosyoloji alanında önemli bir eksikliktir. Bu gerçeklikten hareketle bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara çeşitli öneriler sunulabilir. Örneğin, araştırma sonuçlarına göre spora yönelim düzeylerinin erkek katılımcılarda yüksek çıkması, toplumca spor etkinliklerine yönelik cinsiyetçi bakış açısının bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda spor etkinliklerinin kadın erkek bütün bireylerin fiziksel, sosyal ve kültürel gelişime olan yararları üzerine farkındalık oluşturacak çalışmalar yapılabilir. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde gençlik ve spor politikaları belirlenmesi konusunda karar alıcı mekanizmalara etkisi üzerine araştırma gerçekleştirilebilir. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının spor etkinlikleri düzenlenmesinde, paydaş olarak yer almasının spor etkinliklerine katılım üzerine etkisi araştırılabilir. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren farklı ülkelerdeki sivil toplum kurumu yürütücülerinin spor etkinliklerine katılım düzeyleri ile yapmış olduğumuz araştırma sonuçları karşılaştırılabilir ve sonuçlar incelenerek spor etkinliklerine katılım nedenlerinin toplumlar arası değerlendirilmesi yapılabilir. Bu çalışma, gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu yöneticilerinin spor etkinliklerine yönelimlerine dönük bazı sonuçlara ulaşmıştır. Gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının spor etkenliklerine yönelimlerini etkileyen başka faktörlerde vardır. Devam eden süreçte bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzden çalışma, gençlik ve spor alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla ya da yöneticileriyle ilgili diğer konularda da alan araştırmalarının yapılmasını ve sonuçlarının karşılaştırılmasını önemli bulmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Bayhan, V. (2018). Gençliğin topluma katılma örüntüleri. *Gençlik Araştırmaları Dergisi, 6*(14), 5-34.

Çevik, H., Şimşek, K. Y., Mercanoğlu, A. O. ve Bayram, A. (2019). Spor etkinliklerine yönelim ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 10*(2), 149-163. doi: 10.17155/omuspd.472169

Ciriş, V. ve Başkonuş, T. (2020). Öğretmen adaylarının spor etkinliklerine yönelimlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 4*(2), 141-155.

Delaney, T. (2015). *The functionalist perspective on sport from: Routledge handbook of the Sociology of sport*, Routledge.

Devecioğlu. S. ve Çoban, B. (2005). Spor kulüplerinin sivil toplum örgütü olarak toplumsal işlevi, *Siyaset ve Toplum Dergis*i, (3), 181-191,

Ekenci, G. (1997). İnsan ve çevre ilişkilerinin spor kulübü yönetimine etkileri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2*(4), 35-43.

Erözden, O. (2001). *STK'lar ve hukuki çerçevede yenilik talepleri üzerine notlar, merhaba sivil toplum*, (Der. T. Ulaş). Ankara: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları.

Gökdağ, M., Türkmen, M. ve Akyüz, H. (2019). Okul yöneticilerinin kadınların spor etkinliklerine katılımlarına dair görüşlerinin incelenmesi (Bartın örneği). *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 29-41.

Gürbüz S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe, yöntem, analiz.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karagüzel, D. (2019). *Bireylerin spora yönelik sağlık inançları ile sportif etkinliklere katılan kadınlara ilişkin görüşleri arasındaki ilişki.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kaypak, Ş. (2012). Yerel yönetimlerde katılımcı/müzakereci demokrasi sürecinde sivil toplum kuruluşlarının önemi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *8*(17), 171-196.

Kutlu, Ö., Kahraman, S. ve Dinçer, S. (2021). Demokratik kamu politikalarına sivil toplum katkısı: Konya STK platformu örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *28*(1), 140-167.

Lewis, D. (2010). Nongovernmental organizations, definition and history. *International Encyclopedia of Civil Society*, 1056-1062.

Monga, M. (2006). *Measuring motivation to volunteer for special events*. Event Management.

Odmalm, P. (2004). Civil society, migrant organisations and political parties: Theoretical linkages and applications to the Swedish context. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *30*(3), 471-489.

Oldenboom, E. R. (2006). *Costs and benefits of major sports events, a case-study of Euro 2000, Meerwaarde Onderzoeksadvies*. Amsterdam.

Özdemir, S. (2004). Kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve sosyal refahın sağlanmasında artan rolü. *I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi: Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları*. Çanakkale.

Piacentini, T. (2015). 'Missing from the picture? Migrant and refugee community organizations' responses to poverty and destitution in Glasgow'. *Community Development Journal, 50*(3), 433–447.

Pons, F., Mourali, M. ve Nyeck, S. (2006). Consumer orientation toward sporting events: Scale development and validation. *Journal of Service Research, 8*(3), 276-287.

Sanders, B., Phillips, J. ve Vanreusel, B. (2014). Opportunities and challenges facing NGOs using sport as a vehicle for development in post-apartheid South Africa, Sport. *Education and Society*, *19*(6), 789-805.

Stevenson, C. L. ve Nixon, J. E. (1972). A conceptual scheme of the social functions of sport. *Sportwissenschaft, 2*(2), 119-130.

Talas, M. (2010). Çevre bilinci konusunda sivil toplum örgütlerinin önemi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, *2*(3), 71-80.

Tamer, M. G. (2010). Tarihsel süreçte sivil toplum, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *27*(1), 89-105.

Turan, M. (2021). Giresun Gençlik Spor İl Müdürlüğü personellerinin spor etkinliklerine yönelim tutumlarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 22*(1).

Van Eyken, S. (2010). *A study of NGOs in the field of sport and development*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Katolieke Universiteit, Leuven, Belgium.

Varol, R. (2017). *Üniversite öğrencilerinin spora yönelik tutumları ve kadınların spor etkinliklerine katılımlarına dair görüşlerinin incelenmesi (Bartın Üniversitesi örneği).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

Willetts, P. (2002). What is a non-governmental organization?. UNESCO Encyclopaedia of Life Support Systems, Section 1 Institutional And Infrastructure Resource Issues, Article 1.44.3.7, Non-Governmental Organizations Oxford: Eolss Publishers. 20 Kasım 2022 tarihinde https://www.ihrnetwork.org/files/3.%20What%20is%20an%20NGO.PDF adresinden erişildi.

Yayla, A. (2022). *Spor hizmeti veren kamu kurum ve kuruluşlarına bağlı çalışanların spor etkinliklerine yönelim düzeyleri ve spora yönelik tutumlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

Yıldırım, M. (2003). Sivil toplum ve devlet. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*(2), 226-242.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 263-276
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.4

◆*Research Article*

An Analysis of Georgia-EU Relations through the Expectation of Candidacy Status

Orçun ÇALIŞKAN[*]

0000-0002-1482-6423

ARTICLE INFO

Submitted: 13. 10. 2022
Revision Requested: 20. 11. 2022
Final Revision Received: 22. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

International Relations
EU
Georgia
Candidacy
Enlargement

ABSTRACT

Since Georgia's inclusion in the European Neighborhood Policy program in 2006, Georgia-EU relations have been in a stable and gradual development process, taking into account the geopolitical balances in the region. During this process, the European Union provided Georgia with a political framework for integration, both at the institutional and legislative levels. Georgia, on the other hand, concluded this process positively, which resulted in the Association Agreement, and succeeded in taking its relations with the EU to the next level. This rapid reform process, which brought Georgia closer to the EU acquis, has also made the European Union the most important and influential external actor in the country. In this context, as opposed to Moldova and Ukraine, the EU's unwillingness to grant a candidate status to Georgia has created a great disappointment in Georgia. The primary goal of this article is to assess the effects of the EU Commission's decision to link Georgia's EU candidacy status to the reform conditions, following Georgia's application in 2022. Using qualitative research methods and utilizing a variety of primary and secondary sources, this study examines the problems encountered in the implementation of reforms on political polarization, oligarchization, and the protection of vulnerable minorities, which we consider will be the most difficult to resolve. The conclusions of the study are important in terms of the steps that Georgia should take to fulfill the EU candidacy status requirements, the technical assistance that the EU can provide to Georgia in this regard, and the possible implications of this process on Georgia's politics.

[*]**Corresponding Author**: Orçun Çalışkan (PhD candidate), Tbilisi State University, Institute for European Studies, European Studies Program, Tbilisi, Georgia ✉ orcuncaliskan@hotmail.com
Citing This Article: Çalışkan, O. (2022). An analysis of Georgia-EU relations through the expectation of candidacy status. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 263-276. doi:10.52108/2757-5942.3.3.4
This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

1 Introduction

With the disintegration of the Soviet Union in 1991, Georgia, which had the chance to restore its independence like other Soviet Socialist Republics, found itself both in a bloody civil war incited by Russia and surrounded by ethnic conflicts in its neighbors' thanks to the legacy of the Soviets in the Caucasus region. Having been in Soviet captivity since 1921, Georgia embarked on a challenging but equally important state-building process to reposition itself in the international arena. Seeing Europeanness as an integral part of its self-identity and state-building, Georgia has identified integration with the West as a major strategic objective in its foreign policy, and active engagement with the European Union and the Trans-Atlantic community has been a constant struggle for the past three decades.

Even though the European Union initially limited its engagement with the Caucasus region, where ethnic conflicts abound in the 1990s compared to the other post-Soviet states in Europe, for instance, from the beginning of the 2000s, significant political developments both in Europe and in Georgia, led to the new era of cooperation, which was practically not possible earlier. These political developments that we are referring to are the Rose Revolution in Georgia, which helped Georgia to get rid of its Soviet political legacy and the strategic goals set by the consecutive government to integrate the country with the Trans-Atlantic Community. While at the same time European Union has experienced its largest and maybe the most important enlargement in its history, welcoming the post-Soviet states as full members on its eastern borders. The inclusion of Georgia in the European Neighborhood Policy (ENP) in 2004 and the adoption of the respective action plan in 2006 had no doubt paved the way for the development of bilateral relations for the first time since independence, based on the principle of conditionality and, more importantly, the integration of Georgia into the European Union, in line with *EU's acquis*. In this context, EU-Georgia relations have accelerated and strengthened for the past decade. Numerous agreements have been signed between the EU and Georgia, such as the Association Agreement, the Deep and Comprehensive Free Trade Area, and the Visa Liberalization.

On 17 June 2022, European Commission recommended to Council confirming Ukraine, Moldova, and Georgia's perspectives to become members of the EU and providing its opinion on granting them candidate status. While the statement advocated for full support for Ukraine's and Moldova's potential candidate status, in the case of Georgia, it said candidate status should be granted after some priorities have been addressed. Nevertheless, the decision came as a shock and certainly caused great disappointment in Georgian society; in response to Commission's decision, numerous different rallies were held in support of the European path of Georgia, supported by various political parties, the president of the country, and ordinary people alike. However, initial responses from the Georgian government were more calculated and appreciative of the support of the EU. For example, Prime Minister Garibashvili said that as soon as the Council approves these recommendations, they will immediately start working with Brussels and acknowledge the difficult positions in which Ukraine and Moldova were at the time, helping them to get candidate status (Georgian PM on European Commission's Recommendations, 2022).

The main objective of the paper is to find out how Georgia's candidacy application has failed, and to that end, the article addresses the following research questions: What are the reasons behind the EU's decision not to grant candidate status to Georgia? What are the most glaring issues between the EU and Georgia that impacted the EU's decision not to grant candidacy status to Georgia? How will the decision of the EU's Commission impact the overall EU-Georgia relations going forward? To answer the relevant research questions mentioned above, the paper conducts its research using qualitative research methods utilizing a broad variety of sources, including news articles, press releases, official documents, speeches, and interviews which constitutes the backbone of the discourse for analysis. In addition to the main aims and objectives of the study, the paper also aims to contribute to the ongoing debate and literature about the candidacy status of Georgia by answering the said research questions.

In this context, this article is structured as follows. In the introduction, we will introduce the study and provide some useful information regarding the brief history and current state of relations between the EU and Georgia by posing the relevant research questions that we will try to answer throughout the study. This will be followed up by the research design and methodology section,

which will be dedicated to explaining the reasoning behind the research as well as the methods that have been utilized in the entirety of the study. In the main body of the research, the paper discusses the European path of Georgia towards candidacy, preconditions set by the EU for granting Georgia candidacy status, political polarization in domestic politics, de-oligarchization, protection of vulnerable minorities in Georgia, and impacts of the candidacy debacle on Georgia's society and politics. Finally, the paper concludes with its findings in the conclusions and recommendations. We discuss possible outcomes and recommendations for both Georgian and European decision-makers based on our findings.

1.1 Research Design and Methodology

We have approached this study as a single case study research based on qualitative research methods while analyzing the reasons behind the EU Commission's decision not to grant candidate status to Georgia and reviewing the relevant discourse based on our experience in Georgia during the last four years, we have identified three glaring issues over EU-Georgia relations that we think influenced EU Commission's decision to leave out Georgia without a candidacy status as opposed to Moldova and Ukraine. Therefore, this study will revolve around the three main issues that we think will be the most difficult to resolve. They are multifaceted problems that require different perspectives to understand and explain.

As part of the research, we also conducted expert interviews with academics in Georgia. We added relevant correspondence into the paper that we think is interesting regarding EU-Georgia relations and particularly the candidacy situation. In addition to the personal communications with experts regarding the possible impacts of the EU commission decision on society and politics in Georgia, throughout the study, we also utilized the available secondary data gathered by NGOs and their contracted survey companies regarding Georgia's candidacy debacle as these sources helped us to give a clearer picture of public opinion in Georgia as well as saved time and effort collecting the relevant data which would otherwise have to be collected directly. During the literature review, we tried to include discussions, which are most up-to-date and limited to the past couple of years in line with the requirements of the publication and due to the nature of the candidacy debacle. As it's known, candidacy application was not in the cards until 2024 for Georgia under normal circumstances.

Overall, the methodological approach of this study will be a case study based on qualitative research, analyzing the state of relations between the EU and Georgia in recent years regarding the candidacy process, which resulted in the failure to get a candidacy status for Georgia in contrast to Moldova and Ukraine. We are also seeing a downward pattern in Georgia-EU relations since 2019, with the current GD government being the most critical towards the EU, maybe in a decade. To achieve the aims and objectives of the paper, the study conducts its research using a wide variety of primary and secondary qualitative sources, including surveys, news articles, press releases, official documents, speeches, and interviews which constitute the backbone of the discourse for analysis.

1.2 Literature Review

It is an undeniable fact that in the past decade, Georgian-EU relations evolved from a simple neighborhood policy and entered a bilateral multifaceted integration process thanks to significant initiatives such as Eastern Partnership and Association Agreement, Deep and Comprehensive Free Trade Area, Visa liberalization, and ultimately Georgia's application for EU membership status.

Of course, looking at the recent literature, everything is not rosy regarding EU-Georgia relations. In particular, it can be seen in many publications in the literature claiming that EU reforms have slowed down or are not implemented in practice in Georgia in recent years; the Georgian dream of the ruling party has become increasingly authoritarian and has oppressed free media and opposition leaders and that there has been a significant democratic backsliding in the country. Kelly, Kramer, and Inayeh (2021) point out the democratic backsliding in the country in recent years, noting as time passed Georgian Dream took a familiar approach toward more authoritarian rule, consolidating as much power as it could in the country, including investigations, prosecutions, and imprisonment against leading UNM politicians as well as a crackdown against opposition media (Kelly, Kramer, & Inayeh, 2021, p. 17). Some people think recent democratic backsliding in the country is the result of single-party majority decisions and apparent attempts by the government to weaken independent state

institutions and judiciary in order to consolidate more power. For instance, Sopho Verdzeuli (2022) argues that institutional independence in the country has worsened in recent years due to government actions that hinder its quest to consolidate power which does not conform with European goals and shared values (Verdzeuli, 2022).

Political polarization in the country can be considered another factor contributing to democratic backsliding today. Archil Gegeshidze and Thomas de Waal summarize the political polarization in Georgia today as the 'winner takes all game' between the ruling GD party and the main opposition party UNM even though on most issues regarding the economy, security, and geopolitics, their ideologies overlap. Therefore, Gegeshidze and De Waal (2021) characterize the struggle between GD and UNM as a top-down elite struggle to capture the economic resources for their voter base (Gegeshidze & De Waal, Divided Georgia: A Hostage to Polarization, 2021). While some argue that this struggle between ruling and opposition parties mainly stems from the intensive rivalry between their leaders. For instance, Ozlem Ozturk points out that the party cleavages in Georgia are based on charismatic leaders as opposed to programmatic differences since most parties almost agree on domestic and foreign policy issues (Ozturk, 2021). Elene Panchulidze and Richard Youngs (2021) also mention this political feud between GD and UNM as the reason behind the major democratic reversal in Georgia. While the governments under UNM and GD have remained committed to highly personalized clientelism. As a result, Georgian democracy and institutions have become the victim of this mentality and the political situation in Georgia today resembles a dominant party regime (Panchulidze & Youngs, 2021).

There was also this expectation that as a result of the 19 April agreement brokered by EU president Charles Michel himself, the EU could deliver immediate, almost magical results regarding political polarization in the country. For instance, Tinatin Akhvlediani argues that the 19 April agreement shows that stronger engagement from the EU can bring immediate results for the political impasse between the ruling party and the opposition (Akhvlediani, 2021). However, in time we have seen not even the EU itself can undo the polarization and fierce rivalry between the ruling elite and opposition party leaders even though it is largely viewed as the most influential external actor in Georgia.

The protection of vulnerable minorities is another thorny issue in Georgia's EU relations for years. As part of the Visa liberalization plan agreed upon with the EU in 2013, Georgia has legally committed itself to enact the anti-discrimination law. However, the adoption of the anti-discrimination law has been a controversial topic in Georgia to this day as numerous attacks have been recorded against Pride demonstrators in Georgia in recent years. Yelda Karadag argues that many including the powerful and well-respected Church and the clerics of the Patriarchate of Georgia, denounced the law as the legalization of 'sodomy' and issued a warning to the MPs that they can lose the support of the public (Karadag, 2019). Gegeshidze and De Waal also point out this clash of tradition versus modernization and argue that even though the GD government adopted the anti-discrimination law as part of the EU reforms, it still does not hesitate to have conflicts with the EU and the USA over the rights of the LGBTQ community (Gegeshidze & De Waal, Divided Georgia: A Hostage to Polarization, 2021).

It is a visible fact that the European Union is turning to a strategy change in terms of enlargement due to the war in Ukraine. Until today, a perspective on candidacy or full membership for the Eastern Partnership countries has not been provided. According to Cenusa, providing a candidacy path to Georgia, Moldova, and Ukraine reflects the strategic shift in the EU's calculations toward Eastern Partnership countries. However, significant mismatches exist in those countries with EU standards (Cenusa, 2022). Of course, it is a matter of curiosity where this attitude, which has changed due to the Ukraine war, will evolve in the coming years. It would not surprise anyone that the European Union stakeholders kept these countries in candidate status for decades.

Naturally, the candidacy debacle has been one of the major discussion points in EU-Georgia relations in recent years. Some find the 12 pre-conditions set by the EU rather political rather than technical for Georgia. For instance, Thomas de Waal (2022) argues that EU demands regarding the priority reforms that need to be addressed are political demands, not technical requirements in line with the EU's acquis. His reasoning behind this is, during previous enlargement cases EU was able to hide behind technical requirements considering the magnitude of EU's *acquis,* thousands of pages of laws,

treaties, and regulations, but according to him, demands of the EU from Georgia are purely political rather than technical. Therefore, EU needs to treat them for what they are (de Waal, 2022).

As a result of the literature review above, we have identified three main issues around Georgia's candidacy debacle; these are political polarization, de-oligarchization, and protection of vulnerable minorities. Recent literature supports the view that the preconditions of the EU, are rather political demands than technical requirements, and they will be difficult for Georgian policymakers to solve, considering the current political situation in the country. So, in light of these findings, the next chapters of the study will focus on these three main issues and their possible impacts on EU-Georgia relations going forward.

2 Georgia's Candidacy Debacle

2.1 Providing a European Perspective to Georgia

Since its restoration of independence in 1991, Georgia has long sought closer relations with the European Union and made its aspirations toward European integration clear. In the 1990s European engagement towards the Caucasus region remained fairly limited to programs like TACIS providing technical assistance to the Commonwealth of the Independent States and Georgia. In 1996, Partnership and Cooperation Agreement (PCA) was signed between the EU and Georgia, and the agreement entered into force in 1999. Obviously, in that particular period, the region had secondary importance compared to the post-Soviet states located within the imminent borders of the European Union. However, the Rose Revolution in November 2003 in Georgia that ousted President Eduard Shevardnadze, practically ended the reign of Soviet-era leadership of the country. The revolution not only changed the government and triggered new presidential and parliamentary elections in Georgia that led to significant changes in the political scene but also fundamentally changed Georgia's foreign policy orientation as well as the positioning of the country in the international arena. With the subsequent inclusion of Georgia in the European Neighborhood Policy (ENP) and the adoption of the EU-Georgia ENP Action Plan relations have moved to a much different level.

With the launch of the Eastern Partnership Initiative, the EU aimed to engage with partner countries in multilateral dimensions. Therefore, providing future European perspectives to the EaP countries has been one of the key aspects of the European Neighborhood Policy. Georgia often has been touted as the most progressive of the trio, Georgia, Moldova, and Ukraine, regarding the implementation of the Association Agreements and reforms that brought its legislation closer to that of the EU. However, from the very onset of Eastern Partnership initiation, the EU was very careful about possible enlargement towards EaP partners, considering the shortcomings of the countries regarding rule of law and governance problems that were a far cry from the EU standards (Cenusa, 2022, p. 3). However, even without the promise of prospective candidacy status or membership, "*from 2004 to 2012, Georgia pursued far-reaching reform of the public sector, from cutting red tape and right-sizing public institutions to rewriting tax laws and improving public services, which resulted in a dramatic reduction in bribery"* (USAID, 2022). As a result of Georgia's outstanding reform period that brought its legislation closer to that of the EU, the EU and Georgia signed an Association Agreement which entered into force in July 2016. Evidently, Association Agreement has been a key element of Georgia's Europeanization aiming to develop the country in the fields of democracy, human rights, rule of law, good governance, and economy (European Parliamentary Research Service).

The EU has also been one of the major economic partners of Georgia in the last decade. In addition to the increasing trade volume between the EU and Georgia, the EU has provided significant financial assistance to Georgia in form of grants and loans making it the biggest provider of financial assistance to Georgia. Between 2014-2021 the EU's financial assistance to Georgia amounted to EUR 1.145 billion under ENP and Macro-Financial Assistance programs, in addition to the billions of euros in loans allocated by the European Bank for Reconstruction and Development and the European Investment Bank for the development of Georgia (European Commission, 2022). Therefore, when examining EU-Georgia relations, it is necessary to take into account the fact that the EU has become an indispensable economic partner and benefactor of the Georgian economy in the last decade.

Under normal circumstances Georgia was going to apply for EU candidacy status in 2024 however, Russia's further occupation of Ukraine in 2022 and subsequent application of Ukraine for accelerated

candidacy status prompted the other two of the trio to also follow suit with their applications. Following shortly after Russia's occupation of Ukraine in February 2022, Ukraine reiterated its intention to apply for membership. On 28 February Ukraine officially submitted its letter of application for EU membership and called for an accelerated membership process. Other Eastern Partnership countries Moldova and Georgia also formally applied for membership on 3 March. After an expedited consideration, On 17 June 2022, EU Commission recommended EU Council provide European perspectives to Ukraine, Moldova, and Georgia with one small caveat. While granting candidate status to Ukraine and Moldova, the EU Commission recommended that candidate status in the case of Georgia should be only granted after the country addressed the priority list of reforms.

However, it is important to note that Georgia's commitment to the EU reforms has been declining steadily since 2019. According to the European External Action Service report which was published on 13 August 2022 that evaluates Georgia's progression regarding the Association Agreement, has noted Georgia's alignment rate with the EU has been declining in recent years. The alignment rate which was 62% in 2020 has declined to 53% in 2021 and 42% in the first half of 2022. So, the view that this downward trend in Georgia's EU alignment has undoubtedly affected the candidacy status decision of the country in the eyes of the EU Commission would not be far-fetched.

2.2 12 Points Referenced by the EU for Not Granting Candidacy Status to Georgia

Shortly after conveying its decision to Georgia that it will be recommended to the EU Council that Georgia should be given the perspective to become a member of the European Union but not be granted a candidacy status alongside Moldova and Ukraine; EU Commission published a 12-item document that it deemed as priority reforms that Georgia needs to tackle before getting a candidacy status. The 12 conditions can be summarized as such;

- Political polarization and return to the 19 April Agreement
- Independent and accountable state institutions
- Judicial reforms
- Anti-corruption
- De-oligarchization
- Fight against organized crime
- Ensure a free and independent media environment
- Protection of vulnerable groups
- Gender equality
- Involvement of Civil society in decision-making
- Compliance with ECHR rulings
- Independent and transparent nomination of public defenders (European Commission, 2022)

When we take a look at the preconditions that Georgia needs to fulfill in order to gain the EU candidacy status, the list includes fairly broadscale technical reforms. However, the recommendations include some serious political conditions in addition to technical requirements that Georgia needs to fulfill in order to gain candidacy status. Therefore, this situation also begs the question of whether there are other unannounced reasons behind the decision of the EU to postpone Georgia's candidacy status as opposed to Moldova and Ukraine. For instance, just on the eve of the EU commission's decision regarding the candidacy status of the trio, French President Emmanuel Macron said on tv that Georgia was in a different geopolitical reality compared to Moldova and Ukraine (Caulcutt, 2022). Obviously, this geopolitical reality President Macron refers to is Georgia's difficult position in the Caucasus, where more than 20% of its territories remain under Russian occupation since 2008 in breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia. In this context, Georgia's leadership seems aware of the potential impacts of its territorial integrity problem. For example, Georgia's current PM Irakli Garibashvili, in response to his country's Euro-Atlantic integration at Qatar Economic Forum said that integration of Georgia into an alliance did not only depend on

Georgia but requires a consensus among all members adding "We are not naive. We understand Georgia has territorial problems. We must solve it first, and then become a member of NATO" (Agenda.ge, 2022). Therefore, despite the disappointment regarding the EU's decision, there is also the realization in the current Georgian government that the current occupation of Georgian territories by the Russian Federation hinders its membership perspective in the EU and NATO.

2.3 Political Polarization and the Role of the EU

One of the events that highlight how the European Union has become maybe the most important external political power in Georgia over the last decade is the political crisis experienced in the country after the 2020 parliamentary elections. The political crisis after the parliamentary elections resulted in a political deadlock between the ruling party Georgian Dream, and several opposition parties during which several parties refused to participate in parliamentary sessions. The European Union's course of action and efforts at the highest level to reconcile the political parties in Georgia is truly admirable. It emphasizes the importance of Georgian democracy to the European Union. In this consensus, the fact that the political parties in Georgia see the European Union as an impartial mediator and facilitator shows the trust and political power that the European Union has gained over Georgia so far. However, following the main opposition party's refusal to sign the agreement for a long time, the ruling party GD decided to scrap the agreement. This is in fact a sign that the European Union's influence on political parties in Georgia is limited despite all the well-intentioned efforts.

Therefore, the 19 April Agreement is a significant political development for those who study Georgian domestic politics not only because it was brokered by EU president Charles Michel himself but also because it shows how irreconcilable the ruling party and the opposition are when it comes to domestic politics regardless of the enormous effort of the EU, which shows the importance of Georgia's decades-long integration with the EU.

Georgian Dream's decision to withdraw from the 19 April agreement was met with disappointment in the EU. However, the EU continued to state that the agreement remains the best solution for free and fair local elections in Georgia and called all parties to reconsider their decisions (European Council, 2021). As we can see from the preconditions for candidacy, the EU still believes the 19 April political agreement is the best way forward for Georgian political parties and calls for a return to this arrangement. However, chances of such reconciliation remain very thin in practice while the former President of the country and the leader of the UNM Mikheil Saakashvili remain behind the bars alongside the prosecution of other opposition leaders and the government's crackdown on the opposition media.

Recently, the Georgian political scene has also been dominated by allegations of a widescale wiretapping scandal conducted by the SSG (State Security Service of Georgia) targeting opposition figures. Georgian Parliament has enacted a law on wiretapping enabling its law enforcement to conduct covert investigations and surveillance actions for longer periods of time and even for life in some cases and the list of crimes that are eligible for covert surveillance has been increased to a staggering 360 crimes, despite open oppositions and criticisms against this legislation by the United States and EU (JAMnews, 2022). In light of international concerns, Georgian President Salome Zourabichvili vetoed the wiretapping legislation citing human rights concerns and democratic erosion in the country. However, the Georgian Parliament overrode the President's veto on wiretapping legislation thanks to the GD's majority in the Parliament.

Overall, tensions in Georgian politics remain high, particularly between the ruling GD party and the main opposition UNM as their attitude toward each other involves highly belligerent accusations that also lead to political polarization in Georgian society. Remarkably, the share of Georgians who think Georgia is a democracy declined to the lowest level in a decade in 2022 (Caucasus Research Resource Centers, 2022). As long as this state capture competition continues between the current ruling elite versus the former ruling elite based on a winner takes all mentality, the Georgian political agenda will remain hostage to a conflict between the two which will have an impact on Georgia's democratic standings as well as its relations with the EU.

2.4 De-oligarchization

Another item on the list that seems like there is no consensus of what the item actually refers to between the Georgian Government and the EU is the de-oligarchization. When the EU commissioned

released the reform list, which included 'de-oligarchization' as a reform, many interpreted this as aimed at Bidzina Ivanishvili, a billionaire entrepreneur and businessman whose personal wealth is almost equivalent to one-third of Georgia's annual gross domestic product. Bidzina Ivanishvili also happens to be the founder of the ruling party Georgian Dream and served as prime minister of Georgia between 2012-2013. Many claims that despite his retirement from politics, Bidzina Ivanishvili keeps his grip on the ruling party, judiciary, and state institutions, making him the de-facto leader of Georgia (Kelly, Kramer, & Inayeh, 2021).

While Georgian Government is adamant that de-oligarchization does not refer to Ivanishvili since he is not an oligarch and calling him an oligarch is an insult to Georgian democracy (InterPressNews, 2022). After the candidacy debacle, many members of European Parliaments responded negatively (InterPressNews, 2022) to Georgian Dream's narrative that de-oligarchization is not aimed at Bidzina Ivanishvili since he quit the party and politics twice in 2013 and 2021 however some MEPs specifically stated that de-oligarchization is indeed aimed at Ivanishvili's hold over Georgian politics (GeorgiaToday, 2022).

EU delegations' Ambassador Carl Hartzell also held an extensive Q&A session following the decision and its impact on politics in Georgia. These questions and answers are important in terms of reflecting the views of the European Union on the events in the country in recent years. Ambassador Hartzell stated that Georgia has clearly demonstrated over recent years that it has the capacity to deliver what is necessary to advance its European aspirations by successfully concluding the Association Agreement, Deep and Comprehensive Free Trade Area, and visa-free regime. While the ambassador hailed peaceful demonstrations held by Georgians in support of the countries' European path, he made clear that the ball is in the court of Georgia. It is up to the Georgian politicians to meet the 12 conditions set out in Commission's report and emphasized the evaluation and decision were based on merit, and Georgia's candidate status is within reach. However, in the case of de-oligarchization Ambassador Hartzell avoided naming any individuals and stated that Commission's opinion focuses on systemic challenges rather than individuals. He also pointed out that successful implementation of the other 11 conditions would reduce the oligarchic influence in the country (EU Delegation to Georgia, 2022).

While a recent report from USAID was more forthcoming about the situation of oligarchization and state capture in Georgia.

> *"As it became clear over the past decade that the richest oligarch in Georgia has captured the state, their research examined the impunity of corrupt officials, Georgia's growing economic dependence on Russia, and the oligarch's secret businesses in Russia."* (USAID, 2022)

However, responses from both government and Georgian Dream officials against the allegations of state capture by Bidzina Ivanishvili have been quite harsh and portrayed the former PM and the founder of the GD as a philanthropist that defends Georgia's interests. Therefore, this defensive behavior coming from the top officials of the government as well as the Georgian Dream only reinforces the suspicions that Bidzina Ivanishvili maintains his grip over the Georgian Dream as the de-facto leader contrary to the claims of his retirement from the party ranks.

2.5 Protection of Vulnerable Minorities

The protection of vulnerable minorities draws attention as another point of disagreement in Georgian-EU relations. However, as we have mentioned in other issues, this issue is not black and white or political as it seems from the outside, and there are other reasons as well such as sociology and religion behind this misalignment. As part of the Visa liberalization plan agreed upon with the EU in 2013, Georgia has legally committed itself to enacting the anti-discrimination law. The bill was submitted to the Georgian parliament in 2014 and it was accepted by the parliament and approved by the then-president, Margvelashvili, and the 'Law on the Elimination of All Forms of Discrimination officially entered into force on May 7. On 18 December 2015, the European Commission published its fourth and final progress report on Georgia's implementation of the Visa Liberalization Action Plan (VLAP). On 9 March 2016, based on the European Commission's final progress report on Georgia's implementation of the Visa Liberalization Action Plan (VLAP), the Commission presented the legislative proposal on the establishment of a short-term visa waiver for Georgian citizens amending Regulation (EC) No 539/2001. Subsequently, on 28 March 2017 Visa-free travel with the EU came into force for Georgian citizens.

However, adopting the anti-discrimination law has been a controversial topic in Georgia. Many including the powerful and well-respected Church and the clerics of the Patriarchate of Georgia denounced the law as the legalization of 'sodomy'. They warned the MPs that they could lose the support of the public (Karadag, 2019). While the law ensures the protection of vulnerable minorities and their rights, neither the government nor certain parts of the Georgian society such as the Georgian Orthodox Church, haven't been thrilled that this law also protects LGBTQ rights in the country. Georgian Orthodox Church is one of the most trusted and respected institutions in Georgia (Center for Insights in Survey Research, 2021) due to its inseparable historical role in representing Georgian statehood and identity and preserving Georgian culture. Therefore, official views of the Patriarch and the Church hold an important weight in society and domestic politics in Georgia. This is especially true regarding the "anti-discrimination law" and its turbulent implementation in Georgia.

Georgian Patriarchate regularly disavows the Pride week demonstrations and calls the government and European officials not to support it, stating it is destabilizing for Georgia (Agenda.ge, 2021). On that account, Georgian Orthodox Church represents an important challenge for Georgia-EU integration. For instance, according to Jones (2020) "Georgian Orthodox Church remains a powerful barrier to change towards a political inclusion which is largely immune from domestic criticism as a symbol of Georgian identity, political and cultural survival" (Jones & Macfarlane, 2020). While the Georgian Orthodox Church enjoys this immunity thanks to its strong association with Georgian identity and history, violent attacks aimed at Pride demonstrations by right-wing extremists (France24, 2021) have no doubt damaged Georgia's reputation in European capitals at a very important time. However, when it comes to the fact why Georgian Orthodox Church is actively working against this law compared to other European Orthodox Churches, Gegeshidze and Mirziashvili (2021) argue that the Georgian Orthodox Churches' conservative view stems from Orthodox practices, however, as opposed to the European Orthodox Churches such as Greece and Bulgaria, Georgian Orthodox Church was not exposed to Renaissance and Enlightenment nor to the post-Soviet reforms after Georgia's independence in 1991. Therefore, Georgian Orthodox Church sees itself as the protector of Georgian values which are difficult to define (Gegeshidze & Mirziashvili, The Orthodox Church in Georgia's Changing Society, 2021).

The turbulent post-Soviet environment also contributed greatly to the powerful image of the Orthodox Church as the protector of the Georgian identity, culture, and history. For instance, Gegeshidze and Mirziashvili also argue that the ideological power vacuum left after the collapse of the Soviet Union was hastily filled by the Georgian Church as Georgian Orthodoxy had been suppressed by the Soviet totalitarian regime which imposed atheism upon the Georgian population. Therefore, at the time Georgians saw the church as a way to get rid of the Soviet legacy quickly (Gegeshidze & Mirziashvili, The Orthodox Church in Georgia's Changing Society, 2021). Overall, it is true that the Georgian Orthodox Church has unique and enormous respect among the Georgian people, but the indisputable conservative views of the Georgian Orthodox Church and its aggressive attitude towards vulnerable minorities are sabotaging European and Georgian relations. The silence of the Georgian government on this issue and the immunity status enjoyed by the Georgian Orthodox Church is one of the most important contradictions in front of Georgia's integration with Europe.

Following a very turbulent 2021 pride week in Georgia, which resulted in attacks against Pride offices in Tbilisi and the death and injury of several people, there was an international outcry by Western NGOs and European officials. Consequently, these incidents were also referred to in EU preconditions for candidacy status as the EU urged Georgia to bring the culprits of these attacks to justice swiftly. However, in 2022 Georgian government and its security apparatus ensured that there would be no such extremism towards the Pride demonstrations. The next year just after the EU commission's decision to not grant candidate status to Georgia, Georgian police arrested 26 people who were associated with far-right groups planning to disrupt Pride week activities in Georgia (Civil.ge, 2022).

2.6 Impacts on Georgian Society and Politics

Even before the final decision of the EU Commission, the possibility of leaving out Georgia while granting candidacy status to Moldova and Ukraine has sent shivers throughout the whole country. As a result of the early leaks regarding the decision of the EU Commission, numerous demonstrations were organized by different political parties and NGOs. The President of Georgia, Salome

Zourabichvili, also encouraged people to show their support for Georgia's European path, whose citizens took to the streets all over the country and once again showed the overwhelming support of the Georgian people to both domestic and foreign politicians.

However, there is also a feeling of resentment among Georgian people towards the EU mainly because they were left out as the only country without candidacy status out of the trio as most of our interviewees think they were far ahead of Moldova and Ukraine in terms of EU reforms. For instance, one of our expert interviewees Giorgi Iakobishvili who studies the populism among Georgian political parties clearly stated that the EU's decision to leave out Georgia as opposed to Moldova and Ukraine was not fair and in terms of conditions to meet EU criteria and reforms, Moldova and Ukraine have a lot more to do to than Georgia (G. Iakobishvili, personal communication, September 26, 2022).

Some experts believe that the twelve preconditions have been designed from the start, so Georgia cannot fulfill them anytime soon. For example, according to Mikheil Shavtvaladze, who is an academic in Georgia, by making vague political demands EU tries to make the candidacy status of the Georgia mission impossible. Because they know these demands cannot be met in six months or so in the current political situation. It's unrealistic to make these demands, and the demands are quite tenuous, so there will be disillusion and skepticism towards the EU in the Georgian public going forward. However, Dr. Shavtvaladze also acknowledges that the EU's decision to delay Georgia's candidacy status also shielded Georgia from possible provocations in the regions occupied by Russia in an already tense period because of the war in Ukraine (M. Shavtvaladze, personal communication, September 28, 2022).

Another potential impact area might be the domestic political scene in Georgia, as we mentioned above the same interviewee also wanted to attract our attention to the possible impacts of the candidacy status in the upcoming parliamentary elections that this decision will no doubt strengthen the narratives of the right-wing populist parties in Georgia and decrease the overall support for the European Union among Georgia's voters (G. Iakobishvili, personal communication, September 26, 2022).

Instead of reducing the political polarization, it seems the decision of the EU Commission and controversial list of recommendations have achieved the opposite in Georgia's domestic politics so far. According to a survey conducted after the decision of the EU commission by the National Democratic Institute (NDI) and Caucasus Resource Research Centers (CRRC), despite a small drop, 75% of the population remains supportive of the Euro-Atlantic integration of the country while 56% blamed the government for not doing enough to secure the candidacy status and only 32% is confident that the current government will meet EU criteria regarding candidacy (Caucasus Research Resource Centers, 2022). Therefore, the upcoming parliamentary elections in 2024 will be interesting to follow in case the country does not achieve candidacy status by then, as surveys show a brewing unpleasantness among the Georgian population over the candidacy debacle.

It is obvious there is a significant disappointment in every part of Georgian society over the EU's decision to not grant a candidate status alongside Moldova and Ukraine as most agree in Georgia that they were ahead of these countries in terms of EU reforms. The EU's decision and the preconditions for candidacy have already set political debates between the government and opposition in motion. It will be interesting to see whether the current GD government can fulfill the EU's requirements for candidacy until the next parliamentary elections in 2024 since public opinion in recent surveys seem rather mixed about the current government's commitment to the EU's preconditions.

3 Conclusion and Recommendations

As a result of the study, we found out that there are outstanding issues in front of Georgia to fulfill the preconditions set by the EU before granting the country candidacy status. Political polarization runs high both in politics and society due to fierce rivalry between the ruling party GD and the main opposition party UNM. This political situation certainly contributes to the political impasse for the EU reforms and prevents the political scene to unify towards the EU candidacy status while the political parties refuse to partake in EU brokered April 19 Political Agreement.

Regarding the de-oligarchization of Georgia, this issue might be the most debated and difficult to resolve in the EU Commission's recommendations due to different interpretations of the de-oligarchization by different political groups in the country. The EU avoided pointing a finger at any certain individual in the de-oligarchization case but for anyone who closely follows Georgian politics the first name that comes to mind is Bidzina Ivanishvili, former prime minister and founder of the ruling party Georgian Dream, who also happens to be the wealthiest businessman in the country. So far, the ruling GD party has chosen to commit itself to defending Bidzina Ivanishvili against these allegations from the opposition and MPs of the European Parliament instead of distancing itself from its retired chairman.

Protection of vulnerable minorities also poses a serious risk to Georgia's EU relations and integration in general. As we can see in the preconditions list that Georgia needs to fulfill its commitments to gain candidate status. Protection of vulnerable minorities and bringing the perpetrators and instigators of the recent violent attacks to justice swiftly will be critical for the EU's evaluation of those criteria going forward. Therefore, Georgian authorities should once again show their commitment to the anti-discrimination law that was enacted by the Georgian Parliament and entered into force in 2015.

Another conclusion we have reached as a result of the research is that the timeframe until the 2024 parliamentary elections will be highly critical for the ruling GD party. As most in Georgia agree that the ruling party in Georgia needs to obtain candidacy status until the next elections otherwise, the situation will seem like a failure of the government, and the impacts of this failure will certainly affect the decision of the Georgian public in upcoming parliamentary elections.

It seems, for now, both Georgia's government and opposition parties are committed to finding a way to overcome the issues that were listed in EU Commission's 12-item preconditions for candidacy. However, for the time being, both the government and opposition parties follow their different tracks to find solutions for candidacy instead of unifying for possible candidacy status, which again indicates that political polarization in the country is not easy to solve. Remarkably, the EU reiterates its support for Georgia to fulfill the preconditions for the candidacy status. However, if we start from the 12-item preconditions published by the EU, we can clearly say that these demands in fact, include quite vague and general political conditions as well. At this point, the EU should provide specific assistance to Georgia in the necessary reforms and convey to the Georgian authorities in a clear and direct manner in which cases these conditions will be fulfilled.

It is also important to note that Georgia's alignment rate with the *EU acquis* has been declining in recent years. Therefore, it is the EU's interest to facilitate and mediate to unify Georgia's political scene toward the EU candidacy goal as soon as possible. To that end, EU diplomats have to utilize the EU's enormous influence in Georgia, which has culminated over the past decade to levels never seen before, and reach out to all stakeholders in the country that there is much to gain by unifying toward candidacy goal and much to lose otherwise.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

Agenda.ge. (2021, June 29). *Georgian patriarchate calls on MEPs, diplomatic corps not to support Tbilisi Pride*. Retrieved September 14, 2022, from Agenda.ge: https://agenda.ge/en/news/2021/1780

Agenda.ge. (2022, June 21). *Georgian PM highlights "determination" to become NATO member.* Retrieved September 11, 2022, from https://agenda.ge/en/news/2022/2353

Akhvlediani, T. (2021, September 13). *EU comes to the rescue of Georgia in its struggle for democracy.* Retrieved August 28, 2022, from CEPS: https://www.ceps.eu/personal-site/tinatin-akhvledianiceps-eu/eu-comes-to-the-rescue-of-georgia-in-its-struggle-for-democracy/

Caucasus Research Resource Centers. (2022, September 16). *Taking Georgian's pulse.* Retrieved October 2, 2022, from National Democratic Institute: https://www.ndi.org/publications/ndi-poll-eu-remains-destination-choice-vast-majority-georgians-disenchantment

Caulcutt, C. (2022, June 15). *Macron wants 'clear and positive' signal on EU candidacy for Ukraine, Moldova.* Retrieved September 9, 2022, from Politico: https://www.politico.eu/article/macron-hint-ukraine-visit-before-eu-summit-next-week/

Center for Insights in Survey Research. (2021, February). *Public opinion survey: Residents of Georgia.* Retrieved September 17, 2022, from https://www.iri.org/wp-content/uploads/legacy/iri.org/iri_poll_presentation-georgia_february_2021_1.pdf

Cenusa, D. (2022, August 30). *The EU membership for Ukraine, Moldova and Georgia: Enlargement from the Western Balkans to the Eastern Partnership.* Retrieved September 20, 2022, from Eastern Europe Studies Centre: https://www.eesc.lt/en/2022/08/30/the-eu-membership-for-ukraine-moldova-and-georgia-enlargement-from-the-western-balkans-to-the-eastern-partnership/

Civil.ge. (2022, July 2). *26 Arrested as far-right takes aim at gay festival*. Retrieved September 4, 2022, from https://civil.ge/archives/499198

Civil.ge. (2022, June 20). *Georgian PM on European Commission's recommendations*. Retrieved August 28, 2022, from Civil.ge: https://civil.ge/archives/496922

de Waal, T. (2022, July 7). *How Georgia stumbled on the road to Europe.* Retrieved September 17, 2022, from foreignpolicy.com: https://foreignpolicy.com/2022/07/07/georgia-moldova-ukraine-european-union-membership/

EU Delegation to Georgia. (2022, July 14). *Ask the Ambassador: Questions & answers*. Retrieved September 8, 2022, from Official Website of EU Delegation to Georgia: https://www.eeas.europa.eu/delegations/georgia/ask-ambassador-questions-answers_en

European Commission. (2022, June 17). *Commission opinion on Georgia's application for membership of the European Union.* Retrieved August 28, 2022, from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Georgia%20opinion%20and%20Annex.pdf

European Commission. (2022, June 17). *Opinion on the EU membership application by Georgia.* Retrieved August 28, 2022, from Official website of the European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3800

European Council. (2021, July 29). *Statement by president Charles Michel on the political situation in Georgia*. Retrieved September 7, 2022, from European Council Official Website: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/07/29/statement-by-president-charles-michel-on-the-political-situation-in-georgia/

European Parliamentary Research Service. (n.d.). *Association agreement between the EU and Georgia.* Retrieved September 9, 2022, from https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/699489/EPRS_STU(2022)699489_EN.pdf

France24. (2021, July 6). *Georgia: Right-wing extremists and Orthodox Church attack activists and ransack LGBT associations*. Retrieved September 3, 2022, from France24: https://observers.france24.com/en/europe/20210707-georgia-lgbt-pride-march-right-wing-orthodox-attacks

Gegeshidze, A., & De Waal, T. (2021, December 8). *Divided Georgia: A hostage to polarization.* Retrieved September 5, 2022, from Carnegie Europe: https://carnegieeurope.eu/2021/12/08/divided-georgia-hostage-to-polarization-pub-85937

Gegeshidze, A., & Mirziashvili, M. (2021, July 23). *The Orthodox Church in Georgia's changing society.* Retrieved September 7, 2022, from Carnegie Europe: https://carnegieeurope.eu/2021/07/23/orthodox-church-in-georgia-s-changing-society-pub-85021

GeorgiaToday. (2022, July 13). *MEP: 'De-oligarchization' means 'de-Bidzinization' or 'de-Ivanishvilization' of Georgia*. Retrieved September 12, 2022, from https://georgiatoday.ge/mep-de-oligarchization-means-de-bidzinization-or-de-ivanishvilization-of-georgia/

InterPressNews. (2022, July 13). *Andrius Kubilius: An oligarch is a person who has a lot of money, who holds the state captive - there is only one such person in Georgia and we know his name, Bidzina Ivanishvili*. Retrieved September 15, 2022, from InterPressNews: https://www.interpressnews.ge/en/article/120815-andrius-kubilius-an-oligarch-is-a-person-who-has-a-lot-of-money-who-holds-the-state-captive-there-is-only-one-such-person-in-georgia-and-we-know-his-name-bidzina-ivanishvili

InterPressNews. (2022, July 13). *Shalva Papuashvili: I call on MEPs not to be the instigators of polarization - instead of promoting the radical agenda of the opposition, they should look into the recommendation regarding depolarization*. Retrieved September 13, 2022, from InterPressNews: https://www.interpressnews.ge/en/article/120813-shalva-papuashvili-i-call-on-meps-not-to-be-the-instigators-of-polarization-instead-of-promoting-the-radical-agenda-of-the-opposition-they-should-look-into-the-recommendation-regarding-depolarization

JAMnews. (2022, April 22). *Georgia to change rules for covert surveillance and wiretapping*. Retrieved September 15, 2022, from https://jam-news.net/georgia-to-change-rules-for-covert-surveillance-and-wiretapping/

Jones, S. F., & Macfarlane, N. (2020). *Georgia: From autocracy to democracy.* University of Toronto Press .

Karadag, Y. (2019). *Georgian Europeanization: An ideational and institutional analysis.* Ankara: Middle East Technical University.

Kelly, I., Kramer, D. J., & Inayeh, A. (2021). *A Country on the verge: The case for supporting Georgia.* German Marshall Fund of the United States. Retrieved August 26, 2022, from German Marshall Fund of the United States: https://www.gmfus.org/news/country-verge-case-supporting-georgia

Ozturk, O. (2021, January 15). *Warning signs for Georgian democracy.* Retrieved September 3, 2022, from Democratic Erosion: https://www.democratic-erosion.com/2021/01/15/warning-signs-for-georgian-democracy/

Panchulidze, E., & Youngs, R. (2021, May 10). *Defusing Georgia's political crisis: An EU foreign policy success?* Retrieved September 7, 2022, from Carnegie Europe:

https://carnegieeurope.eu/2021/05/10/defusing-georgia-s-political-crisis-eu-foreign-policy-success-pub-84494

USAID. (2022, September). *Dekleptification guide seizing windows of opportunity to dismantle kleptocracy*. Retrieved October 7, 2022, from https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/USAID_Dekleptification_Guide_FINAL.pdf

Verdzeuli, S. (2022). *Independent institutions at risk: A constant challenge to democracy in Georgia.* Heinrich Böll Stiftung. Retrieved September 2, 2022, from https://ge.boell.org/en/2022/07/15/independent-institutions-risk-constant-challenge-democracy-georgia

journal of sociological context
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 277-293
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.5

Derleme Makale ◆ Review Article

Teoriler Işığında Devletin Dönüşümü ve COVID-19 Sonrası Dünyadaki Durumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*

Transformation of the State in the Light of the Theories and Its Situation in the Post-COVID World: A Sociological Perspective

Özlem ALBAYRAK†*
0000-0001-6706-9422

Nurgün OKTİK*
0000-0003-4910-9464

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 08. 07. 2022
Düzeltme Talebi: 05. 08. 2022
Son Düzeltme: 20. 08. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Siyaset Sosyolojisi
Devlet Teorileri
Ulus-Devlet
Küreselleşme
COVİD Sonrası Siyaset

ÖZ

Çalışmada tarih boyunca toplumsal yapıyla paralel şekilde değişerek günümüze gelmiş olan devlet, sosyoloji teorileri eşliğinde incelenmekte ve pandeminin devletlerde neden olduğu değişim ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı, genelde devletin dönüşümünü sosyoloji teorileri eşliğinde ortaya koymak, özelde ise post-COVID dünyada devlet egemenliğinin geleceğini tartışmaktır. Devlet, modern dönemlerden bugüne çeşitli şekiller almış, Refah Devleti döneminde güçlenerek, küreselleşme döneminde ise zayıflayarak günümüze ulaşmıştır. Küresel COVID-19 tecrübesi ise, ulus-devletin yeniden güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum ise, devletin durumu konusunda kesin yargı ve kabullere yer olmadığını göstermiştir. Gelinen noktada, güçlenen ulus-devletin, yeni küresellik biçimlerine mi kapı aralayacağı, yoksa neo-feodal bir topluma ve tiranlığa mı neden olacağı konuları ise pandemi sonrası dünyada sosyal bilimlerde ortaya çıkan yeni tartışmaları oluşturmaktadır. COVID-19 sonrası dünyada ulus-devletin hem sosyal ve kamusal özelliklerini güçlü şekilde koruyan, hem de demokrasi için yeni uzlaşma zeminleri yaratacak, esnek bir yapıda olması gerekliliği ise, bu makalenin içeriğini oluşturmaktadır.

ARTICLE INFO

Submitted: 08. 07. 2022
Revision Requested: 05. 08. 2022
Final Revision Received: 20. 08. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Political Sociology
Theories of the State
Nation-State
Globalisation,
Post-COVID Politics

ABSTRACT

In the study, the state which has come to the present day by changing in parallel with the social structure throughout history is examined with the sociological theories and the change caused by the pandemic in the states is discussed. For this reason, the aim of the study is to reveal the transformation of the state with sociological theories in general, and to discuss the future of the state sovereignty in the post-COVID World in particular. The state has been taking various forms since modern times, strengthened in the Welfare State period and weakened in the globalisation period. The global COVID-19 experience has paved the way fort he nation-state to become stronger again. This situation has pointed to the reality that the evolution of the nation-state is not necessarily a linear process. The new debate in social sciences in the post-pandemic World is the issues of whether the strengthening nation-state will open the door to new forms of globalisation or it will lead to a neo-feudal society and tyranny constitute. This work posits that in a post-COVID world, the nation-state needs to have a flexible structure that both strongly preserves its social and public characteristics.

[*] Bu makale, 1. yazarın 2020 yılında Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı "Türkiye'de Kültürel Yeniden Üretim Olarak Devlet: Niteliksel Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinin bir bölümünün genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

[**1] **Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Özlem Albayrak (Dr.), Sosyolog. İstanbul Büyükşehir Belediyesi. İstanbul, Türkiye. albayrak.o@gmail.com
[*2] Nurgün Oktik (Prof. Dr.), Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. İstanbul, Türkiye. nurgunoktik@maltepe.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Albayrak, Ö. ve Oktik, N. (2022). Teoriler ışığında devletin dönüşümü ve COVID-19 sonrası dünyadaki durumu: Sosyolojik bir yaklaşım. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 277-293. doi:10.52108/2757-5942.3.3.5
This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

1 Giriş

Devlet, tarihin başından bu yana farklı yapılarda var olmuş, dönüşerek günümüze gelmiştir. Her uygarlığın devlet anlayışı, içinde bulunulan coğrafyanın ve dönemin şartlarına göre farklı şekiller almıştır. Kabile devletlerinin ardından ortaya çıkan Antik Yunan'daki şehir devletlerinde kölelik sisteminin meşru görüldüğü bir sosyal yapı belirmiştir. Feodal devletler ve imparatorluklar ise Ortaçağ'da Tanrı'nın yeryüzündeki egemenliğinin bir aracı olarak işlev görmüştür. Feodal dönemin ardından özgürlük ve bireyselliğin yükseldiği, vatandaşlık bilincinin ortaya çıktığı, milliyetçilik fikirlerinin de etkisiyle imparatorlukların yıkılarak, yerini ulusçuluk akımlarının aldığı modern dönem gelmiş, bu süreçte öncelikle Avrupa'da ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Bunun ardından ise tüketim kültürüyle tanımlanan postmodern dönem gelmiştir. Belirsizlik, akışkanlık ve karşılıklı bağımlılığın açıklayıcı kavramlar olduğu bu yeni dönemde küreselleşme tüm dünyayı etkisi altına almış, devletler yapı ve şekil olarak ulus-devlet olarak devam etmekle birlikte, küreselleşmenin etkileri nedeniyle hem işlevsel olarak, hem de şekil açısından farklılaşmıştır. Bu dönemde, küresel düzen karşısında ulus-devletin gücünün, etkisinin ve işlevinin zayıfladığı düşüncesi genel olarak sosyal bilimler literatürüne egemen olmuştur.

Yakın dönemde yaşanan küresel COVID-19 pandemisi ise, sosyal bilimlerde kesin tespitlere ve kalıcı yargılara yer olmadığını ortaya koyacak gelişmelere zemin sağlamış, devletler açısından dönüştürücü olmuştur. Küreselleşme sürecinde egemenlik kaybına uğradığı varsayılan devletler; pandemi sürecini yerel ve bölgesel çözümlerle karşılayarak ve sosyal politikalar geliştirerek yeniden güçlenmiştir. Teknolojinin de yardımıyla sağlıkta, istihdamda adımlar atarak, dezavantajlı grupları destekleyerek süreci kontrol edebilen ulus-devletlere karşılık küresel yapılar ise COVID-19 sürecinde belirgin bir etkinlik gösterememiş, yetersiz ve işlevsiz kalmıştır.

Gelinen noktada yeniden güç kazanan devletlerin otoriter bir yapıya mı bürüneceği, yoksa toplumun ve demokrasinin güçlenmesiyle otoriterleşme tehlikesinin önüne mi geçileceği konusu tartışmalıdır. Bir başka tartışma, küreselleşme karşısında güçten düşen ulus-devletlerin, yeniden güçlenmesinin nedeninin pandemi mi olduğu, yoksa pandeminin bu süreci sadece hızlandırdığı mı sorusudur. Eski Refah devletinin yeni bir versiyonunun geri gelip gelmeyeceği ise bir başka tartışmadır.

Bu çalışmanın amacı, özelde COVID-19 pandemisi sonrası dünyada devletin geleceğini tartışmak, genelde ise devletin var olduğu dönemden bu yana yaşadığı dönüşümü tarihsel bir perspektifle ve sosyoloji teorileri eşliğinde ortaya koymaktır.

Çalışma ile ayrıca, dünyada dramatik ve benzersiz bir değişime neden olan pandeminin tarih boyunca toplumsal yapıyla paralel şekilde değişerek günümüze gelmiş olan devlet yapısında neden olduğu değişim konusundaki olasılıkları ortaya koymak ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın temel iddiası, ortaya çıktığı dönemden bu yana koşullara göre farklı işlevler edinerek, kapsamı genişleyerek ve daralarak, güçlenerek ve zayıflayarak günümüze dek gelen devletin, nihai bir formunun bulunmadığıdır.

Çalışmada ilk olarak devletin nasıl ortaya çıktığına yönelik üç teori ele alınacaktır. Devlet tek boyutlu ya da tek işlevli bir yapı olarak düşünülemeyeceği için, devletin oluşumuna hem maddi, hem de düşünsel unsurlarla açıklama getiren Elias, Tilly ve Giddens'ın analizlerine yer verilecektir. Üçüncü bölümde devleti var eden ögeler açıklanacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde klasik dönem sosyologlarının Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim'ın devlete yaklaşımları ele alınacaktır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan Modern dönemde ve sanayileşme sonrasının yeni düzeni olan Küreselleşme dönemindeki devlet görüşleri ise beşinci ve altıncı bölümlerde özetlenecek, bu noktada küreselleşme döneminde işlevsel hale gelen refah devleti için ise bir ara başlık açılacaktır. Bu başlığın açılmasının nedeni, COVID-19 pandemisi sırasında ve sonrasında birtakım önlemlerle ortaya çıkan devleti, yeni-eski refah devleti olarak değerlendiren görüşlerin söz konusu olmasıdır. Çalışmada son olarak, yedinci bölümde küreselleşme döneminde egemenlikleri tartışmaya açılan devletlerin COVID-19 pandemisinde ortaya koydukları sosyal politikalarla yeniden güç toplaması değerlendirilecek ve gelecekteki devletlerin hangi forma evrilebileceği yönündeki sosyal bilim tartışmaları özetlenecektir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise, pandemi deneyiminden sonra güçlenerek tekrar sahne aldığı tespit edilen devletlerin bundan böyle daha otokratik bir yapıya mı evrileceği, yoksa daha güçlü olmasına

karşın aynı zamanda daha demokratik bir yapıya mı bürüneceği tartışılacaktır. Bu bağlamda, toplumun güçlendirilmesinin ve demokrasinin gelişmesinin kamu politikası reformlarının çoğaltılmasıyla, devletin dezavantajlı gruplar başta olmak üzere tüm vatandaşlar için daha fazla sosyal politikalar geliştirmesiyle ilgili olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

2 Devletin Oluşumuna Dair Yaklaşımlar

Devletin nasıl ortaya çıktığı sorusu, bu yapının toplumsal yaşamın değişim ve gelişiminde oynadığı rol düşünüldüğünde önemlidir. Devlet ortaya çıktığı zamandan bu yana, birey ve toplum arasındaki sınırları ve toplumun yaşamını siyasal olarak çerçeveleyen en önemli güçtür. Modern devletin oluşumuna yönelik teorilerden neo-marxist kuramda, Wallerstein ve Andre Gunder Frank gibi düşünürler –ikisi arasında yaklaşım farkı olmasına rağmen- temelde, Marx'ın sermaye ile emek arasındaki bölünme görüşlerini devletlerarası bir düzleme taşımakta, devletlerin ortaya çıkışını ise merkez-çevre dikotomisiyle açıklamaktadır (Lenger, 2021: 49-52). Dünya-Sistemi adlı bu açıklama, dünyayı güç ve iktidar dengeleri üstünden ve sınıfsal olarak değerlendirmektedir (Wallerstein, 2004). İnşacı görüş ise toplumların ve devletlerin oluşumunda maddi olmayan unsurlara odaklanmaktadır. Gellner ve Anderson gibi analizciler bireylerin ya da grupların kimlik ve çıkarları gibi; soyut ve düşünsel yapıları analizlerinin merkezine almaktadırlar.

Devletin oluşumunu şiddet ve ekonomi temelleriyle değerlendiren Elias, Tilly ve Giddens ise maddi ya da düşünsel unsurlardan değil, iki farklı bileşen ve bu iki bileşenin birbirini belirlemesi üzerinden bir model öne sürmektedir. Modern devletin oluşumuna iktidar, ekonomi ve askeri gereksinim açısından yaklaşan Elias, Tilly ve Giddens'ın analizleri, ikili bakış açısıyla yapısalcı ve inşacılardan ayrışmaktadır. Bu üç sosyolog, maddi ve düşünsel unsurlardan sadece birine odaklanmadıkları için, bu iki unsurun ikisinin de yer aldığı ikili bir değerlendirme yaptıkları için benzerlerinden ayrışmaktadır. Bu nedenle çalışmada, bu sosyologların çalışmalarına değinilecektir. Öte yandan her ne kadar bu analizlerin üçü de, sadece Avrupa'daki modern ulus-devlet oluşumunu ele alıyor olsa da, günümüzde ulus-devletin dünyanın neredeyse tamamına yayıldığı ve neredeyse tek geçerli devlet modeli olduğu göz önüne alındığında, bu analizlerin -Avrupa merkezli olmakla birlikte- sadece Avrupa'yı kapsadığı eleştirisi geçerliliğini yitirmektedir. Aşağıda bu üç toplumbilimcinin devletin oluşumunu nasıl açıkladığına yer verilmektedir:

2.1 Elias'ın İkili Tekel Yaklaşımı

Feodal beyliklerden devlet düzenine geçilmesini değerlendiren Elias, Batı'da modern devletin ortaya çıkmasını uygarlaşma süreciyle eşzamanlı olarak görmekte, çalışmasında (2002) şiddet ve vergi tekelinin oluşmasının devletleri ortaya çıkardığını savlamaktadır. Uygarlık sürecinin sosyo-oluşumunu ele alırken sarayları inceleyen Elias'a göre, "Batı'nın üslup oluşturucu merkezleri saraylardır" (Elias, 2002: 13). Elias'a göre saraylar ve uygar davranış kalıplarının oluşması, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerden bağımsız değildir, Avrupa'da modern devletlerin oluşma süreci de sözü edilen sosyo-oluşumlardan bağımsız değildir. Elias'a göre devletlerin merkezileşmesi, sosyal birliğin askeri ve ekonomik güç üzerinde tekelleşen bir kontrol sağlamasıyla mümkün olmuştur (2002).

Elias'a göre Ortaçağ'da Avrupa'da feodal beyliklerden oluşan kraliyetler son derece kırılgan bir yapıdadır. Kraliyet tacı toplumsal gelişmenin değişik evrelerinde farklı anlamlar taşımaktadır (2002: 131). Savaş gibi bir araya gelinmesi gereken dönemler dışında kraliyet hanedanlığının tacının taşıyıcısı bir feodal beydir. Bu durum beylikler arasında güç mücadelesine yol açmış, savaşmak başta olmak üzere çeşitli iktidar mücadelelerine giren beylikler arasında yavaş yavaş merkezi otoriteler ortaya çıkmış ve ortaçağ sona ererken krallık teritoryumlarında iktidar yoğunlaşması meydana gelmiştir. Bunun nedeni, bölgesel egemenlerin hegemonya mücadelesi içine girmiş olmalarıdır. Mücadelenin temel nedeni ise, feodal beyliklerin ya da kraliyet hanedanının sürekli savaşmak durumunda kalmış olmasıdır. Çünkü feodal beylikler ya da krallıklar daha fazla güç ve toprak edinmediklerinde otomatik olarak daha az güçlü hale gelmiştir (Elias, 2002: 131-197).

Güç kazanmak ise ancak şiddet tekeli kurarak mümkün olmaktadır. Egemen devletlerin ortaya çıkmasında şiddetin oynadığı rolü Giddens ve Tilly de kendi analizlerine dayanak yapmaktadır. Ancak, Elias, vergilendirmede tekelleşmeyi de devlet oluşumunda en az şiddet kadar ana bir unsur olarak görmektedir. Elias, fiziksel şiddetteki tekelleşme sağlandıktan sonra vergilendirmede de tekelleşme ortaya çıktığını ve vergi toplamanın merkezi otorite tarafından yapılmaya başlandığını

belirtmektedir. Böylece soylu sınıfı ve derebeylikler ehlileştirilmiştir. Bu süreç, bir devlet ile diğer devlet arasındaki savaş sonucunda, kazananın topraklarının genişlemesiyle eşzamanlı devam etmiştir. Medeniyet süreci ise, tekelleşmiş kaynakların idari birimdeki birkaç bireyin elinden çıkıp aşamalı biçimde sayıları giderek artan bireylerin eline geçmesiyle son halini alacaktır. Böylece devlet yetkilileri, birbirlerine bağımlı birer yönetici olacaktır. Medeniyet sürecinin son noktası, devletin şiddeti tekeline aldığı, bireylerin ilişkilerinde ise şiddetin bulunmadığı noktadır. Devlet, tahakküm kurar ama tahakkümün karşılığı huzur, düzen ve aidiyettir (Elias, 2002).

2.2 Tilly'nin Şehir-Devlet / Sermaye-Zor Yaklaşımı

Charles Tilly, Avrupa'da devletlerin oluşumu hakkındaki teorisinde, meşru şiddet kullanımının tek elde toplanmasının yanı sıra, devlet oluşumunun ekonomi ile de ilgisi bulunduğunu savlayarak Elias'la birleşmektedir. Ancak Elias sürecin ekonomik yönünü, vergi toplanmasının tekelleşmesiyle açıklarken; Tilly, sorunsalının merkezine şehirlerle devletler arasındaki diyalektiği, sömürü ve tahakküm kavramsallaştırmasıyla koymaktadır. Tilly'ye göre fiziksel şiddet devletlere aittir, oysa sermaye birikimi şehirlerde yapılmaktadır. Bu ikisinin birleşmesi, modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasının ve yüzyıllardır sürüyor olmasının nedenidir (Tilly, 2001).

Sermaye ve tahakkümün farklı bileşimleri, farklı türde devletlerin oluşmasına yol açmıştır. Şehirleşmenin yüksek olduğu, ticaretin belirleyici olduğu bölgelerde sermaye-yoğun, tarımın belirleyici olduğu yerlerde zor-yoğun devletler ortaya çıkmıştır. Sermayeleşmiş-zor türündeki devletler ise, hem sermayesi olan ve hem de yeteri kadar nüfusa sahip olabilen devletleri temsil etmektedir. Bu üç devlet modeli, yönetici, toprak sahipleri, kapitalistler, işçiler ve köylülerin farklı deneyimleriyle biçimlenmiştir. Sermaye-yoğun ve zor-yoğun devletlerin uzlaşmasının sözkonusu olduğu yerlerde ortaya çıkan sermayeleşmiş-zor ise ulus-devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu üç devlet modeli arasında daha işlevsel olan ve günümüze dek gelebilen sadece sermayeleşmiş-zor modeli devletler olmuştur. Tilly, sermayeleşmiş-zor devletlerinin temel örnekleri olarak İngiltere ve Fransa'yı göstermektedir (2001: 370-373).

Devletin oluşumunda sermaye ve zor hem birbirlerini belirlemekte, hem de birbirleri tarafından belirlenmektedir. Ticaretin yoğun olduğu liman şehirleri gibi şehirler, sermaye-yoğun değişimleri yansıtmakta, tahakküm sermaye üzerinden örgütlenmektedir. Tarım bölgelerinde ortaya çıkan zor-yoğun yapılanmalar ise savaş için her türlü kaynağın halktan alınması için yapılaşmıştır. Bu ise günümüz modern devletlerinin kurumlarını ortaya çıkarmıştır. Sermaye-yoğun yapılar ise kaynaklar zenginlerden temin edildiği ve kurumsallaşılamadığı için kalıcı olamamıştır (Tilly, 2001). Sınıf mücadelesinin doğması da sermaye-yoğun ve zor-yoğun yapılanmaların daha dengeli olduğu devletlerde ortaya çıkmıştır. Bu dengeyi sağlayan İngiltere ve Fransa gibi devletler kitlesel ordu kurma ve besleme kapasitesine sahip oldukları için diğer devletlere yönelik savaş ölçütlerini de belirlemiştir. Sonuçta, 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren Avrupa'ya özgü olan ulus-devlet sistemi, bütün dünyaya yayılmış, bir anlamda dünyanın denetlenmesini de sağlamıştır (Tilly, 2001: 372)

2.3 Giddens'ın Yapının İkiliği Yaklaşımı

Giddens'ın analizinde modern dünya, ulus-devlet, kapitalizm ve endüstrileşme sacayakları üzerinde durmaktadır. Bu nedenle, ulus-devletin öncülü olan tüm devlet yapıları geleneksel devlet olarak değerlendirilmekte; feodal devletler ve imparatorlukların oluşturduğu geleneksel dünya ile kapitalizm ile ulus-devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerin oluşturduğu modern dünya sistemi birbirinden keskin şekilde ayrılmaktadır (Giddens, 2005: 7-9).

Sosyal bilimlerdeki özne ve nesne; yapı ve fail düalizmini, yapının ikiliği kavramı ve yapılaşma kuramıyla aşmaya çalışan bu analize göre, ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve günümüzdeki küresel düzenin işleyişi de ikili bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Kapitalist piyasalar ve ulus-devlet sistemi birbirleri ile karşılıklı ilişkilidir. Fakat bunlar birbirine indirgenemez (Giddens ve Pierson, 2001: 164-165). Bu açıklamaya göre, ulus-devletin güç kaybetmesinden söz edilemez, çünkü ulus-devlet de modern dünyanın bağlantılı ve piyasalarla diyalektik ilişkide bulunan unsurlarından biridir. Bu bağlamda Giddens, küreselleşme döneminde ulus-devletin güç kaybına uğramadığını iddia eden az sayıdaki düşünürden biridir. Giddens, askeri ve kapitalist endüstriyel toplumları da analizinde ikili bir yapı olarak değerlendirmektedir (Giddens, 2005: 12).

Ulus-devletler birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra Avrupa'ya özgü olmaktan çıkıp dünyanın geri kalanını etkilemiş, dağılan imparatorlukların ardından ortaya çıkan milliyetçiliklerin de etkisiyle

başka bölgelerdeki ülkelerin de devlet modeli olmaya başlamıştır. Ulus ötesi örgütlerle ve birbirleri ile askeri ve jeopolitik güç için mücadele eden birer oyuncu olan ulus-devletler, küresel sistemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Küresel sistem de, ulus-devleti belirlemiştir. Bu yapıların birbiriyle ilişkisi, toplumu dönüştürmüştür. Küreselleşme, ulus-devlet ve kapitalizm arasında birbirini belirleyen karşılıklı ve bağımlı ilişkiler bulunmaktadır. Bu yapıların ilişkisi ortak toplumsal duyguları da döngüsel olarak etkilemektedir: Ulus devlet değişim içindedir, ancak küreselleşme de yeni talepler ve yeni kimliklerin üretilmesi için yeni fırsatlar yaratarak etkisini göstermektedir. Küresel dünyada toplumsal ilişkilerin gelişmesi, hem ulus-devletlere bağlı milliyetçi hislerin azalmasına, hem de aynı zamanda ulus-devletlerin altında yerel milliyetçi hislerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Tamer, 2020: 783). Giddens'a göre küreselleşmenin 4 boyutu vardır. Bunlar, kapitalist dünya ekonomisi, ulus-devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası iş bölümüdür. Dünyanın politik manzarasını oluşturan bu dört boyut arasında, birbirini yapılandıran, birbirini inşa eden ikili bir ilişki bulunmaktadır. Bu, özne ve yapının birbirini kurması anlamına gelmektedir (Tamer, 2020: 783-784).

3 Devletin Üç Unsuru: Millet, Ülke, Egemenlik

Devlet soyut ve somut unsurlardan oluşmaktadır. Bürokratik işlemler sayesinde memurlar yoluyla vatandaşla somut olarak karşılaşan devlet, genel anlamda ise soyut unsurlara sahiptir. Devlet sadece işlevsel açılardan soyut ve somut olarak tanımlanmamaktadır, devletin kendisini var eden unsurlar da soyut ve somut ögelerden oluşmaktadır: Somut unsurlar insan (millet) ve toprak (ülke) ve soyut unsur iktidardır (egemenlik). Bu unsurlar, sadece geleneksel devletlerin değil, günümüzdeki küreselleşme dönemi modern devletlerinin de temel dayanaklarını oluşturmaktadır.

3.1 İnsan Unsuru: Millet

Bir devletin var olabilmesi için gerekli olan ilk unsur insan topluluğudur. Modern dünyada, ortak bir dil, ortak kültür ve ortak duygu taşıyan toplulukların millet olduğu savlanmaktadır. "Ancak her dili ve kültürü aynı olan toplum millet sayılamaz. Çünkü millet, tarihi ve sosyal ilerlemenin, gelişimin ürünüdür" (Türkdoğan, 1999: 2). Modernizm öncesi toplumlar, klan, aşiret, kabile ve bunların birleşmesiyle feodaliteyi, doğu'da ise beyliklerin ve ayanlıkların birleşmesiyle imparatorlukları oluştururken, modern dönemde milli devletler ortaya çıkmaya başladıkça, millet kavramı de önceki dönemden keskin bir kopuş göstermiştir. Modern devletlerdeki insan unsuru, çoklu bir yapı ya da parçaların birleşmesiyle ortaya çıkmamış, milletleşme ve yasalar önünde eşit olmakla temsil edilen bir homojenleşme sözkonusu olmuştur (Türkdoğan, 1999: 2-3).

Milletin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili çeşitli teoriler bulunmaktadır. Bunlardan ilkçi yaklaşıma göre milletler insanlık ortaya çıktığından bu yana vardır, bu bakış açısına göre her şey verilidir ve değişmez. Modernist yaklaşıma göre ise milletler insanlar tarafından oluşturulan topluluklardır. Bu topluluklar kimi zaman devletler, bazen de milliyetçilik akımları sayesinde oluşmuştur. Modernistlerden Gellner elitlerin halka benimsettiği yüksek kültürü, Anderson toplumun inşa edilmiş bağlarını, Nairn ülke içindeki sömürü ilişkilerini, Hobsbawn icat edilmiş geleneklerin milletleri ve milliyetçilikleri oluşturduğunu öne sürmektedir. İlkçilerin ve modernistlerin sentezini yapan etno-sembolistler ise her iki kategorinin de haklı oldukları noktalar olduğunu düşünmektedir. Anthony D. Smith ise milletlerin modernizmle ortaya çıkmış olmasını kabul etmekte, ancak milletlerin yoktan var edilmediğini, eski zamanlarda var olan etnik toplulukların temelleri üzerine inşa edildiğini ileri sürmektedir (Özkırımlı, 2013).

Öte yandan etnik köken bir topluluğun millet haline gelmesini kolaylaştırsa da, modern dünyada bir topluluğun millet olabilmesi için etnisite birliği zorunluluk değildir, etnisite yerine ortak bir ülkü, ortak bir bellek, ortak bir kültür ve tarih algısının olması millet olmak için yeterli olmaktadır. Küreselleşme döneminde ise milliyetçilik ve çokkültürlülük gerilimi ortaya çıkmış, bu durum ulus-devletin aşındığı görüşüne zemin kazandırmaya başlamıştır. Bu ve başka nedenlerden dolayı milliyetçilik çalışmaları 1990'larda kimliklere kaymaya başlamış, aşırı sağ, azınlıklar, kadınlar ve vatandaşlık konuları milliyetçilik çalışmalarının yeni alanı haline gelmiştir.

Çokkültürlülük tartışmaları da, bu süreçte ortaya çıkmıştır. Kabaca iki ya da daha çok sayıdaki farklı kültürel topluluğun bir arada bulunması olarak tanımlanabilecek çokkültürlülük, günümüzde, göç ve entegrasyon politikaları, ulusal sınırların korunması, kimliğin tanınması, kültürler ve ideoloji gibi konular çerçevesinde tartışılmaktadır (Topçu ve Menek, 2019: 111-113). Gelinen noktada, modern

vatandaşlık; ırk, etnik köken ve dinsel farklılıklara karşı tarafsız bir duruş sergilemek üzerine kurulmuş olsa da, ulus-devletlerdeki azınlık hakları konusu hala tartışmalıdır (Topçu ve Menek, 2019: 116). Öte yandan COVID-19 tecrübesi ulus-devletleri yeniden güçlendirmişken, bu dönemden sonra çokkültürlülük talebinin eski şiddetinde olup olmayacağı ise bir başka tartışmadır.

3.2 Toprak Unsuru: Ülke/Vatan

Modern öncesi dönemler ve modern dönemlerde bir devlete bağlı olan nüfusun anlamı değiştiği gibi; imparatorluk dönemlerindeki vatan kavramı ile modern dönemdeki vatan kavramı da farklılaşmıştır. Merkezden uzaklaştıkça sınırların daha geçirgen ve belirsiz hale geldiği imparatorluklar ve krallıklar gibi feodal ortaçağ devletleri ile sınırın en ucunda bile merkezdeki kadar katılıkla egemenliğin sürdüğü ulus-devletteki vatan algısı farklıdır.

Modern öncesi dönemde de tarım nedeniyle toprağa bağlılık söz konusudur, ancak o dönemde tebanın krallığa bağlılığı ülke üzerinden değil, din ve soyluluğa sadakat üzerinden sağlanmaktadır. Oysa modern dönemlerde kutsallık atfedilmeye başlanan yurt kavramı, yeni üretim tekniklerinin kullanılabilmesi için gerekli olan ulus-devletin doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır (Duverger, 2011: 67). Bir başka ifadeyle modern devletler ortaya çıkmaya başladığında, halkın ulusa olan bağlılığına, krala karşı beslenen sadakat bağından başka bir dayanak bulmak gerekmiş, bu bağ da toprak olmuştur. Krala hiyerarşik olarak tabi olma, yerini mekânsal dışlamaya bırakmış, sınırların içi ve dışı keskin şekilde ayrılmış; sınırlar içerisinde kalan alan vatan olarak anılmıştır. Sanayi ve ticaret kapitalizminin ilerlemeye başladığı, tarımın öneminin azaldığı ulus-devletler döneminde, feodal dönemdeki gibi toprağa bağlanma biçiminin yeniden canlanması tuhaf gözükebilir, oysa tarım, ekonomide her zaman egemen unsur olduğu gibi; toprağa bağlılık, modern dönemde yurtseverlik miti sayesinde yeniden üretilmiştir. Sınırlar içindeki toprak, vatan/yurt sayılarak dokunulmazlık kazanmış, ideolojik bir içerik edinmiş, "sofulaşmış" bir anlam taşımıştır (Duverger, 2011: 68).

Öte yandan, ulus-devlette egemenliğin hüküm sürdüğü toprak parçası vatan olarak kutsanmakla birlikte vatan tek başına kullanılmamaktadır. Vatan, ancak ulus ile bağlantılandırıldığında anlamlı hale gelmektedir. Çünkü bir toprağın üzerinde yaşayanların ancak ortak bilinci, kimliği ve değerleri varsa, o toprak vatan haline gelmektedir. Bu nedenle, modern devlette bu iki unsurdan biri olmadığında, diğeri de işlevini ve anlamını yitirmektedir (Özbey, 2019: 249-250).

Küreselleşme çağında göç ve yer değiştirmelerin yaygın yaşandığı günümüzde, yurt ve vatan kavramlarının anlamının değişip değişmediği, etnik köklerin önemini yitirip yitirmediği güncel ve önemli bir tartışmadır. Bu tartışmaları açıklığa kavuşturmak için yapılan bazı çalışmalarda, farklı etnik kökene mensup olan ve farklı coğrafyalardan gelen bireylerde – çalışmalar Balkan ülkelerinden ve Arap ülkelerinden gelen göçmenlerle gerçekleştirilmiştir-, ataların toprağı olarak kodlanan yurt kavramının değiştiği ve bu bireylerin herhangi bir etnik, tarihsel bağa ihtiyaç duymaksızın bulundukları ülkeye aidiyet hissettikleri ortaya çıkmaktadır (Akyiğit, 2017; Göksu, 2020). Sözü edilen çalışmalardan elde edilen sonuçlar, yurt sözcüğünün kavramının küreselleşme çağında kültürel bir niteliğe büründüğünü göstermektedir. Devletlerin güçlenip, mekânsal içe kapanmanın yaşandığı pandemi sürecinde ise yurt ya da vatan kavramlarının eski anlamına tekrar kazanıp kazanmadığı ise araştırmaya değer gözükmektedir.

3.3 İktidar Unsuru: Egemenlik

Feodal dönemden modern dönemlere geçilmesi, vatan ve millet kavramlarının anlamını değiştirdiği gibi, devlet egemenliğinin kaynağının da değişime uğramasına neden olmuştur. Avrupa'da feodal zamanlarda, krallık ve imparatorluklarda devletin egemenliğinin kaynağı Tanrı, modern dönemde egemenliğin kaynağı ise halktır. Modern dönemlerde yasal-ussal otoriteyle, akılcı ve rasyonel ilkelerle yönetilen devletlerin meşruiyeti ise, halkın rızasına bağlıdır.

Ancak modern devletlerin egemenliği, küreselleşme döneminde tartışmalı hale gelmiştir. Yurttaşlık, insan hakları, kamu hukuku ve küreselleşme gibi kavramlar devlet egemenliğini dönüştürmüş; bu süreçte ulus-devlet sınırlarını aşan iktidar kaynakları ortaya çıkmıştır: Sermaye, ulus üstü üretim yapıları, çeşitli suç ağları, uluslararası kurumlar, ulusları aşan çeşitli askeri aygıtlar, hükümetler dışındaki örgütler, dinler, kamuoyu gücü, terörist gruplar gibi. Yine de devlete hala ihtiyaç olduğu görüşü baskındır: Çünkü günümüzde giderek artan ırkçılığa karşı egemen devletlerin üreteceği siyasete ihtiyaç bulunmaktadır (Leddy-Owen, 2020: 1101).

Dünyanın geçirdiği COVID-19 deneyiminde devletlerin işlevsel bir rol üstlendiğinin ortaya çıkması ise devlete hala ihtiyaç olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Devlet egemenliği modern yaşamın motorudur ve pandemiden sonra bu durum daha da belirgin hale gelmiştir. COVID-19 virüsünün tüm nüfusa sunduğu riskleri sınırlamak için gerekli sağlık önlemleri (sosyal mesafe, risk altındaki grupların karantinaya alınması, sınırların ve bölgelerin kapatılması) ve pandemi süresince kapanan işyerlerine finansal destek için gereken ekonomik önlemler, pandemi sonrasında ise sosyal hayatın yeniden başlayabilmesi için alınan önlemler, devletin sağlık ve ekonominin temel taşı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur (Wickham, 2021: 56-58).

Öte yandan karşılıklı bağımlılığın geçerli olduğu global dünyada, devletin yeniden yorumlanması gerektiği, bunun için ise demokrasinin yeniden yorumlanması ve ulusal egemenliğin reforme edilmesi gerekliliği tartışılmaktadır. Sınırların anlamının ve değerinin giderek aşındığı, doğa ve toplum odaklı sorunların küreselleştiği günümüz dünyasında, insan hak ve özgürlükleri, devletlerin kurallarının ve ulusal egemenliklerin önüne geçecektir. Bu nedenle devlet egemenliğinin paylaşılmazlığı ve mutlaklığından feragat edilme noktasına gelinmesi gerekebilecektir (Ulusoy, 2020, 380). Aynı zamanda, COVID-19 deneyimi ulus-devleti aşağıdan ve yukarıdan tehditlere açık bırakmaktadır. Pandemi sonrası şartlarda ulus-altı milliyetçiliklerin daha fazla özerklik için COVID-19'un oluşturduğu şartları kullanmak isteyebileceği, bunun da çok etnisiteli devletleri istikrarsızlığa sürükleyebileceği ihtimali hala mevcuttur. Öte yandan COVID-19'un kaçınılmaz olarak tetiklediği ekonomik krizler, güçlü ulus-devletlerin etkilerini daha az güçlü olanlar üzerinde genişletmeleri için fırsat yaratma potansiyelini taşımaktadır. Bu bağlamda salgın, ulus-devletlerin statüsünü, egemenliğini baltalayarak yeni emperyalizm biçimlerine olanak sağlama ihtimalini içermektedir (Woods vd., 2022: 822). Devlet egemenliğinin, küresel yapılar ve durumlar karşısında, küreselleşmenin getirdiği yeni değerler ve farkındalıklar nedeniyle ortadan mı kalkacağını, yoksa işlevselliğini korumaya devam mı edeceğini ise zaman gösterecektir.

4 Devlete Klasik Yaklaşımlar

Günümüzün modern devletleriyle feodal devletlerin yapısı, dinamikleri ve oluşma biçimleri farklıdır. Modern devletlerin ortaya çıktığı ilk dönemlerde ortaya atılan üç büyük teoride ise devlet üç farklı yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bunlar, etkileşimci, çatışmacı ve işlevselci bakış açılarıdır. Bu üç yaklaşımın ilkinde devletin işlevi, bürokrasi, yasal-ussal akıl ve rasyonalite kavramlarıyla; ikincisinde sınıf çatışması ve üretim ilişkileriyle; üçüncüsünde ise işbölümü, dinsel yaşam ve dayanışma ile açıklanmaktadır. Her ne kadar sosyolojik düşüncenin öncüleri olan Comte, Spencer, Mill, Tönnies, Simmel ve Pareto gibi düşünürler de klasik dönem içinde değerlendirilseler de, dönemin temel analizleri hepsi ilerlemeci olmak üzere, üç grand teoridir. Bunlar, Weber'in yorumlayıcı (verstehen), Durkheim'ın pozitivist ve Marx'ın eleştirel yaklaşımıdır.

Marx, modern toplumu ve modern devleti alt-yapı ve üst-yapı kavramları çerçevesinde açıklamaktadır. Toplumsal düzenin temelini altyapının-ekonominin oluşturduğu düşüncesi ise Marx'ın çözümlemesinin merkezine kapitalizmi almasına neden olmaktadır. Marx'ın klasik devlet açıklamasına göre, kapitalizm sadece toplumu değil, devlet gücünü de etkilemektedir. Temelde ekonomi temelli sınıf analizi yapan Marx'a göre, devleti yönetenler, yönetici-egemen sınıftır ve devlet onlar için kendi çıkarlarını geçerli kıldıkları bir biçim olarak vardır. Emekçilere karşın, burjuva mülkiyetini ortaya çıkaran sınıf ise, üretim ilişkilerini kontrol eden yönetici sınıf, yani devlettir. Bu durum toplumsal çatışmaya neden olacaktır, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir araç olan kapitalist devlet meşru olmadığı için ortadan kalkacak, devrim gerçekleşecek ve zenginlik eşit paylaşılacaktır (Marx ve Engels, 2011: 47-62). Her ne kadar kapitalist ekonomik sistem tarih olmadıysa ve bir işçi devrimi gerçekleşmediyse ve bunun sonucunda yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet eden devlet ortadan kalkmadıysa da dünya daima ekonomik, politik, ekolojik ve ideolojik krizlerle karşı karşı kalırken Marx'ı hatırlamamak mümkün değildir. Tıpkı, küresel kapitalizmin politikalarıyla idare edilen devletler pandemi gibi krizlerde kötü sınavlar verirken Marx'ı hatırlamamanın mümkün olmadığı gibi.

Weber'in rasyonel-bürokratik modern devlet yaklaşımında devlet, meşru şiddet kullanımına sahip tek aygıttır. Bilgiye dayalı, akılcı ilkelerle biçimlendirilerek yönetilen modern devlet, hiyerarşik tarzda sıralanan bürokratik organizasyonla idare edilmektedir. Bürokratik organizasyon, modern devlet yönetiminin rasyonelleşmesidir. Siyasetin gücü çeşitli gruplar arasında paylaştırılmakta, lider

ise gücü orkestra yönetir gibi idare etmektedir. Söz konusu liderin özellikleri, modern öncesi dönemleri tanımlayan karizmatik ve geleneksel otoritelerin aksine, toplumu modern hukuk ve bürokrasiyle yöneten, yasal-ussal otorite olmasıyla çerçevelenmektedir (Weber, 2012a: 334). Bu teori, kapitalist sistemi açıklama ya da gerekçelendirme eleştirileriyle karşılanmıştır. Çünkü yasal-ussal kurallar, rasyonalite ve bürokrasi ile yönetilen bir devlet; ekonomik işlemlerin belli bir sürede, düzende gerçekleşmesini gerektiren kapitalist ekonomi için uygun bir yönetim biçimidir Bununla birlikte, bürokratik modernizmin bir takım hasarları da olabilecektir, Weber modern bürokrasiyi bir demir kafese benzeterek, modernizmin tahribatını ortaya koymaktadır. Kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişmesini ise din sosyolojisi üzerinden açıklamakta, devletlerin modernleşmesiyle kapitalizmin ortaya çıkmasını, birbirinin hem sebebi hem sonucu olarak ele almaktadır (Weber, 2012b).

Durkheim'ın devleti ise işlevsel ve bütünleştiricidir. Yine de sağlıklı bir toplumsal işleyişi tek başına siyasi bir otoritenin sağlaması mümkün değildir. Toplumda da, organik ve anlaşmaya dayalı bir toplumsal dayanışma olmalıdır (Durkheim, 2020: 93). Farklı meslek gruplarının varlıklarını sürdürmesi ise ancak bir arada çalışmalarına bağlıdır. Durkheim'ın önerdiği Orta Çağ'daki lonca türü mesleki dayanışma yapılarının modern karşılığı olan birlikler ve benzeri türdeki ikincil yapılar, sivil toplum örgütleri canlandırılmalıdır, böylece toplumdaki ekonomik çatışma dayanışma nedeniyle ılımlılaşacak ve meslek birlikleri merkezi devlet egemenliği karşısında bireyi koruyabilecek sivil toplum yapıları haline gelecektir. Durkheim, bu birlikleri Mussolini İtalyası'ndaki gibi totaliter, baskıcı bir devletin parçası olarak düşünmemektedir. Aksine, -her ne kadar muhafazakarlıkla suçlanmış olsa da-, Durkheim işbölümüne ve dayanışmaya inanmakla birlikte bireyin haklarını kollektivitenin önceliklerinden önde tutmuştur. Durkheim'ın bireyciliği, toplumsal hedeflere gönüllü bir katılım temeline dayanmaktadır (Durkheim, 2020: 69-147). Durkheim toplumun üyeleri arasında maddi olmayan moral bir bağ öngörmekte ve siyasi yapının açıklamasında bu bağdan faydalanmaktadır. Bu çözümlemede devlet, toplumsal işbölümünün bir sonucu olarak ortaya çıkan bir yapıdır, çözümlemenin temel kavramı ise dayanışmadır, ancak yine de bütünün parçalara önceliği bulunmaktadır. Topluma uyum konusunda bireylere de sorumluluk düşmektedir ve moral değerler bu noktada ortaya çıkarak işlev kazanmaktadır. Bütün parçadan önde geldiği için, toplumun tüm unsurları da bu görüşü benimsediği için, birey toplumun ahlaki ilkelerine herhangi bir fedakârlık yapıyormuş duygusuna kapılmadan uyum sağlamakta ve böylece demokratik devlet, bireyi kendine açıktan ve zorunlu olarak tabi kılmadan, onun kendi kendini gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır (Durkheim, 2020). Durkheim'a göre toplumsal düzen ancak bu tür bir içeriden katılımla ve dayanışmayla sağlanabilecektir.

5 Modern Dönem Sosyolojisinde Devlet

Durkheim'ın işlevselci yaklaşımına yakın görüşlere sahip olan Parsons ve Merton, modern dönemde yapısal işlevselciliği sistemleştirmiş, Davis ve Moore gibi sosyologlar tarafından da bu yaklaşıma katkıda bulunulmuştur. Parsons'ın sistem yaklaşımı siyaset sosyolojisinde çoğulcu ve demokratik yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Çatışma teorisyenlerinin aksine, yapısal işlevselcilerde devlet, hiyerarşik, merkezi ve bürokratik bir yapı değildir. Sistemin bir parçası olarak işlev görmektedir. Devlet, gücün tek sahibi de değildir. Güç toplumun çeşitli kesimlerine dağılmıştır, birbirinin içine girmiş ve birbirinden bağımsız parçaların oluşturduğu bu sistemde devlet aygıtı da diğer güç merkezlerinden sadece birisidir (Yıldırım, 2020: 158). Devlete dokunulmazlık atfetmeyen bu yaklaşımda, devlet toplum için işlevsel, normlarında toplumsal değerlerin izi olan bir kurumlar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Yapısal-işlevselciler, genel yaklaşımın aksine devleti bir tahakküm aracı olarak görmemektedir. Devletin sosyal sistemle uyumu önemlidir. Devlet sadece kendi içindeki yapıların uyumunu değil, karar verme süreçlerinde diğer örgütlerle uyumu da sağlamaktadır (Yıldırım, 2020: 154). Devlet uyumlu olmalıdır, çünkü baskıcı bir devlet kapitalizmin yapısına aykırıdır. Bu açıdan bakıldığında, devletin üniversiteler ya da vakıflar gibi örgütlerden farkı bulunmamaktadır. Bireylerin çıkarları ise ancak demokratik ve çoğulcu bir ortamda korunabilecektir. Yerine getirdikleri işlevlerle baskı grupları, sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler ve bazı devlet kurumları, bireyi ve grupları korumakta ve fırsat eşitliğine zemin hazırlamaktadır.

Marx'ın izleğini takip eden yeni Marxist teorisyenler, Çatışma teorisyenleri ve Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisyenleri ise devlet konusunda farklı görüşler ileri sürmekle birlikte, mevcut kapitalist devleti eleştirmek konusunda birleşmektedirler. Gramsci için sivil toplum, kapitalist devletin

ideolojik aygıtlarını ve hegemonyasını anlamak için güçlü bir şekilde var olmalıdır, klasik Marxist tezin öne sürdüğünün aksine üst yapı altyapıdan daha önemlidir, ancak ikisi arasında diyalektik bir ilişki bulunmalıdır. Gramsci, toplumcu olmakla birlikte, devleti görece özerk olarak değerlendirmektedir (Gramsci, 2014: 145-177). Çatışmacı teorisyenlerden Dahrendorf ise, kapitalist toplumların proleterleşme ve burjuvalaşma şeklinde iki kutba ayrılmak yerine heterojenleştiğini iddia etmektedir. Kapitalist sahiplikle denetimin birbirinden ayrılması bu çatallaşmayı ortaya çıkarmıştır, oysa toplumun sağlıklı işleyişi ve bütünleşmesi için heterojenleşme değil çatışma gerekmektedir. Althusser, ekonominin değil üstyapı kurumlarının topluma şekil verdiği iddiasındadır, yönetici sınıf ideoloji yoluyla toplumu şekillendirmektedir. Devletin baskı aygıtları şiddet araçlarıyla kamusal alanı, ideolojik aygıtları da özel alanı şekillendirmektedir, yine de toplumsal yapıda belli bir uzlaşı bulunmaktadır (Althusser, 2008). Çatışmacılar iktidarı elinde tutanların toplumu baskı altına almak istediği, buna karşılık toplumun da iktidarla ve devletle çatışması gerektiğini öne sürmektedir. Sözü edilen çatışma 20. yüzyılda emek üzerinden yapılmaktaydı, küreselleşme çağında ve günümüzde ise, modern yaşamın ortaya çıkardığı çevre ve insan hakları gibi alanlarda gerçekleşmektedir.

Horkheimer, Erich Fromm, Marcuse, Adorno ve Habermas'ın katkıda bulunduğu Frankfurt Okulu temsilcileri ise sadece devletin değil modern kapitalist toplumdaki tüm egemenlik biçimlerinin eleştirel bir değerlendirmesini yapmakta, devlet ve toplumu değerlendirirken mülkiyet ilişkilerine dayalı çıkar çatışmalarının önemini vurgulamaktadır. Eleştirel teori, kapitalist toplumların otoriter devletin mutlak kontrolü altındaki gelişimine ve kültürel kontrollere, yani kitlesel uyum ve bilinç, kültürel beyin yıkama, bu bağlamda devlet ve medyanın birlikteliği olgularına odaklanmaktadır. Avrupa'da patlak veren iki dünya savaşını hazırlayan şartların, belirli sosyal ve sosyo-psikolojik dinamiklere dayandığı; bu dinamiklerin, faşizme, otoriterliğe ve sağcı popülizme yol açtığı görüşü bu okul mensuplarının ortak kabulüdür (Abromeit, 2018: 20-27). Otoriter devleti herhangi bir siyasi yönelimle -liberalizm ya da muhafazakarlık gibi– örtüştürmeyen bu yaklaşım, küresel 2008 durgunluğunun ardından ABD'de ortaya çıkan güçlü sağcı popülizmin teorik anlaşılırlığını açıklamaya çalışmaktadır. ABD'de Trump yönetimine sebebiyet veren sağcı popülizm; modern kapitalist toplumlardaki otoriter popülizmin köklerine ilişkin, eleştirel teorisyenlerin kavrayışını yansıtmaktadır (Abromeit, 2018: 23-27).

Toplumlardaki iktidar ve devlet yapısını açıklayan diğer yaklaşım, Pareto, Mosca ve Michels'in yönetenler ve yönetilenler ayrımı üzerine yaptıkları analizlerle ortaya çıkan elit yaklaşımıdır. Elit yaklaşımı devleti toplumdaki büyük çoğunluğun yönetilmesi için siyasi bir araç olarak tanımlamakta, toplumda yönetenler ve yönetilenlerden oluşan ikili iktidar ilişkisi bulunduğunu savlamaktadır. Toplumdaki eşitsizlikler önüne geçilemez bir durumdur her zaman var olacaktır, bu nedenle de toplum daima bir azınlık grup tarafından yönetilmektedir. Çoğunluğun yönetimi anlamına gelen demokrasilerde bile toplum, azınlık bir elit tarafından yönetilmektedir (Pareto, 2016: 37).

Elitler ve kitle ikiliği de her dönem devam etmektedir, öyle ki, siyasal sistemlerin değişmesi durumunda dahi ikili yapının değişmeyeceği öne sürülmektedir. Avrupa'da 1910 ile 2015 yılları arasında, çekirdek seçkinlerin tarihsel evrimi ve bütünleşmesi hakkındaki çalışma da (Rossier vd., 2022) bu durumu ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre, sektörel köprülerle desteklenen seçkin çekirdeğin ağ bütünlüğü her dönemde sürmektedir. Neo-korporatist süreçlerin ortaya çıktığı savaşlar gibi tarihi kriz zamanları dışında, çekirdek seçkinler üstünde iş dünyasının hegemonyası sözkonusudur. Elitlerin etkinlik takvimi ise 1940 öncesi üniter kurumsal elitler, 1950 ve 1980 arasında korporatist elitler ve 1990'larda ise kurumsal elitler şeklindedir. Mali krizin ortaya çıktığı 2008'den itibaren ise çokuluslu şirketlerin ve bankaların yaşadığı çalkantılarla elitler politikacılara, memurlara, sendikacılara, üniversite profesörlerine dek genişlemiştir (Rossier vd., 2022: 315-331). Elitlerin kapsamı da hegemonya biçimleri de her dönem farklılaşmaktadır.

6 Küreselleşme ve Çağdaş Devlet Tartışmaları

Küreselleşme siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla çok katmanlı ve çok yönlü bir süreçtir. Küresel dünyanın modern dünya ile arasındaki geçişkenlik ise küreselleşmenin içeriğini ve etkilerini açıklamayı zorlaştıran etkenler arasında gelmektedir. Kabaca küreselleşme dünyanın merkezsizleşmesi, yerküreyi tek bir yer olarak kavrayan yeni bir bilincin şekillenmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu alandaki teorilerin geneli ise, küreselleşmenin bütünüyle çelişkili iki sürecin

küreselleşme, yani türdeşleşme ve küyerelleşme, yani farklılaşmanın etkileşiminden oluştuğunu ileri sürmektedir. Küreselleşme karşıtı teoriler küreselleşmeyi dünyanın geri kalanının batılılaşması, ekonomik ve toplumsal ülkesizleşme, düzensizlik, çeşitliliğin yok edilmesi, kaos ve kültürel emperyalizm olarak görmektedir. Wallerstein'ın dünya sistemi adındaki merkez devletler-yarı çevre devletler ve çevre devletler çözümlemesi de küreselleşme sürecindeki uluslararası işbölümüne yönelik bir Marxist eleştiridir. Küreselleşmeyi siyasal açıdan ele alan analizlerin çoğu, kendi teritorisinde egemenlik iddiası olan ulus-devletlerin küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasıyla birlikte iktidar kaybına uğradığını savlamaktadır.

Küreselleşme sürecinde devletleri ele alan çalışmaların pek çoğu, bu süreçte ulus-devletlerin şekil olarak tamamen ortadan kalkmasa da zayıfladığı, egemenliğini yitirdiği görüşünü öne sürmesine rağmen, Giddens'ın ileri sürdüğü tez, ulus-devletlerin küreselleşme döneminde güç kaybına uğramak şöyle dursun, güç kazandığını savlamaktadır. Bunun nedeni ise, modern kurumların ivmelenmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan en önemli kurumsal unsurlardan birinin kapitalizm, diğerinin de ulus-devletler olmasıdır. Kapitalizm ve ulus-devlet ikilisi küreselleşmenin iki bileşenini oluşmaktadır. Küreselleşmenin itici gücü ise, Batı'dır. Küreselleşme ulus-devletlerin yok olmasına neden olmayacağı gibi, bireyler ve toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasına neden olmaktadır ve bu durumda ulus-devlete her zamanki kadar ihtiyaç olduğu ortadadır, yine de Giddens (aktaran Akıncı ve Alptürk) ulus-devletin yeni küresel sisteme uygun olarak eskimiş ya da eskimekte olan kurumlarını dönüştürmesi gerektiğini ifade etmektedir (2020: 28). Günümüzde küresel şirketlerin değeri, birçok ulus-devletin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasından fazla olmakla birlikte, ulus-devletler, şirketlerden güçlüdür. Çünkü ulus-devletler hala askeri güce ve yönetme iktidarına sahiptir. Giddens'a göre sözü edilen bu devletler hukuk sistemi oluşturmaktadırlar ve bu sistemi uygulamaktadırlar; küreselleşme sürecinin sağladığı imkanlarla güçlerini, geleneksel devletlerin yapabileceğinden daha etkili biçimde yoğunlaştırabilmişlerdir. Hatta bu süreçte küçük devletler bile kaynaklarını modernlik öncesi sistemlerin kullanabildiklerinin ötesine taşıyabilmişlerdir (Akıncı ve Alptürk, 2020: 28-30).

Küreselleşme döneminde ulus-üstü ekonomik yapıların gücünün ulus-devleti geride bıraktığı düşüncesine karşı çıkan bir başka düşünür ise Habermas'tır. Habermas'a göre ulus-devlet daimiliğini koruyacaktır, çünkü *IMF* ya da *Dünya Bankası* gibi ulus üstü ekonomi kuruluşlarında hala ulusal ekonomilerin sözü geçmektedir. Kapitalist sistem ise gücünü uluslarüstü kurum ya da yapılardan değil, hala ulus-devletin kendi kaynaklarından almaktadır. Ulus ise bir sermaye aracı olarak güçlü şekilde etkinliğini sürdürmektedir. Ulus-devletin küresel güçlerle işbirliği kapitalizmin piyasa kurallarına uyduğu ölçüde sürecektir. Küresel sermayenin ulus-devletlerin ulusal sınırlar içindeki egemenliğini aşındırdığı durumların ortaya çıktığı doğrudur, dolayısıyla bu iki egemenlik odağının dönem dönem çatışma yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yine de ulus-devletler ermaye için, büyük kârların elde edilmesinde vazgeçilmez bir öneme sahip oldukları için gözden çıkarılamamaktadır (Akıncı ve Alptürk, 2020: 25).

Öte yandan bu iki bakış açısının aksine, bu konudaki baskın görüş küreselleşmenin ulus-devleti dramatik şekilde güç kaybına uğrattığı yönündedir. Küresel güçler, ulus-devletlerin elindeki ekonomik gücün önemli bölümünü ele geçirerek ulus-devletin işlevlerini daraltmış ve kırmışlardır. Bu güçler, küresel ekonomik kuralları ulus-devletlere egemen kılma yoluyla serbest ekonomiyi tüm dünyada yaygınlaştırma çabasındadırlar. 1980 sonrası etnik canlanmanın artması, kapitalizmin dünya çapında yaygınlık göstermesi, özellikle 80'lerden sonra ivmesi artan teknik ilerlemeler ve iletişimdeki artış devletin merkezi konumunu ve tek güç olma durumunu azaltmaya başlamıştır. Bu süreçte üretim esnekleşmiş, sermaye sahipleri devletin otoritesini paylaşmaya başlamıştır. Yeni dünya düzeni diye adlandırılan bu süreç aslında "Yeni Dünya Düzensizliği"dir (Bauman, 2018: 22). Bu düzensizlikte devlet, geçmişteki gücünün büyük bölümünden mahrum bırakılmakta; bu güç "akışlar uzamı"ndaki devlet-üstü güçler tarafından ele geçirilmekte, oysa mevcut siyasi faillerin etki alanı devlet sınırlarının ötesine geçmemektedir. Bu nedenle küreselleşme çağında, yapma yeteneği olan iktidar ile ne yapılması gerektiğine karar verme yeteneği olan siyaset boşanmıştır. Bu boşanma, devlet egemenliğini geri dönülemez şekilde sakatlamış, bu durum da devlete ait olan iktidarın ortadan kaybolmasına ya da en azından zayıflamasına sebebiyet vermiştir (Bauman, 2018: 22-30).

Son 30 yılda yükselen yeni sosyal hareketler, küreselleşmenin ve bu süreçte ulusu korumaya güç yetiremeyen zayıf devlet yapılanmasınının ortalama insan ve grupların hayatında büyük hasara sebep olmasının en büyük kanıtlarından biridir. Modernizm döneminde ortaya çıkan işçi/emek

hareketlerinin kapitalizme karşı sınıf siyasetine dayalı geleneksel tepkisi başarısız olmuş ve küreselleşme döneminde kimliklerin tanınmasına yönelik bir siyaset ortaya çıkmıştır. Eşitlik talebini gösteren bu siyaset de, yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. "Küresel ekonominin yararlarından ise Batı ve Kuzey ülkeleri olan zengin ülkeler ve az sayıdaki gelişmekte olan ülkeler yararlanmaktadır. Afrika ve Asya Pasifik'te yer alan ve şiddetli yoksulluk içinde olan onlarca ülke bu durumun kanıtı olarak görülmelidir" (Oji ve Ozioko, 2011: 268). Küreselleşme makro anlamda da eşitsizlik üretmektedir. Demokrasi ise, hem küresel güçler için, hem de onlara karşı duran sosyal hareketler için merkezi bir öneme sahiptir. Demokrasi toplumsal hareketler için hukukun üstünlüğü, örgütlenme ve ifade özgürlüğü, özgür seçimler gibi faktörleri sağladığı için gereklidir. Küresel güçler ise kapitalizmin koşullarını sağladığı için demokrasiye ihtiyaç duymaktadır. Küreselleşme devlet kontrolünün kapsamını değiştirmiş olmasına karşın asıl mesele, bu yeni düzenin gelişmiş ve gelişmemiş devletler arasında ekonomik eşitsizliklere sebebiyet vermesidir, küreselleşmenin düzeltilmesi çok zor olan asıl hasarı budur (Oji ve Ozioko, 2011: 268-270).

Mann, devlet konusunda kesişen ve çakışan iktidarların toplumu oluşturduğunu; Wallerstein sosyalizm, liberalizm ve muhafazakarlık ideolojilerinin üçünün de topluma karşı devleti öncelediğini; Laclau ve Mouffe demokratik toplumlarda iktidarın yerinin boş bir alan olması nedeniyle iktidar ve hukuk arasında bir yarılma oluştuğunu, bunun da totaliter rejimlerin ortaya çıkardığını savunmakta; Sennett, kapitalizmin, kendi kendini tüketmeyi sadece alışveriş merkezlerinde değil, siyasette de güçlendirdiğini ifade etmektedir. Poulantzas, devletin iktidarını devletin çıkarlarını sürdüren sınıfın iktidarı olarak tanımlamakta, Drucker, günümüz küresel dünyasında ulus-devleti mega devlet olarak tarif etmekte, Castells ise daha da ileri giderek küreselleşmenin yerel siyaseti ancak bir tiyatro haline getirdiğini öne sürmektedir (aktaran Albayrak, 2020).

Bourdieu'ya göre toplumsal dünya doxa'dır ve doxa'nın oluşumunda devlet etkilidir. Devlet sadece hiyerarşileri değil, bu hiyerarşilerin algılandığı zihin yapılarını da inşa etmektedir. Ayrıca devlet salt bir meşruiyet ya da propaganda üreticisi olmayıp, zamanın kullanımını, ajandanın doldurulmasını ve toplumsal düzeni yapılandırmaktadır (Bourdieu, 2015: 223-224). Bourdieu, neoliberal devlet eleştirisini ise kamusal alandan dışlananlar ve ötekileştirilenler üzerinden analiz etmektedir. Bourdieu'nun bu konuya odaklandığı ezilenleri konu alan "Dünyanın Sefaleti" çalışmasının Bauman'ın bakışıyla akraba olduğu söylenebilmektedir.

6.1 Sosyal Refah Devleti

Kökleri sanayileşme çağının başlangıç dönemlerine, 19. yüzyıl ortalarına dek götürülebilmekle birlikte, Refah Devleti 1929 ekonomik krizi ve ardından gelen Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Devletlerin, sanayileşme ve kapitalistleşme döneminde ortaya çıkan toplumsal ve sınıfsal sorunlara çözüm üretmek amacıyla ortaya koyduğu sosyal politikalar, refah devleti uygulamaları olarak değerlendirilmektedir. Temelde refah devleti, sınıf farklılıklarının, yoksulluğun, imkanlara eşit erişimin olmadığı bir dönemde, devletin düzenleyici, müdahale edici ve geliri yeniden dağıtıcı politikalarla vatandaşlar arasında eşitlik sağlamak adına aldığı ve uyguladığı kararları kapsamaktadır. Çeşitli refah devleti uygulamaları vardır: Bunlardan ilki Bismark Sistemi'dir. Bu sistem, Fransa, Almanya ve Türkiye'de geçerlidir ve çalışma esasına bağlı sosyal sigorta mekanizmasına dayanmaktadır. Beveridge modeli, tüm toplumu devletin koruma şemsiyesi altına almayı hedeflemektedir. Karma sistemde ise hem Bismark modelinde olduğu gibi işçi sigortaları hem de Beveridge de olduğu gibi halk sigortaları ve sosyal yardım içeren karma sigortalar kullanılmaktadır. Keynesçi refah devleti ise, kamu sektörünün büyütülmesini, bunu devletin üstlenmesini öngörmektedir. Bu sistemde eksik istihdam durumunda, devlet müdahalesi yoluyla önlemler alınmaktadır (Durdu, 2009). Refah Devleti'nin altın çağı 1945-1975 arasındaki 30 yıllık dönemdir, bu dönemden sonra neo-liberal politikaların küreselleşmesiyle sosyal refah devleti uygulamalarının zayıfladığı ya da sona erdiği varsayılmıştır.

Skocpol, devletin yönetsel anlamda özerk bir yapısı olduğu kabulünden yola çıkarak refah devletinin uygulanabilir hale gelebilmesi için güçlü bir devlet bürokrasisinin ve merkezileşmenin olması gerektiği iddia etmektedir (Skocpol ve Amenta, 1986). Çalışmada, bürokratik ve ekonomik olarak merkezileşmiş devletlerin sosyal politikalar kapasitesinin adem-i merkeziyetçi devletlere göre daha yüksek olduğu, merkezileşmiş federal yapısıyla Kanada ve federal yapısı adem-i merkeziyetçi olan ABD karşılaştırmasıyla ortaya konmaktadır (Skocpol ve Amenta, 1986: 145-151). Küreselleşme karşısında güçten düştüğü varsayılan devlet, COVID-19 sürecinde ise yeniden ulusal ve bölgesel

ölçekte sosyal politikalarla güçlü bir aktör olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu durum ise refah devleti tartışmalarını yeniden gündeme taşımıştır. Skocpol'ün teorisinden bakıldığında COVID-19 pandemisi sürecinde de, federal dahi olsa merkezileşmiş olan ve güçlü bürokrasiye sahip olan devletlerin daha etkili sosyal politikalar ortaya koyduğu Almanya ve ABD gibi ülkelerin performansları karşılaştırılarak söylenebilecektir. Öte yandan, devletin sadece hakim sınıfların sömürü aracı olmadığı, özerk bir iktidar alanı olarak önemli ve gerekli işlevler yerine getirebileceği konusu, COVID-19 pandemi sürecinden sonra önemli bir konu başlığı haline gelmiştir.

COVID-19 tecrübesi göstermiştir ki, yeni dönemde ulus-devletlerin daha fazla sorumluluk üstlenmeleri ve daha verimli olmaları gerekmektedir. Salgın sonrası dünyada da mevcut durumdaki şartların kalıcı olacağını varsayılmalıdır. Bu nedenle, "Post-covid döneminde, küreselleşme döneminde güçten düşen devletlerden değil, "refah devletinin 3.0 versiyonunun yeniden ortaya çıkacağından" söz edilmektedir. Bu senaryo "Yeni-Bilindik Refah Devleti" ifadesiyle kavramlaştırılmaktadır" (Acemoğlu, 2020: parag. 24). Bu model, üretkenliği arttırmak ve eşitsizliği azaltmak, demokrasiyi kuvvetlendirmek için gereklidir. Devlet COVID sonrası dönemde yeni sorumluluklar almalı, teknoloji ve otomasyonu kontrol etmeli, iklim değişikliği için yeni politikalar üretmelidir. Distopik senaryolarda ifade edildiği gibi devletin güçlenmesinin, merkezileşmesinin, bürokratikleşmesinin otoriteyi arttırma tehlikesi olmakla birlikte, devletin güçlenmesiyle birlikte toplumun da güçlenmesi sözü edilen distopyanın gerçekleşmesinin önüne geçebilecektir. Bu nedenle hem demokrasinin hem özgürlüklerin, hem de sivil toplumun güçlenmesi, yeni-eski refah devleti modelinde bir zorunluluktur (Acemoğlu, 2020).

7 COVID-19 Sonrası Dünyada Devletin Durumu

COVID-19 pandemisinin neden olduğu şartların üstünden henüz çok geçmeden, küreselleşmenin sonunun gelip gelmediği tartışmaları başlamıştır. Yine de, pandemi sürecinin dünyada ne ölçüde bir etkiye sahip olduğunu şimdiden öngörmek olası gözükmemektedir. Çünkü bu sürecin ulusal ve ulus-üstü, ekonomik, sosyal ve politik yapıları nasıl etkilediği henüz bilinmemektedir. Pandemi şartlarının kalıcı olup olmayacağı, biraz da devlet yapılarının, çeşitli kurumların sürece adapta olma becerisi geliştirmesine ve esnekliğine bağlıdır. Bununla birlikte, pandeminin yol açtığı, küreselleşme ve ulus-devlet diyalektiği başta olmak üzere değişimlerin mevcut olduğu şimdiden söylenebilmektedir.

Pandemi küreselleşme sürecinde dünyanın geçirdiği önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bunun nedenlerinden biri, salgının bölgesel bir sağlık sorunu olarak başlamasına rağmen; toplum, siyaset ve güvenlik alanlarını etkileyen, çok katmanlı ve küresel sonuçlarının ortaya çıkması; bir diğer neden ise küresel bir sağlık krizinin, küresel bir ekonomik krize dönüşmüş olması, en azından ekonomik krizin önemli nedenlerinden biri haline gelmesidir (Valiyeva, 2020: 391-392). COVID-19'u dünyanın geçirdiği diğer salgınlardan farklılaştıran diğer neden ise, bu küresel salgının, küresel önlemlerle değil, ancak ulusal ve bölgesel önlemlerle kontrol altına alınabilmesi, bu süreçte ulus-devletin müdahalesine ihtiyaç doğmasıdır, ki bu durum, küresel ve ulus üstü kurumların acil durumlardaki etkinliğini ve yeterliliğini tartışmaya açmıştır (Aslan, 2021: 1736).

COVID-19 pandemisinde süreci yönetmek için gerekli kaynaklara ve bu kaynakları kullanabilme becerisine sahip olan yapılar ulus-devletler olmuş, bu süreçte hükümetler çeşitli ekonomik paketlerle ve uygulamalarla kitleleri desteklemiştir. Ulus-devletler, kitlelerin krizden en az şekilde etkilenmesini sağlayan adımlar atmış, sosyal ve ekonomik politikalarla, kendi konum ve etkinliğinin öne çıktığı yeni bir reel politik yaratmıştır. Bu durum ise ulus-devletin küreselleşme karşısında güç kaybettiği kabulünün sorgulanmasına neden olmuştur. Ulus-devlet, küreselleşme karşısında güç kaybetse bile bu gücün geri dönüşsüz şekilde kaybedilmediği ve yeniden kazanılabilir olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Küresel kurumlar ise pandemi sürecinde koordinasyon sağlamayı başaramamış, gelişmelerin gerisinde kalmış, böylece küresel sistemin zayıflayan yönleri görünür olmuştur. COVID-19 sürecinde etkin olması beklenen *BM* (Birleşmiş Milletler), *AB* (Avrupa Birliği), *DTÖ* (Dünya Ticaret Örgütü), *DSÖ* (Dünya Sağlık Örgütü) gibi ulus-üstü yapılar, küresel liderlik, hızlı etkinlik, koordinasyon gibi alanlarda işlevsiz kalmıştır (Aslan, 2021: 1736-1748).

Öte yandan, COVID-19 sürecinden sonra ulus-devletin çarpıcı bir rönesans yaşadığı, eski gücünü yeniden kazandığı ve sınırların geri döndüğü görüşü de tartışılmaz bir gerçeklik değildir. COVID-19 deneyimi göstermiştir ki, acil durumlarla başa çıkmak için bir kamu otoritesine ihtiyaç

bulunmaktadır, fakat bu yetkinin kısmen devlet düzeyinde, kısmen yerel düzeyde ve kısmen de bölgesel düzeyde olması gerekmektedir. Bu nedenle klasik dönem ulus-devletine değil, çok katmanlı olan, karmaşık bir ağ içinde işleyen bir yönetişime ihtiyaç bulunmaktadır (Zielonka, 2020: parag.4). Ayrıca pandemide işlevini yerine getirip getirmediği tartışmalı olsa da, küreselleşme kurumlarının, etkinliğini tam olarak kaybettiği de söylenememektedir:

> *Devletler ulusal olarak COVİD-19 önlemleri alıp uygulasa da, farklı ülkelerde üretilen ve küresel olarak dağıtılan ilaç ve ekipmana güvenmek zorundadırlar. Devletlerin vatandaşlarını desteklemeyi vadettiği mali yardım ise, küresel kurumlar yoluyla, AB, G7 ya da Uluslararası Para Fonu işbirliğinde ortak bir çözümle hayata geçirilebilmektedir. İklim değişikliği gibi küresel sorunlar için hala işbirliği gerekmektedir. Ulus-devlet sınırları içindeki ve dışındaki kimlikler hala güçlüdür. Öte yandan devletler siber saldırılar karşısında korunmasızdır. İnternet iletişimi ve finansal akışlar da devletler tarafından sınırlar dışında bırakılamamaktadır. Ulusal parlamentolara duyulan düşük güvenin, küresel demokratik yapılara olan ihtiyacın nedenlerinden biri olduğu açıktır (Zielonka, 2020: parag.10-11).*

Öte yandan küreselleşme pratiklerinin pandemi öncesinde gözden düşmeye başladığı görüşü de yabana atılmayacak argümanlar içermektedir. Buna göre, küresel COVID-19 krizinden önce de -2016 yılından itibaren Brexit ve Trump şokları nedeniyle- küreselleşme, ekonomik temeller ve politika tehditleri arasındaki çekişmeyle şekillenmekteydi. Bu türbülansla birlikte küresel strateji, mimari ve ekonomi ile ilgili değişimler başlamıştı (Ghemawat ve Altman, 2019).

COVID-19 ise devlet dışı aktörler karşısında devletin egemenliğinin zayıfladığı yönündeki liberal görüşün ne derece kırılgan ve kolayca tekzip edilebilir olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Kriz aynı zamanda küresel yönetişimi daha işler hale getirmek için fırsat anlamına da gelmektedir, bu nedenle krizi bir dönüm noktası olarak, katalizör olarak görmek gerekmektedir (Rodrik, 2020). Küreselleşme ve ulus-devletlerin arasında gidip gelen güç dengesi sarkaç metaforuyla açıklanabilmektedir. Bu nedenle COVID'in dünyanın güç düzenini kalıcı şekilde değiştirdiğini söylemek iddialı bir yaklaşım olacaktır. COVID-19 deneyiminin birtakım değişikliklere neden olacağı doğrudur, örneğin "hiper küreselleşmenin yerini daha güçlü bir devletin alacağı, gücün piyasanın elinden devlete geçeceği ve gelişmekte olan ülkelerin son 20 yıldaki hızlı büyümelerinin tersine döneceği gibi"... (Rodrik, 2020: parag.13-14). Fakat bu değişimlerin hiçbiri COVID-19 şartları nedeniyle özel olarak oluşmamıştır, COVID salgını sadece varolan eğilimi yoğunlaştırmıştır. Sarkaç gibi gidip gelen güç değişimleri dengesinde, soğuk savaş sonrası güçlenen piyasalar yerini devletin güçlenmesine bırakmış, COVID-19 ise sadece süreci hızlandırmıştır (Rodrik, 2020).

Küreselleşme ve ulus-devlet arasında gidip gelen güç konusunun dışına çıkmak gerekirse, pandeminin, ulus-devlette sağlık, eğitim, işgücü ve bilimsel araştırma alanlarında kamu politikası reformlarını şart kıldığı ileri sürülebilecektir, bu durum ise ilerleyen yıllarda hem küresel kurumlarda hem de ulus-devlette ekonomik ve yapısal bir dönüşümü beraberinde getirecektir (Valiyeva, 2020: 392-399). Küresel düzeydeki kurumlar bazında salgına verilen yanıtın yetersiz ve yavaş kalması, ulus-üstü kurumların ve yapıların kolektif çıkar odaklı yeni bir sistem üretimini şart kılmaktadır. Değişerek var olan küresel yapılar ve ulus-devletin diyalektiğinin sürmesi, ulusal olan ile küresel olanın iç içe geçmesi ise zorunluluktur (Valiyeva, 2020: 399). Öte yandan pandemi, devletlerarasındaki karşılıklı bağımlılığı bir refah kaynağı ve çatışma engelleyici bir faktör olarak değerlendiren liberal-küreselci yaklaşımın aksine, devletlerin kriz dönemlerinde sınırlarına ve birbirleri ile olan ilişkilerine set çekmek durumunda kaldığını ortaya koymuştur.

COVID-19, küreselleşme ve devlet tartışmalarında gelinen nokta, dünyada hem globalleşme hem de ulusallaşma için mevcut zeminin bulunduğudur (Valiyeva, 2020: 394). Salgın kriziyle ortaya çıkan diğer soru ise, COVID tecrübesinin, yeniden güç kazanmış olan devletleri siyasal açıdan dönüştürüp dönüştürmeyeceğidir. Bu dönemden sonra devlet yönetimlerinin daha demokratik mi yoksa daha otoriter mi olacaklarını zaman gösterecektir. Görünen odur ki, pandemi süreci, devletin güçlenerek gözetiminin artması, gücün merkezi hale gelmesi, demokrasi, temel insan hakları ve sivil toplum üzerinde farklı, belki de öngörülemeyen etkiler yaratacaktır. Pandemi süreci yönetişimin de yeniden ele alınmasına neden olacaktır. Birçok devletin hazırlıksız yakalandığı sürecin üstesinden konvansiyonel yöntemlerle gelinememiştir. Bu durum ise göstermiştir ki, hem küresel, hem de ulusal düzeyde sağlık, eğitim, çalışma ve bilim alanlarında kamu politikası reformları gerekmektedir (Brown vd., 2020). Pandemi sürecinin devletin başarısını gösterdiği diğer alan bilgi teknolojileridir.

Krizlerde sadece ekonomi ya da siyasal kurumlar gibi konvansiyonel yapılar değil; tıp, kuantum, yapay zekâ gibi alanlardaki etkinlik de başarıyı etkilemektedir.

Öte yandan COVID-19 tecrübesinin toplumsal hiyerarşi anlayışımızı değiştirdiği iddiası, karanlık gelecek portrelerine de zemin hazırlamaktadır. Bir yaklaşıma göre, Machiavelli, veba hastalığının ortaçağ Floransası üzerindeki etkisini, çökmekte olan bir toplumsal düzenin belirtileriyle ortaya koymuştu. İlginç şekilde, küreselleşme döneminde ortaya çıkan COVID-19 önlemleri olarak, ünlü İtalyan siyaset felsefecisi tarafından önerilen adımlara makul ölçüde yakın olan önlemler uygulanmıştır. Pandemi sürecinde de bilime yarı dinsel bir kutsallık atfedilmiş, -ki bilim saplantılı şekilde mitleştirildiğinde kendini hızla bir tiranlık biçimine dönüştürebilmektedir- bilim ve siyaset arasında hiyerarşi karmaşası ortaya çıkmıştır. Bedenler üzerinde ise bilimin kontrolü sağlanmıştır. Bu bağlamda demokrasinin askıya alındığı, biyo-egemenliğin ortadan kaldırıldığı, neo-feodal bir toplum ve tiranlığa ya da otokrasiye giden bir devlet olasılığından söz etmek şimdilik karanlık ve gerçekleşmesi mümkün olmayan bir distopya gibi gözükecekse de bundan sonra COVID-19 benzeri bir krizde devletlerin daha sert önlemlere başvurup başvurmayacağı sorusunu şimdiden cevaplamak kolay değildir (Molle, 2021: 25-42).

8 Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme döneminde ulus-devletin güçten düştüğü görüşü, sosyal bilimciler arasında neredeyse ortak kabul haline gelmişken ve bu durumun değişmesinin yakın zamanda söz konusu olmayacağı düşünülürken, COVID-19 deneyimi bu küresel ezberi bozmuştur. Bu kez, ulusal önlemler ve devlet müdahalesi gerektiren pandeminin oluşturduğu şartların, sosyal ve güçlü devleti yeniden zorunlu kılmasıyla, devletin yeniden güçlendiği ortak kabul haline dönüşmüştür. Güçlenen ulus-devletin, yeni küresellik biçimlerine mi kapı aralayacağı, yoksa neo-feodal bir topluma ve tiranlığa mı neden olacağı konuları ise pandemi sonrası dünyada sosyal bilimlerde ortaya çıkan yeni tartışmaları oluşturmaktadır. Devletin sağlık, eğitim, ekonomi ve çalışma sektörlerinde; teknoloji, bilim gibi alanlarda kamu politikası reformları yaparak demokratikleşip demokratikleşmeyeceği de, araştırma konuları arasında bulunmaktadır.

Öncelikle, devletin güçlenmesinin de güçten düşmesinin de küresel bir krize bağlı olduğunun ortaya çıkması; günümüz dünyasında hemen her konuda olduğu gibi devletin durumu konusunda da kesin kabullere ve yargılara yer olmadığını, devlette süreklilikler ve kopuşların olduğunu, devletin bir sarkaç gibi, birbirini izleyen süreçlerde güçlendiğini ve güçten düştüğünü göstermektedir. Devletin gücünün ve yapısının da tarihsel düzlemde düzçizgisel bir gelişme rotası izlemediği; aksine diyalektik şekilde, bazı dönemlerde değişerek aynı kaldığı ve kimi zaman da aynı kalarak değiştiği, yine pandemi sebebiyle ortaya çıkan görüntüye bakılarak söylenebilmektedir.

Çalışmada, devletin geçirdiği evrelerden yola çıkılarak, toplum ve devlet ikilisinin yapısının ideal ve nihai bir formunun bulunmadığı, bu yapıların diyalektik bir dönüşüm içerisinde olduğu savlanmaktadır. Devletin güçlendiği mevcut durum, COVID-19 tecrübesi ve ardından gelmesi olası sağlık krizlerinin, biyo-egemenliği ortadan kaldıracağı ve toplumu neo-feodal yapıya, devleti ise tiranlığa dönüştüreceği yönünde distopik senaryolara yol açmıştır. Yine de pandeminin ortaya çıkardığı şartlar, devletin ne yeni emperyalizm ve sömürgecilik biçimlerine, ne de baskıcı bir yapıya savrulmadan var olabilmesinin imkanlarını araştırmak için bir fırsat olarak görülmelidir.

Sosyal bilimcilerin, devletin demokrasiye, insan haklarına, kimliklere çoğulcu bir bakış açısıyla yaklaşıp, aynı zamanda mevcut işgücü-emek yapısının, ekonominin, sağlık sektörünün şartlarının iyileştirilmesini sağlaması için, daha fazla araştırma ve çalışma ortaya koyması gerekmektedir. Mahremiyet ile güvenlik, demokrasi ile özgürlük gibi farklılıkları uzlaştıran; küresel ve bölgesel işbirlikleriyle yol alan güçlü bir ulus-devlet fikri hayal olmamalıdır ve pandeminin oluşturduğu mevcut durum, bu fikrin hayata geçirilmesi için elverişli bir zemin haline getirilmelidir. Mevcut şartlardan otoriterliğe değil, demokrasiye varacak yeni yollar aranmalıdır. COVID-19 sonrası ulus-devletin ise, sanayi devri ulus-devleti formunda olmasa da, yönetişim özellikleri kazanmış güçlü bir demokratik devlet haline mi dönüşeceğini, yoksa eski-yeni otoriter yapıya mı bürüneceğini ise zaman gösterecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Abromeit, J. (2018). Frankfurt school critical theory and the persistence of authoritarian populism in the United States. J. Morelock (Ed.), *Critical Theory and Authoritarian Populism* içinde (ss. 3-27). London: University of Westminister Press. doi: 10.16997/book30.b

Acemoğlu, D. (2020, 5 Haziran). The post-covid state. *Project Syndicate Website.* 28 Eylül 2021 tarihinde https://www.project-syndicate.org/onpoint/four-possible-trajectories-after-covid19-daron-acemoglu-2020-06 adresinden erişildi.

Akıncı, A. ve Alptürk, H. (2020). Ulus-devletin küreselleşme karşısındaki genel durumu. *YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 47*, 13-34.

Akyiğit, H. (2017). *Türkiye'de ulus-devletin dönüşüm sürecinde etnik kimlikler: Sakarya ili örneği.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Albayrak, Ö. (2020). *Türkiye'de kültürel yeniden üretim olarak devlet: Niteliksel bir araştırma.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Althusser, L. (2008). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.

Aslan, S. (2021). COVID-19 salgınının küreselleşmeye ve ulus-devletlere etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 80*(20), 1735-1752. doi:10.17755/esosder.888220

Bauman, Z. ve Bordoni, C. (2018). *Kriz hali ve devlet* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Brown, F. Z. Brechenmacher, S. ve Carothers, T. (2020, 6 Nisan). How will the coronavirus reshape democracy and governance globally? *Carnegie Europe.* 18 Mayıs 2022 tarihinde https://carnegieendowment.org/2020/04/06/howwill-coronavirus-reshape-democracy-and-governance-globally-pub-81470 adresinden erişildi.

Bourdieu, P. (2015). *Devlet üzerine College de France dersleri (1989 - 1992)* (Çev. A. Sümer). İstanbul: İletişim Yayınları.

Durdu, Z. (2009). Modern devletin dönüşümünde bir ara dönem: Sosyal refah devleti*. İlke MU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22*, 37-50.

Durkheim, A. (2020). *Ahlak ve toplum* (Çev. D. Çenesiz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Duverger, M. (2011). *Siyaset sosyolojisi.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Elias, N. (2002). *Uygarlık süreci Cilt: 2 Sosyo-oluşumsal ve psiko-oluşumsal incelemeler - Batılı dünyevi üst tabakaların davranışlarındaki değişmeler* (Çev. E. Özbek). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ghemawat, P. ve Altman, A. S. (2019, 6 Şubat). The state of globalisation in 2019, and what it means for strategies. *Business and Society, Harvard Business Review.* 25 Mayıs 2022 tarihinde https://hbr.org/2019/02/the-state-of-globalization-in-2019-and-what-it-means-for-strategists adresinden erişildi.

Giddens, A. (2005). *Ulus-devlet ve şiddet* (Çev. C. Atay). İstanbul: Devin Yayıncılık.

Giddens, A. ve Pierson, C. (2001). *Anthony Giddens'la söyleşiler - Modernliği anlamlandırmak.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göksu, M. Z. (2020). Afganistan uyruklu ilkokul öğrencilerinin gözüyle vatanseverlik*. Değerler Eğitimi Dergisi, 18*(39), 33-63. doi: 10.34234/ded.598196

Gramsci, A. (2014). *Modern prens Machiavelli, siyaset ve modern devlet üzerine* (Çev. P. Esin). Ankara: Dipnot Yayıncılık.

Leddy-Owen, C. (2020). Bringing the state back into the sociology of nationalism: The persona ficta is political*. Sociology, 54*(6), 1088-1104. doi: 10.1177/0038038520925730

Lenger, F. (2021). Wallerstein on early modern capitalism and global inequality: A reevaluation. *Socio (Online), 15*, 49-70. doi: 10.4000/socio.10939

Marx, K. ve Engels, F. (2011). *Politika ve felsefe.* İstanbul: Belge Yayınları.

Molle, D. (2021). SARS-COV-2 and the (dark) future of society: A machiavellian approach to the end of body sovereignty and the beginning of bio-feudalism. *Sociologica, 14*(3), 25-42. doi: 10.6092/issn.1971-8853/11420

Oji, A. ve Ozioko, M. (2011). Effect of globalisation on sovereignty of states. *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence, 2*, 258-270.

Özbey, K. (2019). Modern Türkiye'de sınırlar ve sınırın sosyolojik inşası. *Sosyoloji Dergisi, 40*, 239-264.

Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik kuramları - Eleştirel bir bakış.* Ankara: Doğubatı Yayınları.

Pareto, V. (2016). *Demokrasinin dönüşümü* (Çev. K. Z. Tezer). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Rodrik, D. (2020, 6 Nisan). Will COVID-19 remake the world? *Harvard Kennedy School Wiener Presentation.* 10 Mayıs 2022 tarihinde https://www.hks.harvard.edu/wiener-conference-calls/dani-rodrik#transcript adresinden erişildi.

Rossier, T., Ellersgaard, C. H., Larsen, A. G. ve Lunding, J. A. (2022). From integrated to fragmented elites. The core of swiss elite networks 1910-2015. *The British Journal of Sociology, 73*(2), 315–335. doi: 10.1111/1468-4446.12929

Skocpol, T. ve Amenta, E. (1986). States and social policies. *Annual Review of Sociology, 12*, 131-157.

Tamer, M. G. (2020). Küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(69), 775-785. doi: 10.17719/jisr.2020.3996.

Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu* (Çev. K. Emiroğlu). Ankara: İmge Yayınları.

Topçu, E. ve Menek, İ. H. (2019). Ulus-devlet düşüncesi ve çokkültürlülük. *G.Ü. Islahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 3*(3), 106-120.

Türkdoğan, O. (1999). *Milli kimliğin yükselişi: Niçin milletleşme.* İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Ulusoy, E. (2020). Ulusal egemenlik kavramının geleceğine ilişkin bir değerlendirme. *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 3*(5), 362-382. doi:10.26677/TR1010.2020.422

Valiyeva, K. (2020). COVID-19 ile ulus-devleti yeniden düşünmek. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar (Covid19-Özel Ek), 37*(19), 390-403.

Wallerstein, I. (2004). *Modern dünya sistemi 1: Kapitalist tarım ve 16. yüzyılda Avrupa dünya ekonomisinin kökenleri I. Cilt* (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Bakış Yayınları.

Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum 1. Cilt* (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve toplum 2. Cilt* (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarın Yayınları.

Wickham, G. (2021). Post-nationalism, sovereignty and the state. *Journal of Sociology, 57*(1), 47-58. doi: 10.1177/1440783321993535

Woods, E. T., Schertzer, R., Greenfeld, L., Hughes, C. ve Miller-Idriss, C. (2022). COVID-19, Nationalism, and the Politics of Crisis: A Scholarly Exchange. *Nations and Nationalism, 26*(4), 807–825. doi: 10.1111/nana.12644WOODSET AL.825

Yıldırım, A. (2020). Örgüt teorisinde parsons'cu işlevselcilik ve gerilim yönetimi. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 51*, 153-167.

Zielonka, J. (2020, 26 Mart). Has the Coronavirus brought back the nation-state? *Social Europe.* 11 Mayıs 2022 tarihinde https://socialeurope.eu/has-the-coronavirus-brought-back-the-nation-state adresinden erişildi.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 294-305
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.6

Derleme Makale ◆ Review Article

Kültürel Şiddet ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Relationship between Cultural Violence and Religion

Mehmet Emin SARIKAYA[**]

0000-0002-7550-4727

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 09. 09. 2022
Düzeltme Talebi: 31. 10. 2022
Son Düzeltme: 02. 11. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Din Sosyolojisi
Çatışma
Barış
Kültürel Şiddet
Din

ÖZ

Çatışma çözümü ve barış inşası literatürü 20. yy. başlarından itibaren çalışılmaya başlansa dahi özellikle 2. Dünya Savaşı'na müteakip bölgesel ve etnik çatışmaların artan yoğunluğu bu alandaki teorik ve pratik çalışmaları hızlandırmıştır. Çatışma ve barışa dair farklı tanımlar ve sınıflamalar ortaya konulmuş klasik çatışmayı durdurma misyonunun çok daha ilerisine gidilerek sürdürülebilir barışın tesisi üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanın öncü isimlerinden olan Johan Galtung'un pozitif barış ve şiddetin sınıflandırılması noktasında ortaya koyduğu çaba uluslararası çatışmalardan, gruplar ve kişilerarası çatışmalara değin uygulanan teorilerin gelişimine ön ayak olmuştur. Bu çerçevede bu araştırmanın problemi kültürel şiddet ve din ilişkisini açıklamaya çalışmaktır. Araştırmada çatışma kavramı, çatışma çözüm süreci, kültürel şiddetle ilişkisi ve son olarak kültürel şiddetin dini görümleri ele alınmaktadır. Çalışma nicel araştırma metodunu benimsemektedir. Ele alınan kavrama dair literatürdeki teori ve kavramlar analiz edilmiştir. Yapılan araştırma din bilimleri ile uluslararası ilişkiler biliminin ortak çalışmalar yürütebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Kültürel şiddet kavramına dair İngilizce literatürde spesifik çalışmaların sayısı azdır. Çalışmanın, Türkçe literatürde kültürel şiddet kavramı ve din boyutunun kavramsal incelemesini yapan öncü araştırma olduğu ifade edilmelidir. Böylece çatışma çözümü araştırmalarında dinin bir değişken ve aktör olarak belirginleşmesine fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Submitted: 09. 09. 2022
Revision Requested: 31. 10. 2022
Final Revision Received: 02. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Sociology of Religion
Conflict
Peace
Cultural Violence
Religion

ABSTRACT

Conflict resolution and peacebuilding literature 20th century. Even though it was starting to be studied from the very beginning, the increasing intensity of regional and ethnic conflicts, especially after the Second World War, accelerated the theoretical and practical studies in this field. Different definitions and classifications of conflict and peace have been put forward, and studies have been carried out in the establishment of sustainable peace by going far beyond the classic mission of stopping the conflict. The effort put forth by Johan Galtung, one of the leading names in this field, at the point of positive peace and classification of violence, has pioneered the development of theories applied from international conflicts to the group and interpersonal conflicts. In this context, the problem of this research is to try to explain the relationship between cultural violence and religion. The research discusses the concept of conflict, the conflict resolution process, its relationship with cultural violence and the religious views of cultural violence. The study adopts the quantitative research method. The theories and concepts in the literature regarding the concept discussed were analyzed. The research is essential in terms of showing that the science of religion and international relations can carry out joint studies. There are few specific studies in the English literature on the concept of cultural violence. It should be stated that the study is a pioneering research that conceptualizes the idea of cultural violence and religion in Turkish literature. Thus, it is thought that it will be beneficial to clarify religion as a variable and actor in conflict resolution research.

[*]1**Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Mehmet Emin Sarıkaya (Arş. Gör.), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye mesarikaya@ybu.edu.tr
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Sarıkaya, M. E. (2022). Kültürel şiddet ve din ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 294-305. doi:10.52108/2757-5942.3.3.6

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

1 Giriş

Şiddetin, çatışmanın ve barışın kaynağından ve aktörlerinden bahsedilebilir. Burada aktör kavramı ile çatışan kişiler veya gruplar kastedilmektedir. Bu yönüyle çatışma süreçlerine dair yapılacak bir araştırmanın kapsamı hem bireysel hem de toplumsal alanı ihtiva eder (Galtung, 2013, 140). Sosyal bilim disiplinleri, bireye ve topluma dair sistematik incelemeler yaparken aynı zamanda çatışmaların kaynağı, süreci ve çözümüne dair görüşler ve teoriler oluşturmaktadır. Örneğin, su krizi ile ilişkili muhtemel bir 3. Dünya Savaşı veya bağımlılık ile ilişkili çocuklara yönelik aile içi şiddet araştırmaları bu nevi çalışmalar arasında sayılabilir.

Özellikle sosyolojinin ve pek çok sosyal bilim disiplininin kurucusu figürleri olan Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber çatışma kavramıyla yakından ilgilenmişlerdir. Marx, toplumdaki ekonomik çatışmalardan bahsederken (Marx - Engels, 1848), Durkheim toplumsal barışın sağlandığı, toplumsal uzlaşıyı bozan anomik durumları incelemiştir (Durkheim, 1912). Sosyal bilimlerin, sosyal politika ile dirsek temasını kabul etmeyen Weber, statü grupları çerçevesinde ideal çıkarlar üzerinden çatışmaya dair olguları toplumsal meseleleri anlamak için kullanmıştır (Bendix, 1978, 86-87). Bu temel motivasyonlarla birlikte şiddet, çatışma ve barış kavramlarının birbirleri ile ilişkili olduğu, sosyal bilimcilerin, çatışmayı sadece güç, rekabet, statü gibi bir tarafın lehine olan ve çatışan diğer tarafın kazanımlarına yansımayan bir süreç şeklinde değerlendirmediği ifade edilmelidir (Dahrendorf, 1959; Coser, 1964; Giddens, 1979).

Çatışma kavramına ilişkin sadece olumsuz bir bakış açısı, çatışmanın insanlığın doğal durumu olarak görülmesi, uzlaşının önünün kapanması anlamına gelmektedir. Oysaki çatışma, aynı zamanda grup aidiyetini belirginleştiren, grup sınırlarını çizen, grup dayanışmasını artıran bir süreçtir. Benzer bir katma değer sağlayan ilişki biçiminin, sosyal bilim bilgisinin üretilme süreçleri ile de yakından ilgili olduğu görülür. Sosyal bilimcilerin de kendi araştırma alanlarında, meslektaşları ile entelektüel çatışmalar yaşadığı bilinmektedir (Harskamp, 2015, 1-3).

Farklı sosyal bilim disiplinlerinin çatışma ve çatışma çözümü süreçlerine dönük ilgileri söz konusudur. Örneğin psikoloji bilimi kişinin barışa ve şiddete dair tutum ve davranışlarını çözümler. Sosyoloji toplum ve grup düzeyinde çatışmanın ve barışın 'ben' ve 'biz' durumundaki yansımalarını, çatışan tarafların güç, statü vb. ile ilişkilerini açıklar. Siyaset, uluslararası ilişkiler makro planda çatışmaların nedenlerini, sonuçlarını ve barış uygulamalarını konu edinir. Hukuk, uzlaşı ve onarıcı adaletin tesisini vb. çözümler. Tüm bu alanların çalışmaları, çatışmanın durdurulması, dönüştürülmesi ve barışın inşasını kolaylaştıracak önerileri dile getirir (Galtung, 2013,140-144).

Bu araştırmada ise kültürel şiddet kavramı din ile ilişkilendirilerek anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede kültürel şiddetin boyutlarının açıklanması ve din boyutu ile çatışma ilişkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışma nicel araştırma yöntemini benimsemektedir. Ele alınan kavrama dair literatürdeki çalışmalar kavramsal analize tabi tutulacaktır. Çalışmanın, Türkçe literatürde, kültürel şiddet kavramını ve din boyutunun kavramsal çerçevesini ortaya koyan öncü bir araştırma olduğu ifade edilmelidir. Böylece çatışma çözümü araştırmalarında dinin bir değişken ve aktör olarak belirginleşmesine fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

2 Çatışma Kavramı

"Bireysel ya da kolektif herhangi bir aktör için harekete geçirici güç olarak çözülmesi gereken bir problemden daha iyi ne hizmet edebilir?" (Galtung, 1996, 41).

Çatışma kavramı birden fazla disiplin tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu disiplinler neyin çatışma neyin çatışma olmadığına dair karar vermeye odaklanmaktadırlar. Yaşanan sorunlar, sorunları yaşayan taraflar, ortaya çıkan dinamikler, olayların gerçekleştiği bağlamların tamamı çatışma ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan tanımlarda, sosyal statü mücadelesine, önemli toplumsal değişim durumları ve kaynaklara yönelik rekabete, sosyal gücü kullanarak rakipleri alt etmek ve statü, güç, kaynak kazanmak için kolektif mücadeleye, iki veya daha fazla tarafın uyumsuz hedeflere sahip olduklarına dair vardıkları kanaate, algılanan çıkar farklılıklarına, karşılıklı olumsuz yaptırımlara vurgular söz konusudur. Bu değişik tanımlarda, teori ile ilgili bakış açısı farklılıklarının izleri görülür. Örneğin, psikologlar çatışmaları kişilerin içsel yaşantılarına, sosyologlar gözlemlenen toplumsal durumlara nazaran tanımlamaktadır. Yapılan tanımların genel muhtevasında rekabetin ve

şiddetin (fiziki yahut psikolojik) çatışmanın temel unsurları olarak ön plana çıktığı ifade edilmelidir (Bartos- Wehr. 2010, 12-14).

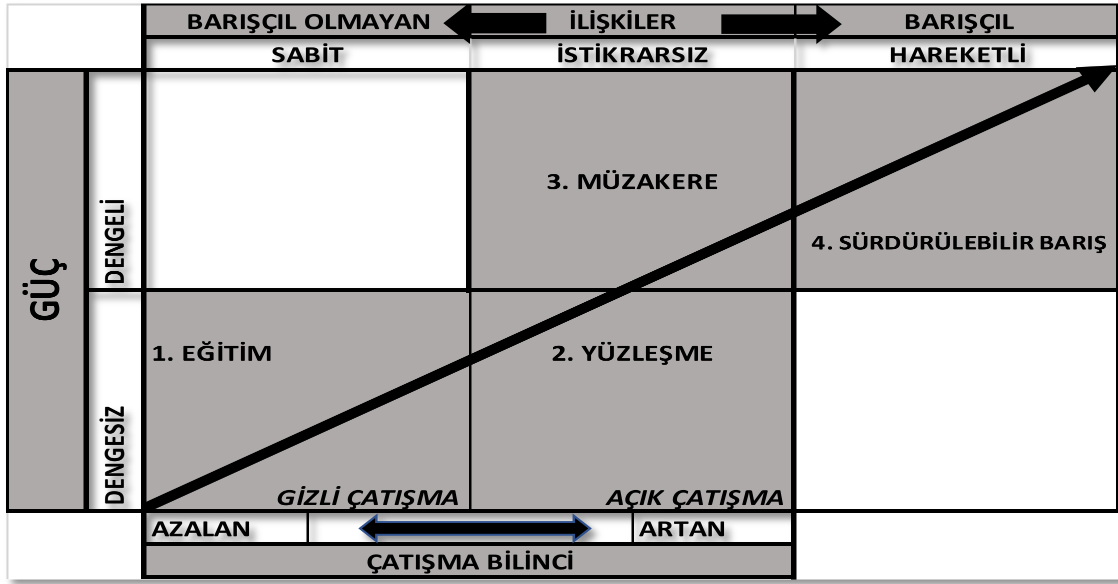
Çatışma kavramı birbirine zıt düşünce ve durumların sonucunda, seçim yapmanın zorlaştığı; ülkelerin, grupların ve insanların üzerinde şiddetle uzlaşamadıkları durumlardan dolayı fikir ayrılıklarının oluştuğu bir süreci ifade etmektedir (Oxford Learner's Dictionary, 2021). Çatışma olgusunun temel bileşenin çatışan iki taraf olduğu söylenebilir. Ekonomi temelli bir bakış açısıyla olgunun doğası içinde bir ikilemi barındırır. En az iki kişinin kıt bir kaynak için ortaya koyduğu istek ve bu isteğin beraberinde yalnızca birinin bu kaynaktan yararlanabilmesi ile sonuçlanacak bir sonuç mevcuttur. Bu ikilem beraberinde taraflar arası rekabeti körükleyecektir. Kazanan taraf diğerini yok edecek veya kendi hakkından vazgeçen taraf kendi kendini yok sayacaktır. Bu çerçevede iki insan arasındaki çatışma halinden, gruplar ve devletler arasındaki büyük çıkarlara varan çatışmalara değin hepsinin temelinde, hedefe ulaşmadaki mutluluk veya başarısız olma durumunda ıstırap duyguları yatmaktadır. Bu nedenle çatışma doğrudan yaşamın kendisi ile ilgilidir. Hatta denilebilir ki çatışma, yaşama iç güdüsü için gerekli olduğu kadar, yaşam da çatışma için gereklidir (Galtung, 1996, 70-71).

Olumsuz anlamıyla çatışma farklı iki veya daha fazla kişi, grup veya gücün şiddet içeren hatta savaşa varan mücadelesi olarak anlaşılmıştır. Aynı zamanda şiddet içermeyen mücadeleler olarak (spor müsabakaları gibi) çatışmanın farklı bir boyutundan bahsedilebilir. Politik anlamda pasif direniş veya eylemlerle iktidara karşı bir protest hareket veya ekonomik yönüyle kaynakların ele geçirilmesine, üretim araçları ve üretim güçlerinin elde edilmesine dayalı bir sömürü de çatışmanın başka bir yönünü ifade eder. Ancak çatışma daima olumsuz bir olgu olarak görülmemiş grup içi dayanışma ve farkındalığı artırarak toplumun sürekliliğini sağlayan bir mekanizma olarak işlevsel yönü de vurgulanmıştır. Tüm bu açıklamalar, çatışmanın toplumda oynadığı rolü vurgularken çatışmanın aynı zamanda anlaşmazlığın bağlamına göre olumlu veya olumsuz olarak nitelenebileceğine, hedefler ve değerler arasında bir anlaşmazlıktan kaynaklanacağına, şiddet veya etkileşimin çatışma için yeterli ancak gerekli olmadığına dikkat çekilmektedir (Bennett-Jolley, 2002, 101).

Çatışma kavramına dair üretilen tanımlar aynı zamanda üç boyut altında ele alınabilir. Birinci boyut çatışmanın kendi iç yapısından kaynaklanmaktadır. Çatışan iki veya daha fazla taraf arasında, diğer tarafın aldığı pozisyonun zıddına konumlanma davranışı ve elde ettiği konumu terk etmeme isteği ile ilgilidir. İkinci boyut çatışmanın seyri ile alakalıdır. Çatışmalar ya bireyler arası ya gruplar arası ya da her iki çatışma durumundan daha geniş bir çember ve çok daha karmaşık süreçleri içeren devletler arası ilişkilerde seyredebilmektedir. Üçüncü ve son boyut, çatışma olgusunun uluslararası çatışmalar terkibinde akademik bir araştırma konusu olması ile ilgilidir. Her bir alt boyutta çatışmaların nasıl ortaya çıktığı, çatışma sonlandırma, çözme ve dönüştürme gibi çatışmaların aşamalarına dair teori ve yorumlar ortaya konulmaktadır (Al-Rawashdeh-Al-Majali, 2017, 2490-2491). Sonuç olarak çatışmaların doğasının oldukça değişken olduğu ve ortaya çıktığı zaman, zemin ve bağlama tâbi oluşu akılda tutulmalıdır.

2.1 Çatışmanın İçeriği ve Çatışma Çözümü Süreci

Çatışmanın en önemli özelliklerinden birisi tarafların karşılıklı bir uyumsuzluğun varlığına dair *farkındalığı*dır. Çatışma bilinçli bir şekilde yapılan mücadeledir. Çatışmanın bir diğer temel motivasyonu *yoğunluk*tur. Yoğunluktan kasıt tarafların birbirlerine besledikleri olumsuz hislerin ve bu hisleri eyleme dönüştürmeye yarayacak araçların çokluğunu ifade etmektedir. Taraflar, diğerine karşı sözlü tacizden, teknolojik silahlarla yok etme eylemine kadar değişken bir yoğunlukta tepki gösterebilmektedir. Çatışmanın bir başka önemli içeriğini yapılan *düzenleme*ler oluşturur. Buna bir anlamda 'çatışmanın kuralları' denilebilir. Çatışan taraflar açısından herhangi bir zaman diliminde çatışma ilişkisinin varlığını koruması anlamında *saflık*, bir diğer önemli özelliktir. Çatışmaların seyri bazen iş birliği veya uyuşmaya doğru ilerleyerek saflık derecesi değişebilmektedir. Son olarak çatışmaların seyrini belirleyen en mühim özelliklerden birisi çatışmadaki güç dengesidir. Güçten kastın karşı tarafa yöneltilebilecek eylemleri besleyen mevcut kaynakların tamamı olduğu ifade edilmelidir.

Şekil 1. Çatışmanın Seyrine İlişkin Grafik (Curie'den (1977) akt. Lederach, 1998, 65).

Çatışmanın seyri, çatışmaları analiz edenler açısından oldukça önemlidir. Yukarıdaki çatışma eğrisinde 1. çeyrekte çatışmanın gizliliği, tarafların çatışmaya dair bilinçlerinin henüz olgunlaşmaması ile ilgilidir. Eğitim burada eşitsizliklere dair farkındalığı artıran bir enstrümandır. Bilinç seviyesi artan kişiler 2. çeyrekte bir süre sonra içinde bulundukları hal ile yüzleşmeye başlar. Aynı zamanda çatışmanın barışçıl olup olmayacağı da kendini belli eder. Bu sırada, değişim talebi ile yeni bir güç dengesi oluşur. Eğer 3. çeyrekte taraflar birbirlerini tanıma ve karşılıklı olarak taleplerini dinleme refleksi gösterirlerse müzakerelere geçilir. Müzakere karşılıklı tavizlerin verildiği ve sadece tek taraflı kazanımlara izin vermeyen bir durumdur. Benzer şekilde bu aşamada arabulucuların da yardımı ile karşılıklı tanıma ve diğer barışçıl süreçler gerçekleşirse 4. çeyrekte artan adalet ve daha barışçıl ilişkiler, beraberinde sürdürülebilir bir barışı getirerek çatışma sürecini sona erdirebilir. Bu şematik anlatımda fark edileceği gibi gerçekleşen ve hızla ilerleyen çatışma seyri, saha da bu şekilde nadiren sonuçlanmaktadır (Lederach, 1998, 64-66). Ancak grafikten anlaşılacağı üzere çatışmanın seyrinde en kritik aşamalar 1. ve 3. çeyrekte gerçekleşmektedir.

Genel olarak bu şekilde tanımlanan çatışma olgusu ve sürecinin işleyişine dair uluslararası ilişkiler alanında özel bir ilgi söz konusudur. Çünkü kıt kaynaklara ulaşımda yaşanan rekabet, grupların ve mega planda ulusların birbiri ile çatışma ilişkisine girmesine neden olmaktadır. Özellikle Dünya Savaşları insanlığı savaşı durdurmaya, kendi kaderini tayin etmeye, silahsızlanmaya yöneltmiştir. İki savaş arası dönemde bu süreç Liberalizm siyasi ideolojisi çerçevesinde temellendirilmiştir. Ancak 2. Dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte Liberalizmin özgürlüğü sağlamak adına güç kullanımı prensibi çökmüştür. 1960'lar ve 70'lerde Liberal çatışma çözümü yerini, davranışçı kuramın etkisiyle nesnel bir bakış açısı ve empirik bulguların öncelendiği ve merkezinde devletin bulunmadığı çatışma çözümü stratejilerine bırakmıştır. Sonrasında yerel aktörlerin, uluslararası kuruluşların işin içine girdiği çatışma dönüştürme çalışmaları, çoğulculuk felsefesi zemininde tartışmaya açılmıştır. Davranışçı kuramın etkisi, çatışma ve barışın insan davranışları olarak kabul edilmesi ve sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji bilimlerinin verilerinden yararlanılması sürecine oldukça ivme kazandırmıştır. Aynı zamanda açılan bu yol, uluslararası ilişkilere dair kavramların disiplinler arası çalışmalara konu olmasını sağlamıştır (Fisher, 1990, 144-146).

2.2 Çatışma Çeşitleri

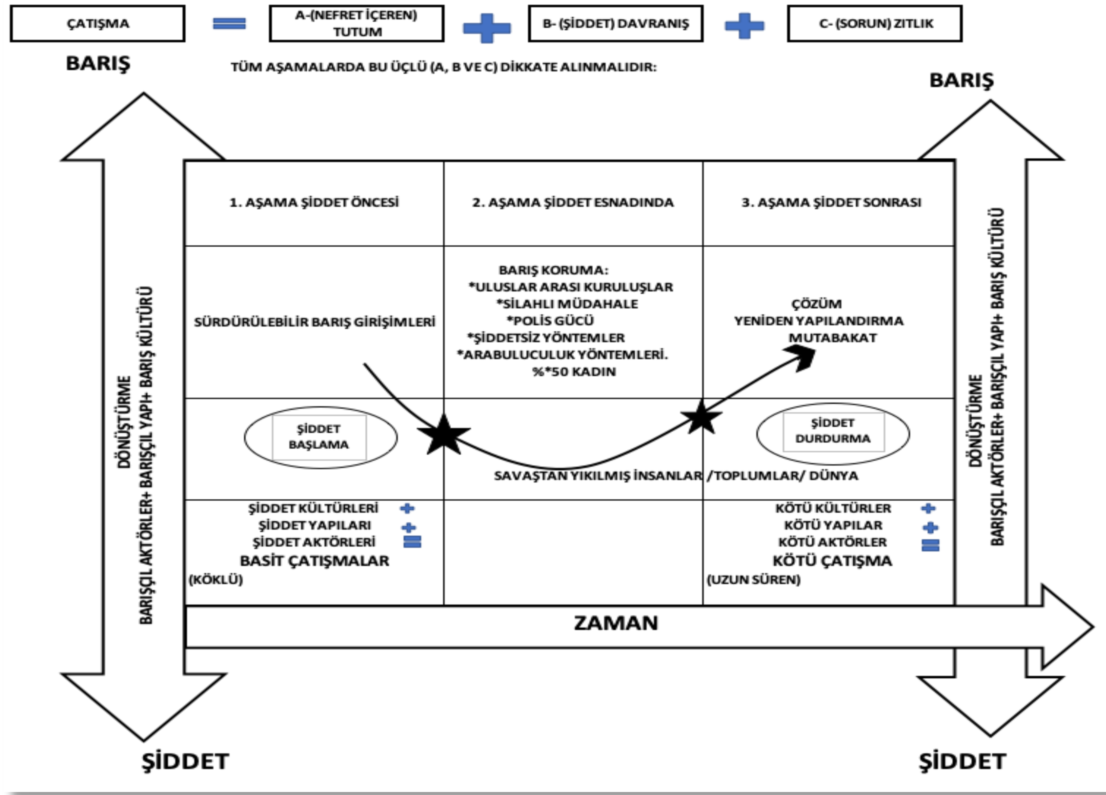
Çatışma olgusu karmaşık doğası ile farklı kategoriler altında şematik bir biçimde ele alınarak sistemli analizlerin yolu açılmıştır. Bu çerçevede yapılan sınıflamalardan bazılarından bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, Galtung'un çatışmaları; bireysel, toplumsal, sistem içi ve sistemler arası şeklindeki tasnifidir. Bu tasnifte aynı zamanda bireysel veya toplumsal çatışmalar; kişilerin kendi içinde veya kişiler arası, toplumların kendi içinde (gruplar vb.) veya toplumlar arasında şeklinde alt kategorilerle genişletilmiştir. Ulus içi çatışma kategorisi ise yeni ve diğerleriyle daha az benzeşen bir

gerçekliğe tekabül etmektedir (Galtung, 1965, 348-349). Başka bir tasnifte çatışma; sosyal, uluslararası, endüstriyel ve örgütsel olmak üzere 4 farklı temada incelenmektedir. Bu kategorik temalardan endüstriyel ve örgütsel çatışmaların ekonomi temelli bir sınıflamayı içerdiği ifade edilmelidir (Beres - Schmidt, 1982, 38-41). Bir başka tipoloji denemesi Karl Marx'ın sosyal çatışmayı işçi-işveren arasındaki ekonomik ilişkiden yola çıkarak bütün sosyal gruplara teşmil ettiği ekonomik temelli çatışma tipidir. Daha sonra bu tasnif neomarksist kuramın öncüsü Dahrendorf tarafından eleştirel bir analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede bir çatışma durumunda, A olayında sadece A'ya dışarıdan müdahaleler olmadığı, A'nın kendi içinde de çatışmalar yaşayabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade eden Dahrendorf, aslında grup içi ve gruplar arası çatışmalara dikkat çeker. Bu çerçevede etnik, dini, siyasi, ekonomik temelli pek çok çatışmayı göz önüne alarak tek bir tipolojide, tüm bu çatışmaların incelenemeyeceğini vurgular. Tasnifinde çatışmaları; grup içi, gruplar arası, uluslararası ve örgütsel düzeyde kategorik halde ortaya koymuştur (Dahrendorf, 1959, 147).

Çatışmaları uluslararası çatışma kıstasları ile değerlendiren Edward Azar ise açıkça uluslararası çatışmalar veya savaşlar, açıkça iç savaşlar ve üçüncü olarak uluslararası ve iç savaşların bir karışımı şeklinde bir kategorizasyonu ortaya koymuştur. Aynı zamanda her çatışmanın dönüşebilmesi muhtemel olan bir üst kategori olarak "sürüncemeli/ müzmin toplumsal çatışma" kategorisini ortaya koymuştur. Bu tipoloji tarafların karşılıklı olumsuz ilişkileri inşa ettikleri ve sürekli olarak besledikleri bir değerler çatışması sürecini karşılar (Azar vd., 1978, 45-50). Burton, bu teoriyi desteklemektedir. Çatışmaların temelinde sadece çıkar çatışmalarının olmadığı vurgusuyla sürüncemeli/ müzmin toplumsal çatışmalarda olduğu üzere değer inşasının çatışmanın seyrinde oldukça önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle çatışmalarda yapılar kadar bireylerin de dikkate alınması gerekir (Burton, 1985, 51-55). Burton'ın bahsettiği çatışma kategorisi "derinlere kök salmış çatışma" olarak kategorize edilebilir. Çatışmaların bu şekilde kategorizasyonu bizi bir bakış açısından başka bir yöne iletmektedir. Öyle ki yapının egemen olduğu çatışma analizinden, bireyin öne çıktığı bir paradigma değişimi söz konusudur. Tam da bu noktada çatışmaların psiko-sosyal tahlili önem kazanmaktadır (Fisher, 1990, 5).

2.3 Çatışma, Şiddet ve Kültür İlişkisi

Çatışmanın kültürel bir fenomen olmasının bir anlamı, çatışmayı algılamanın ve ona yanıt vermenin kültürel olarak tipik yollarının, belirli herhangi bir toplumun üyelerine kendi sosyal evrenleri içinde sorgulanmamış varsayımlar olarak bir şekilde görünmez kalmasıdır. Ayrıca, bir kişinin kültürel repertuarının dışında kalan çatışmayla başa çıkma seçenekleri, aktörler tarafından dikkate alınmama eğilimindedir. Çatışmaların nasıl ele alındığı konusunda kültürler arası çeşitliliği keşfetmek, yeni olasılıklar ve farklı bakış açıları gün yüzüne çıkarmaktadır (Fry-Bjorkqvist, 1997, 10).

Şekil 2. Bir Çatışmanın Yaşam Döngüsü (Galtung, 1996, 62).

Galtung, oluşturduğu bu şekil ile ilgili iki önemli noktanın altını çizmektedir. İlk olarak görüleceği üzere çatışmalarda süregiden, akan bir zaman söz konusudur. Çatışma açısından zamanı 'durduran' iki olay (yıldız şekilleri ile işaretlenen) şiddetin patlak verdiği ve sonlandığı ve ateşkes yapıldığı anlardır. Bu önemli dönüm noktalarının yanı sıra çatışmanın öncesinde şiddeti besleyen olaylar zinciri olarak şiddet kültürü, insanı sömüren, baskılayan yabancılaştıran yapılar ve bu yapıların oluşturduğu şiddet ve son olarak gözetimsiz olarak zorbalık yapan şiddet aktörleri vurgulanmaktadır. Aşamalar halinde çatışmanın seyri aktarılırken şiddet öncesi aşamanın da temel bir çatışma durumu olarak önemi vurgulanmaktadır. Şiddet öncesi aşamada aktörlerin tutumlarının etkisine dair Veysel Bozkurt tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, değerler ve şiddet arasındaki ilişki incelenmiş ve geleneksel değerlere sahip olma ve şiddeti onaylama arasında pozitif ilişki ortaya koyulmuştur (Bozkurt- Gülerce, 2019, 15).

Aslında şiddet öncesi aşamada yerinden etme, kimliğini inkâr etme, zorbalık yapma, alay etme vb. gibi köklü şiddet kültürü ve yapılarına ve bu tarz kültür ve yapıları nefret ve güç gösterisi güdüleri ile besleyen şiddet aktörlerine dikkat çekilmiştir. Empati ve şiddet içermeyen davranışların oluşumu için bu aşama kritiktir. Bu süreçte şiddetin taraflarının kültürel geçmişleri ve şiddet içeren vurguların dönüştürülmesi ve hatta tam anlamıyla gerçekleşmese dahi kısmi barışçıl bir kültürün teşviki; barışın ön plana çıkarılmasını sağlayacak kurumsal girişimler, potansiyel şiddet eğilimli aktörlerle (burada aktör grubu da karşılar) diyalog ve doğrudan şiddete dönüşmeden önce aslında tarafları daha fazla baskı altında hissettiren siyasi, ekonomik vb. yapısal şiddet unsurlarının demokratik taleplerle ve biz anlayışı ile çözümü hayati müdahaleler olarak görülebilir. Bütün bu çabalara rağmen başlayan şiddet durumunda yapılması gereken en temel hareket şiddetin durdurulmasıdır. Ancak taraflar şan-şöhret, intikam, imha etme dürtüleri ile çatışma istekliliği gösterebilirler. Aynı zamanda önlemlerden bazıları savaşan güçlere karşı ambargo, savaşın maliyetinin hatırlatılması, uluslararası kuruluşların müdahalesi, polis gücünün zorbalığının engellenmesi, kadınların çözüm için etkinliğinin artırılmasıdır. Şiddet sonrası dönemde ise çatışmanın yaralarının sarılması, onarıcı adalet, silahsızlandırma, yeniden inşa ve rehabilitasyon hizmetleri, alt yapının yeniden tesisi önemli

noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır 14.12.2022 01:24:00. Bu bilgilerden hareketle çatışma başlamadan önce filizlenen şiddetin farklı kültürel formları ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle şiddet ve kültür ilişkisinin anlaşılması uygulanacak önlemlerin niteliğini de değiştirecektir.

2.4 Çatışmaları Besleyen Şiddet ve Türleri

Çatışmalar geriye doğru tarandığında taraflar arasında çatışma anına gelinceye dek ortaya çıkan şiddetten bahsedilebilir. Galtung, bu şiddeti üç boyutta ele almaktadır (Galtung, 1990). Bunlardan ilki *doğrudan şiddettir.* Şiddetin bu ilk halinde öldürme, yaralama, kuşatma ve yaptırım bir yaşam savaşına neden olur. Hastalık ve sefalet gibi sağlığın gaspı, baskı, gözaltı ve sınır dışı etmek şeklinde özgürlüğün kısıtlanması; yabancılaştırma, ikinci sınıf vatandaşlık statüsü ve toplumdan dışlama kimliğin inkârı şeklinde eylemlerin doğrudan şiddet örnekleri olduğu ifade edilir. İkinci şiddet tipi ise *yapısal şiddettir*. Yapısal şiddetin temelinde sömürü vardır. Toplumun bir kesiminin diğerlerinden (mazlumlardan) daha avantajlı olduğu, hatta diğerlerinin hakkını gasp ettiği durumlara karşılık gelmektedir. Yaşama ve sağlığa dair bir çeşit sömürü; özgürlüğe yönelik diğerlerini marjinalleştirme ve parçalama (birbirinden uzaklaştırma); kimliğe yönelik diğerlerine itaati öğreten süreçler ve bozma eylemleri bu tür şiddet biçimleridir. Yapısal şiddet her zaman dikey ilişkilerle ilerlemeyebilir. Bazen yatay biçimde, yoğun bir yapılanma içinde kıstırma veya az yapılanma ile mahrum etme yöntemiyle bireyselleşmenin imkansızlaştırıldığı kısır bir döngüye sokularak da gerçekleşmektedir. Şiddetin son ve Galtung'un çalışmalarında öne çıkan tipi ise *kültürel şiddettir.* İlk planda din, dil, ideoloji, sanat, empirik ve formel bilimler gibi kültürel simgelerin uyguladığı şiddeti karşılayan bu kavram daha da geniş bir içeriğe sahiptir. Ancak bu tanımlamayla bir kültürün içerdiği şiddet versiyonlarının, o kültürün tamamını tanımlayacağına işaret edilmemektedir. Tam aksine 'A kültürünün B yönü şiddete yol açabilir' tarzında bir ifade A kültürünün tamamen şiddet içerdiği varsayımını ortadan kaldırmaktadır. Ancak kültürel şiddetin yoğun olarak yaşandığı toplumlarda, doğrudan ve yapısal şiddet biçimlerinin meşrulaşması söz konusudur. Çünkü şiddet kullanımı kadar bu kullanımın nasıl ve ne kadar meşrulaştırıldığı da önemlidir (Galtung, 1996, 35-42). Buradan hareketle Galtung'un yeni bir kavramsallaştırma olarak çatışma literatürüne kazandırdığı kültürel şiddet kavramının önemi ortaya çıkmaktadır.

3 Kültürel Şiddet Kavramı

Kişiler davranışlarını inşa ederken büyük oranda sosyalleşme süreçlerinden etkilenmektedirler. Sosyalleşmenin yaşandığı alanın rengini veren ise içinde yaşanılan kültürdür. Kültür, bireylere dünyanın neye benzediği, nasıl davranılması gerektiği gibi konularda rehberlik etmektedir. Bu rehberliğin neticesinde çatışma ve şiddet davranışını ortaya çıkaran süreçler meydana gelebilir (Fry-Bjorkqvist, 1997, 15). Barış çalışmalarında da yapısal ve doğrudan şiddeti kapsayan diğer bir şiddet biçimi kültürel şiddettir. Kültürel şiddet kültürün her bir unsurunun içerisine yerleşmiş olan şiddete yol açıp aynı zamanda meşrulaştırmaya neden olan süreçleri karşılar. Eylemin ahlaki yönünü yanlış veya doğru olarak teyit ederek şiddeti görünür kılar (Galtung, 1990, 291-292).

Kültürel şiddet, sembolik etkileşimler ve anlam üretme mekanizmaları şiddeti meşrulaştırdığında ortaya çıkmaktadır. Kültürel olarak inşa edilmiş söylemler doğrudan şiddetin ortaya çıkışına zemin hazırlar veya bunu destekler. Örneğin 'Protestan etiği' bireyselliği vurgularken sosyal eşitsizliklere dair bencilce bir bireyselci söylemin gelişimini teşvik eder (Kurtz, 2008, 61).

Doğrudan, yapısal ve kültürel şiddeti bir üçgen olarak düşündüğümüzde, öncelikle yapısal ve doğrudan şiddetin kültürel şiddeti ürettiği veya malzeme sunduğu ifade edilebilir. Ancak hayal ettiğimiz bu üçgenin her bir ucu, ilk ortaya çıkan şiddetin türüne göre farklı toplumlarda birbirini tetikleyen değişik kombinasyonlarda kendini gösterebilir. Üçgenin bir ayağının nerede konumlandığı hangi yöne doğru hareket edeceğine dair kılavuzluk eder. Örneğin doğrudan şiddet ile başlayan çatışma hali, devamında yapıların ayrımcılığına ve kültürün meşrulaştırmasına zemin hazırlayabilir. Ancak genelde kültürel şiddetten, doğrudan şiddete doğru bir çizginin meşrulaştırma ve militarize etme eylemleriyle ilerlediği varsayılır. Karşılıklı saldırgan tavırlar kültürel şiddet mirasının kabul edilmesini kolaylaştırır (Galtung, 1990, 294-296). Bu duruma bir örnek olarak Vuong ve arkadaşlarının, halk hikayelerinde dinlerin yalan ve şiddeti kendi kültürel mantıkları içerisinde nasıl meşrulaştırdıklarına dair araştırma bulguları gösterilebilir. Budist metinler karma prensibi

çerçevesinde şiddeti olumlu sonuçları üzerinden değerlendirirken Konfüçyanizm metinleri yalanı toplumsal düzeni korumada bir araç olarak meşrulaştırır (2020, 8).

Kültürel şiddet farklı boyutlarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu alt boyutlardan konumuz itibariyle dikkat çekici olanı din kurumudur. Tanrı inancı dışarıda bir varlık veya insanın içinde bir duygu olarak varoluşsal bir duruma karşılık gelmektedir. İlahi ve beşerî dinlerde Tanrı inancının bir sonucu olarak inanan ve inanmayan ayrımına gidilmektedir. Bu ayrım, karşılıklı gruplaşmaları besleyen şiddet mekanizmalarına evirilebilmektedir. Birer demir kafes halini alan bu kamplaşmalarda Tanrıya mesafe üzerinden hiyerarşik bir yapı da oluşturulabilmektedir. Bu şekilde hem gruplar arası hem de grup içi kültürel şiddetin inşası söz konusudur.

Dinler kadar etkili olmasa dahi hepsi birer dinimsi yapı haline gelmiş ideolojiler, büyük kitleleri yine insanüstü idealler etrafında birleştirerek seçilmiş ve seçilmemiş ayrımını gütmeye devam etmektedirler. Tanrıyı öldürdüğünü iddia eden seküler zihin ve laik devlet teşkilatlanması bile zaman zaman kendi tanrıcıklarını yaratarak ideolojik yasalarına tabi kitleler oluşturur ve bu yasalara uymayan ve uygun olmadığını düşündüğü şeyleri dışarıda bırakır. Dini yorum veya ideolojiler kendi dillerini oluşturarak kadınları, siyahları vb. kullanılan ifadeler, benzetmeler, kelimeler yoluyla damgalar ve kültürel şiddetin pekiştirilmesi ve nesillerce sürdürülmesinin yolunu açar. Kültürün en önemli çıktılarına sahip olan sanat dalları da başka milletlere ve topyekûn doğu-batı ayrımına teşne olacak şekilde oryantalist tasvirler, aşağılayıcı imgeler üzerinden kültürel şiddetin farklı bir veçhesini oluşturmaktadır. Yine bilim açısından meseleye yaklaşıldığında teoriler üzerinden gerçekliğin üretilmesi ve bunun matematik ve mantık ilkelerince desteklenmesi tek merkezci, etnosentrik bilim anlayışı eliyle gerçekleşen bir kültürel şiddet örneğidir. Bilim tarihinde, postmodern döneme değin belirli kalıplar çerçevesinde ortaya konulan ve yasa olarak değerlendirilen teoriler, seçilmiş-seçilmemiş ayrımını güçlendirme görevi icra etmiştir. Ayrıca kültürel şiddetin temelinde şiddet kültürünü besleyen kültürel genetikten söz edilebilir. Batı medeniyetinde diyalektik düşünce çerçevesinde oluşturulmuş pek çok zıtlık, bu duruma zemin hazırlayan ögelere örnektir. Ancak barış çalışmaları ve barış yapıcıları karşısında olan güçlük, şiddet kültürünün bir nevi genetik bir kod işlevi görmesi neticesinde kültürel şiddet unsurlarının minimize edilmesi ve kodların değişiminde yaşanacak zorluklardır (Galtung, 1990, 296-302).

Kültürel şiddetin başka bir boyutunu da doğrudan şiddetin gerçekleştiği coğrafyada uygulanan nüfus ve sınır politikasının oluşturduğu ifade edilmelidir. Çatışan tarafların demografik müdahalelere maruz kalması uygulanan yöntemin otoriterliği ile orantılı olarak kültürel şiddeti teşvik edecek bir unsur halini alabilecektir (Lim vd., 2007, 1540-1543). Görülen o ki Galtung, kültürel şiddet kavramı ile bir kültür içerisinde şiddeti ortaya çıkaran etmenleri vurgulayarak şiddetin bu haline yönelik dikkatli olmamızı önceler. Bununla birlikte Gürsözlü'nün, kültürel şiddetin asıl önemli çıktısının bir hegemonya tesis etme gücü olduğu tespiti önemlidir. Kültürel şiddetin boyutları, bir hegomonik düzen içerisinde meşrulaştırılır. Birbirini besleyen bir şiddet zinciri oluşturarak devamlılığı sağlanır. En önemlisi ise bir söylemin -bu bir barış söylemi de olabilir- hegemonya halini almasıdır. Kültürel şiddetin, önlenmesinin yolunun hegomonik şiddetin engellenmesinden geçtiği anlaşılmaktadır. Ancak hegemonyanın aynı zamanda toplumsal düzen olarak görülme gibi bir direnç noktası bulunmaktadır (Gürsözlü, 2018, 92-95). Buradan hareketle dini öğreti, pratik ve manevi uygulamalarda kültürel şiddetin izlerinin sürülebileceği düşünülmektedir.

3.1 Din ve Kültürel Şiddet İlişkine Dair Görünümler

Din ve şiddet ikilisinin yan yana kullanımı dikkatli olmayı gerekli kılmaktadır. Galtung, kültürel şiddetin bir boyutu olarak gördüğü dinin, farklı kültürlerde şiddete yol açan bir etmen olduğundan bahsederken dini, şiddetle eşitilememektedir. Benzer şekilde René Girard, şiddeti insanın doğal durumunda meydana gelen bir rekabet hali ve mimetik arzunun sonucu olarak gördüğü mimetik teorisinde, din ve şiddetin eşitlenmeyeceğinden bahseder. Din ve şiddet ilişkisini açıklarken şiddetin inşa edildiğine vurgusuyla, bir arzu nesnesi haline gelerek şiddetin taraflarınca, diğerini içine sürüklediği mimetik bir ilişki biçimi olduğunu vurgular. Bu bağlamda din, şiddet içeren farklı yorumlar yoluyla kültürel bir meşrulaştırma formu veya istismar aracı olabileceği gibi şiddetin ortaya çıkmasını önleyen baskılayıcı bir düzen unsuru da olabilir. Mimetik teoriye göre aslında günah keçisi ilan etme kültürü, dinin bu iki işlevi arasındaki zıtlık gibi görülen ilişkiyi açıklayan bir metafordur. Zira uzun süre örtülü veya meşru (devletin tekelinde olan) olarak devam eden şiddetin örtüsünün kaldırılması söz konusudur. Bu noktada ortaya çıkan 'kurban krizinde' dini inançlar yol

gösterici olabilir (Thomas, 2014). Bu noktadan hareketle dinlerin bu görünümlerinin, insanın doğası dikkate alınarak incelemesi kültürel şiddet formlarının anlaşılması adına önemlidir.

İslam'ın altın çağı olarak bilinen Avrupa'nın orta çağında Hristiyanlar için İslam, kılıç dini veya bozulmuş bir Hristiyan mezhebi olarak tanımlanmakta ve Müslümanlara yönelen bir kültürel şiddetten bahsedilebilmektedir. 19. yy. Hristiyan edebiyatında Müslüman dünya, 'harem' tasvirleri ile anılmakta, günümüzde Hollywood filmlerinde Müslümanların; terörist, çağdışı vb. sembollerle eşitlendiği örneklere rastlanmaktadır (Küçük- Güngör, 2021, 13). Aynı zamanda İslam dini kaynaklarının literal okumaları ile üretilen kültürel şiddet formlarından da bahsedilebilir. Bu bağlamda Öztürk'ün, Endülüs'te yakınlarına Hristiyanlar tarafından zulmedilen Müslüman alimlerden Kurtûbî, İbn Atiyye ve İbn Cuzey vb. müfessirlerin savaş ayetlerini tefsir etme biçimlerinde kültürel şiddetin etkisine dair örneği çarpıcıdır (Öztürk, 2016, 394-396). Adı geçen müfessirler yaşadıkları acı tecrübeler neticesinde ayetleri bağlamından kopuk yorumlamış, karşı tarafa yönelik din dilini kültürel şiddet unsuru olarak kullanmışlardır.

Kültürel şiddet ve din ilişkisine dair farklı inançlardan örnekler görmek mümkündür. Kakar'ın Hindu-Müslüman çatışmasını ele aldığı çalışmasında çatışmayı besleyen kültürel şiddetin dini boyutunun, bir kültürde gelişen grup kimliği bileşeni ile ilişkilendirilerek anlaşılabileceği ön plana çıkarılır (Kakar, 1996, 187-188). Bu anlamda çatışan taraflar, ekonomik, coğrafi ve siyasi çıkarlarını, dini hegemonya bağlamında fırsatlara dönüştürür. Bu her iki taraf için mitik bir arzu nesnesi haline gelir.

Yahudi kutsal metni Tanah ve Rabbani yorum geleneğinin de diğer dini metinlerde bulunabilecek şiddet içerikli bir dil kullandığı anlaşılmaktadır. Bu metinler kendi dönemlerinde mücadele edilen 'düşman' unsura karşı söylemi belirlese dahi günümüz Yahudileri için Siyonizm'in temelini teşkil eder (Gürkan, 2016, 135-142). Bu bağlamda Siyonizm düşüncesinin diğer insanlara ve inançlara yönelik kültürel şiddet unsuru olabileceği ifade edilmelidir.

Şiddetin kullanılmamasının telkin edildiği düşünülen Uzak Doğu dinlerinden Konfüçyanizm'de ise kültürel şiddetin görünümü, *cezalandırıcı keşif* adı altında Konfüçyüs ilkelerine uymayanlar şeklinde damgalananların doğru yola iletilmesi yoluyla şiddetin kullanımı ile belirir. Bu öğretide aynı zamanda kralın ailesi ve soyunun kutsanması, diğer toplumları ve inançları bağımsız bir değer olmaktan uzaklaştırarak kültürel şiddet göstergesine dönüşür (Chan, 2015, 122-130). Bu inanç biçiminde, söylemin kültürel şiddete evirilebileceği açıktır.

Yeni Dini Hareketler veya kültler şeklinde isimlendirilen çağdaş dini grupların da hem müntesiplerine hem de kendi gruplarında olmayanlara dair uyguladıkları kültürel şiddet biçimlerinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, üyelerine bir yaşam biçimi dayatarak bunun dışında gerçekleşen davranışların sapkınlık olacağına dair öğretilerdir. Ayrıca binyılcı öğretiler, insanların büyük bir kısmından kendilerini sembolik olarak soyutlamalarına sebep olmaktadır. Karizmatik lidere aşırı bağlanma, diğer görüş ve düşünceleri reddetmeyi hatta damgalamayı beraberinde getirmektedir (Battal, 2017, 195-199). Yeni dini hareketlerin, temel öğretileri bağlamında itizal ettiği esas dini yapı ve toplumdan farklılaşmayı, öteki olarak gördükleri kişi ve gruplara karşı bir kültürel şiddet kalkanı olarak kurguladığı düşünülebilir.

İslamofobi tartışmalarında görüleceği üzere sadece dini öğretilerin kültürel şiddet formları üretmesi söz konusu olmamaktadır. Siyasal beklentilerin eşlik ettiği bilimsel yorumlar yoluyla da öteki olarak görülen inanç gruplarının damgalanması söz konusudur. Akademik çevrelerde yayınlar ve konuşmalar yoluyla oluşan bilimsel hegemonya, İslam'ı ve bu dine inananları 'cihatçı', 'militan' gibi genellemelere maruz bırakmaktadır (Gündüz, 2016, 25). Bu tarz ötekileştirici söylemlerin dini boyutta kültürel şiddet biçimi olarak anlaşılabileceği söylenebilir.

Son olarak ifade edilmelidir ki din söz konusu olduğunda kültürel şiddet, söylem ve sembolizmin ağır bastığı bir süreçle betimlenebilir. Ancak bizzat dinin özsel olarak kendisinin şiddete meydan verdiğini söylemek yanlıştır. Dini boyutta kültürel şiddet kavramıyla betimlenen de temelde dinin, kültürün bir boyutu olarak ve kültürün din ile diyalektiği neticesinde şiddet formlarını üretmesi ve sonucunda ortaya çıkan süreçlerdir.

4 Sonuç ve Öneriler

Çatışma çözümü alanında üretilen teorilerin kökeninde sosyal bilimlerin iki temel alanı olan sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden faydalanıldığı ifade edilmelidir. Bu iki bilim dalının verilerini mecz eden ve yeni açıklamalarla özellikle gruplar arası ilişkileri anlamayı kolaylaştıran sosyal psikoloji disiplini pek çok çatışma çözümü teorisinin temelini oluşturur. Bu bilgilerden hareketle her ne kadar bu çalışma alanının uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma sahası olduğu düşünülse de disiplinler arası çalışmaların daha verimli ve etkili teoriler üretme anlamında önemi yadsınamaz. Kültürel şiddet kavramında da görüleceği üzere şiddetin birden fazla alt boyutu bulunmaktadır. Çatışmanın temel ögesi halini alan bu olguyu oluşturan kültürel alt boyutlar göz ardı edilerek çatışma çözümü girişimlerinin sekteye uğrayacağı artık kabul edilmiş bir gerçektir. Bu nedenle kültürel şiddetin bir boyutu olan dinin şiddeti besleyen görünümlerinin izini sürmek çatışmanın sadece karşılıklı fiziki zarar verme pratiği olmadığını anlamak açısından da önemlidir.

Birlikte yaşayabilme pratiğinin oldukça önemli hale geldiği günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerin gün geçtikçe çatışma diliyle ilerlediği ve bu dilin cümleleri arasına sıklıkla dini argümanlar da eklendiği görülmektedir. Çatışmanın bir süreci olduğu ve aşamalar halinde doğrudan şiddete evirilebileceği metinde aktarılmıştır. Dini argümanların çatışma dilini besleyecek şekilde kullanılmasını önlemek adına kültürel şiddet biçimi olarak dinin görünümlerinin anlaşılması, doğru müdahaleye kılavuzluk edecektir.

Dine karşı mesafeli bir bakış açısı ile kültürel şiddetin meydana gelmesinde dinin rolünün olumsuz etkilerle anlaşılması söz konusudur. Oysaki yapılan araştırmalar göstermektedir ki din, sosyolojik boyutlarıyla inananlara bir yaşam biçimi sunar. Yaşamın kendisi şiddeti ve barışı tamamlayıcı bir diyalektikle içerir. Bu noktada dinin barışı kolaylaştıran işlevsel yönleri çatışma çözüm süreçlerine rehberlik eder. Bu rehberliğin yanında dinin liderlik misyonunun çatışmaların çözümündeki etkisi, alan yazında gerçekleştirilen uygulamalı araştırmalarla desteklenmektedir. Bu nedenle kültürel şiddet üretebilecek dini öğreti, söylem ve davranışların ortadan kaldırılması dinin müntesipleri ve dini liderlerle ortak çalışmayı gerekli kılar. Nefret içeren tutum ve davranışların dini arabuluculuk ve şiddet içermeyen müdahalelerle çözümü, bu iş birliği neticesinde sağlanabilir. Barışçıl yapı ve kurumların tesisi de ancak şiddetin kökenlerine inerek ve kültürel alt boyutlarını izole ederek mümkün olabilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Al-Rawashdeh, Mohammad Salim- Al-Majali, Sahar A. "The phenomenon of International Conflict in International Relations". *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention* 4/5 (2017), 3488-3502. https://doi.org/10.18535/ijsshi/v4i5.05

Azar, Edward vd. "Protractcd Social Conflict; Theory and Practice in the Middle East": *Journal of Palestine Studies* 8/1 (1978).

Bartos, Otomar J.- Wehr, Paul. *Using Conflict Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Battal, Emine. *Yeni dini hareketler ve şiddet*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.

Bendix, Reinhard. *Max Weber: An Intellectual Portrait*. Berkeley, 1978.

Bennett, E.- Jolley, T. *The Management of Conflict in Tropical Fisheries*. Technical Report. London: CEMARE, 2002.

Beres, Mary Elizabeth- Schmidt, Stuart M. "A Contingency Approach to Conflict Management". *Conflict Management and Industrial Relations*. ed. G. B. J. Bomers - R. B. Peterson. Springer, 1982.

Bozkurt, Veysel- Gülerce, Hakan. "Values and Violence Endorsement Among College Students in Turkey". *İnsan ve Toplum* 9/4 (21 Aralık 2019), 115-132.

Burton, John W. "The history of international conflict resolution". *International Interactions* 12/1 (01 Haziran 1985), 45-57. https://doi.org/10.1080/03050628508434646

Chan, Sin Yee. "From Sincerity of Thought to Peace 'All Under Heaven' (Tianxia 天下) The Confucian Stance on Peace and Violence". *Peacemaking and the Challenge of Violence in World Religions*. ed. Irfan A. Omar- Michael K. Duffey. Chichester, West Sussex, UK; Malden, Ma: Wiley-Blackwell, 1st edition., 2015.

Coser, Lewis A. *The Functions of Social Conflict: An Examination of the Concept of Social Conflict and Its Use in Empirical Sociological Research*. New York: Free Press, 1964.

Dahrendorf, Ralf. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, Calif: Stanford Univ Press, 1959.

Durkheim, Emile. *The Elementary Forms of Religious Life*. ed. Mark S. Cladis. çev. Carol Cosman. Oxford: Oxford University Press, Abridged Edition, 1912.

Fisher, Ronald J. *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*. New York: Springer-Verlag, 1990.

Fry, Douglas P.- Bjorkqvist, Kaj. *Cultural Variation in Conflict Resolution: Alternatives to Violence*. Mahwah, N.J: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1997.

Galtung, Johan. *A Pioneer of Peace Research*. New York: Springer, 2013.

Galtung, Johan. "Cultural Violence". *Journal of Peace Research* 27/3 (1990), 291-305.

Galtung, Johan. *Galtung: Peace by Peaceful (P) Means; Peace And Conflict,Development And Civilization: Peace and Conflict: Peace and Conflict*. London ; Thousand Oaks, CA, 1996.

Galtung, Johan. "Institutionalized Conflict Resolution A Theoretical Paradigm". *Peace Research Institute* 2/3 (1965), 348-397.

Giddens, Anthony. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. Berkeley: University of California Press, 1979.

Gündüz, Şinasi. "Din ve Şiddet Paradoksu". *Milel ve Nihal* 13/2 (28 Aralık 2016), 8-31. https://doi.org/10.17131/milel.284837

Gürkan, Salime Leyla. "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik". *Tarihi,Dinî, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla,*. 117-143. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 2016.

Gürsözlü, Fuat. "Cultural Violence, Hegemony and Agonistic Interventions". *Peace, Culture, and Violence*. ed. Fuat Gürsözlü. 84-105. Leiden, Netherlands: Brill, 2018.

Harskamp, Anton Van. "Conflicts İn Social Science". *Conflicts in Social Science*. ed. Anton Van Harskamp. London & Newyork: Routledge, 1.st., 2015.

Kakar, Sudhir. *The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict*. University of Chicago Press, 1996.

Kurtz, Lester R. (ed.). *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict*. London: Academic Press, 2nd edition., 2008.

Küçük, Serhat- Güngör, Ozcan. "Brotherhood beyond the Ummah: Theological and socio-cultural perspectives to potential of coexistence". *HTS Teologiese Studies / Theological Studies* 77 (28 Ekim 2021). https://doi.org/10.4102/hts.v77i4.6745

Lederach, John Paul. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1998.

Lim, M. vd. "Global Pattern Formation and Ethnic/Cultural Violence". *Science* 317/5844 (24 Ağustos 2007), 1540-1544. https://eurekamag.com/research/021/097/021097574.php

Marx, Karl- Engels, Friedrich. *The Communist Manifesto*. New York: International Publishers Co, New edition., 1848.

Oxford Learner's Dictionary. "“Conflict”". Erişim 01 Kasım 2021. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/conflict_1?q=conflict

Öztürk, Mustafa. "Kur'an'ın Lafızcı (Literalist) Yorumu ve Din Referanslı Şiddet Olgusu". *Tarihi,Dinî, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla,*. 385-398. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., 2016.

Thomas, Scott M. "Culture, Religion and Violence: René Girard's Mimetic Theory". *Millennium* 43/1 (01 Eylül 2014), 308-327. https://doi.org/10.1177/0305829814540856

Vuong, Quan-Hoang vd. "On How Religions Could Accidentally Incite Lies and Violence: Folktales as a Cultural Transmitter". *Palgrave Communications* 6/1 (04 Mayıs 2020), 1-13. https://doi.org/10.1057/s41599-020-0442-3

journal of sociological context
sosyolojikbağlam dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 306-317
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.7

Derleme Makale ◆ Review Article

Max Weber'den Peter Ludwig Berger'e: Din Sosyolojisi Bağlamında Sekülerleşme Teorisi

From Max Weber to Peter Ludwig Berger: Secularization Theory in The Context of The Sociology of Religion

İbrahim MAVİ[**]

0000-0002-8268-6899

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 21. 10. 2022
Düzeltme Talebi: 08. 11. 2022
Son Düzeltme: 12. 11. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Din Sosyolojisi
Bilgi Sosyolojisi
Max Weber
Peter L. Berger
Sekülerleşme

ÖZ

İnsanlık tarihinin her döneminde insanlar bir kutsala inanma ihtiyacı duymuşlardır. İlkel dönem inanç şekilleri, mitolojik öğeler ve ritüellerden, semavi dinlere kadar insanların hayatı anlamlandırma süreci din mefhumunun bir parçası olarak devam etmiştir. Aynı şekilde tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla dinin toplumdaki önemi artmıştır. Her ne kadar modern dönem bilimsel gelişmeler çerçevesinde "tanrının ölümü" "rasyonelleşme" "sekülerleşme" ile dinin etkisinin azalacağı veya ortadan kalkacağı tartışmaları artmışsa da insanların inanç arayışı sürekli devam etmiştir. Günümüzde bu sürecin değiştiğine/değişeceğine dair birçok teori ortaya çıkmıştır. Din sosyolojisinin de ilgi alanına giren bu tartışmalardan biri sekülerleşme teorisidir. Weber'in rasyonelleşme kavramıyla başlayan bu süreç Berger'in sekülerleşme teorisiyle yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada din sosyolojisine katkı sunan klasik sosyoloji kuramcılarından Max Weber'in rasyonelleşme ve din sosyolojisi yaklaşımı ile çağdaş din sosyolojisine katkı sunan Peter Ludwig Berger'in sekülerleşme teorisi ele alınmaktadır. Bu bağlamda Weber'in düzen, toplumsal eylem ve rasyonelleşme kavramları ile kapitalizm ve Protestanlık çerçevesinde din-toplum ilişkisine dair düşünceleri üzerinde durulmaktadır. Weber'in dünyanın büyüsünün bozulması olarak nitelediği süreç, dinin toplumsal hayattaki yerinin değiştiğine dair ilk tartışmalar arasında yer almıştır. Aynı şekilde çağdaş din sosyolojisine ve bilgi sosyolojisine katkı sunan Berger'in din, bilgi sosyolojisi, toplumsal gerçekliğin inşası yaklaşımları çevresinde geliştirdiği sekülerleşme teorisi de bu tartışmalarda güncelliğini korumaktadır. Bu iki düşünürün görüşleri çerçevesinde sekülerleşme teorisine katkı sunulması amaçlanmaktadır. Ayrıca dinin kilise vb. tek bir kurumdan değil uzmanlaşmış farklı kurumlardan edinildiği ve çoğullaştığına yönelik tartışmalar da literatür tarama yöntemiyle analiz edilmektedir.

[*]1**Yazar İletişim/ Corresponding Author**: İbrahim Mavi (Dr.), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
ibrahimmavi01@gmail.com
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Mavi, İ. (2022). Max Weber'den Peter Ludwig Berger'e: Din sosyolojisi bağlamında sekülerleşme teorisi. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 306-317. doi:10.52108/2757-5942.3.3.7
This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

ARTICLE INFO

Submitted: 21. 10. 2022
Revision Requested: 08. 11. 2022
Final Revision Received: 12. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Sociology of Religion
Sociology of Information
Max Weber
Peter L. Berger
Secularization Theory

A B S T R A C T

In every period of human history, people have felt the need to believe in a holy one. From primitive belief forms, mythological elements, and rituals to celestial religions, the process of making sense of people's life continued as a part of the concept of religion. Likewise, with the emergence of monotheistic religions, the importance of religion in society has increased. Although the debates on whether the influence of religion would decrease or disappear with the "death of god," "rationalization," and "secularization" within the framework of modern scientific developments, people's search for faith continued. Many theories have emerged that this process has changed/will change. One of these debates, which is also of interest to the sociology of religion, is the secularization theory. This process, which started with Weber's concept of rationalization, brought along new discussions with Berger's secularization theory.

In this study, the rationalization and sociology of religion approach of Max Weber, one of the classical sociology theorists who contributed to the sociology of religion, and the secularization theory of Peter Ludwig Berger, who contributed to the contemporary sociology of religion, are discussed. In this context, Weber's concepts of order, social action and rationalization and her thoughts on the religion-society relationship within the framework of capitalism and Protestantism are emphasized. The process, which Weber describes as the disenchantment of the world, was among the first discussions about the change of religion's place in social life. In the same way, the secularization theory developed by Berger, who contributed to the contemporary sociology of religion and sociology of knowledge, around religion, sociology of knowledge, and the construction of social reality, maintains its currency in these discussions. It is aimed to contribute to the theory of secularization within the framework of the views of these two thinkers. Also, religion, church, etc. The discussions that it was acquired and pluralized not from a single institution but from different specialized institutions are also analyzed by the literature review method.

1 Giriş

Din, klasik ve çağdaş sosyologlar tarafından ele alınan önemli bir konudur ve toplumla olan ilişkisi din sosyolojisi yaklaşımlarınca çözümlenmektedir. Din sosyolojisi, dini kurumlar ve dini yapılanmaları ele alarak, din ve toplum arasındaki ilişkiyi bilimsel yöntemlerle inceleyen bir alt disiplin olarak ortaya çıktığından beri, din konusunda birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Ayrıca din sosyolojisinin temel amacı, tanrı inancı veya hakikat arayışı ile iman ve inanç ilkeleri çerçevesinde ele alındığında ilahiyatın ilgi alanına giren dini, toplumsal ilişkiler ve toplum üzerindeki etkisi bakımından incelemektedir. Din sosyolojisi ortaya çıktığından beri klasik sosyoloji kuramcılarının fikirleri çağdaş dönem çalışmalarını da etkilemiştir.

Bu çalışmaların başında sekülerleşme ve din tartışması yer almaktadır. Göle'nin (2017) vurguladığı şekilde sosyal bilimler alanında kültürler ve disiplinler arasında süren diyaloglar sayesinde ister Anglosakson liberal modelle isterse Fransa'nın Siyasal laïcité'siyle tanımlanmış olsun, sekülerizmin tek bir ideal modeli olmadığına dair artan bir farkındalıktan dolayı sekülerleşme farklı şekilde ele alınmıştır. Bu tartışmaların kültürel ve dönemsel olarak farklılıkları birçok kuramın da ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu çalışmada sekülerleşme teorisine katkı sunmuş olan klasik düşünürlerden Weber ile çağdaş düşünürlerden Berger'in kuramları ele alınmıştır.

İlk olarak Weber'in din alanında yaptığı çalışmalar, kapitalizmin gelişimini tetikleyen Protestanlık tezi, anlamacı ve yorumlayıcı yaklaşıma olan katkısı ile "anlam atfedilmiş eylem" düşüncesi ele alınmıştır. Ayrıca Weber'in "dünyanın büyüsünün bozulması" diye yorumladığı rasyonel ilişki çözümlemesi ile dinin toplumsal alandaki değişim ve dönüşüm ilişkisini nasıl yorumladığı üzerinde durulmaktadır. Bu düşüncelerin ele alınmasının sebebi Weber'in çağdaş dönem düşünürler üzerindeki etkisinden dolayıdır. Bu özelliğiyle Weber'in klasik sosyoloji teorilerine katkı sunduğu kadar çağdaş dönem düşünürler üzerinde de etkili olan düşünceler ortaya koyduğu savunulabilir.

Çalışmada ele alınan bir diğer düşünür Weber'den etkilenen ve fenomenolojinin yaklaşımları çerçevesinde din çalışmaları yapan Peter L. Berger'dir. Din sosyolojisi alanında çalışmalar yapan Berger'in asıl hareket noktalarından birinin Weber olduğu kabulünden yola çıkarak çalışma şekillenmektedir. Berger öznel gerçekliğin nasıl olur da nesnel gerçekliğe dönüştüğü konusunda fikir yürütmüştür. Bunu yaparken de din ve bilgi sosyolojisinden faydalanmıştır. Çünkü bilimsel bilginin önem kazandığı yakın dönemde her türlü bilgi dini çözümlemede etkili olmuştur. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Berger'in din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalar ile sosyal gerçekliğin inşa sürecinde dine atfettiği anlamın onun din ile sekülerleşme tartışmasını etkilediği savunulabilir. Bu değerlendirme yapılırken Berger'in sekülerleşme teorisini iki farklı döneme ayırmak mümkündür. Berger ilk dönemde sekülerleşme teorisiyle dinin bilim ve bilimsel bilgi karşısında gerileyeceğine ilişkin tartışmaları ön planda tutmuştur. Fakat Berger'in ikinci dönemi olarak görülen son çalışmalarında dinin etkisinin azalmasından ziyade çoğullaştığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde çalışma boyunca dinin etkisinin azalıp azalmadığına yönelik argümanların geliştirildiği sekülerleşme teorisi Berger'in çalışmaları çerçevesinde incelenmektedir.

2 Sosyolojik Perspektifte Din

Sosyoloji bilimi toplumu anlama ve çözümleme üzerinde geliştirdiği yöntemler sonucunda bir bilim haline gelmiştir. Bu bilim dalının toplumsal yapının tüm alanlarına yönelik geliştirilen bilimsel çözümlemeler sonucunda farklı alt disiplinler ortaya çıkmıştır. Bu alt disiplinlerden biri din sosyolojisidir. Dinin toplum, toplumun din üzerindeki etkisini açıklama çabasında olan bu alan ilahiyattan farklı olarak sadece toplumsal ilişkiler üzerinde durmuştur. Bu ilişikler çerçevesinde bakıldığında "din, insanlık tarihi boyunca yoğun bir zihni meşgaleyi harekete geçirmede evrensel varoluşa ilişkin problemleri çözmeye dönük düşünceler geliştirmiş, çoğu insan kültürlerinde bir gereklilik olarak görülmüştür" (Berger, 2017: 39). Toplumsal ilişkiler de bu gereklilik etrafında çözümlenmiştir. *Din Sosyolojisi (Sociology of Religion)* terimi 1889 yılında ilk olarak Durkheim'in yazılarında geçmektedir. Günümüzde de din sosyolojisi, sosyolojinin alt disiplini olarak ele alınmaktadır. Günümüze kadar devam eden bu süreçte din sosyolojisi, din konusunda hakikat arayışında olan ilahiyattan farklı bir alan haline gelmiştir.

Din sosyolojisinin araştırma alanı içerisinde yer alan, insan öznenin ve içinde yaşadığı topluluğun inanç ve değerlerinin bütününü ifade eden din, Marshall (1999: 157) tarafından toplumu dinsel

inançlar çerçevesinde birleştiren inançlar, "semboller ve pratikler (örneğin, ritüeller)" kümesi olmakla tanımlanmıştır. Aynı şekilde Tolan (2005: 241) sonsuzluk ve bilinmezlik kavramını vurgulayarak insanların doğaüstü durumlara karşı oluşturdukları tutum, inanç, değer, gelenek ve tapınma biçimlerinin tamamını kapsadığını savunur. İnsanlığın ilk varoluşundan günümüze kadar değişen inanç şekillerine göre bu inanç ve değerler değişiklik gösterebilmiştir. Modern dönemde bilimsel gelişmeler sonucunda da değer ve inançların değişime uğradığına yönelik çalışmalar sonucunda din sosyolojisi ortaya çıkmıştır.

Dinin toplumsal etkisi bakımından incelemesini yapan din sosyolojisi, dinsel kurum, inanç ve pratiklerin incelemesini yapan, klasik sosyologlarca geliştirilen kuramlardan beslenir. Din toplum ilişkisini sistematik hale getiren Marx, Durkheim ve Weber'in kuramları bunların başında gelmektedir. Bu kuramları ele alırken Marshall'ın (1999: 157) din sosyolojisini, "Roma Katolik Kilisesi'nin sanayi toplumlarındaki misyoner çalışmalarının etkinliğini artırmak amacıyla kullandığı ve hem fenomenoloji hem de din antropolojisiyle ilişkili olan dinsel sosyolojiden ayırmak gerektiğine" yönelik vurgusunu göz önüne almak gerekmektedir.

Din sosyolojisi alanında yapılmış olan çalışmaları klasik ve çağdaş dönem diye ayırmak mümkündür. Klasik dönem sosyolojinin ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilmekle beraber, çağdaş dönemin ise daha çok 20. Yüzyıl sonu ile 21. Yüzyıl başlarından başlayıp günümüze kadarki dönemi kapsadığı savunulabilir. Klasik dönem düşünürleri ile çağdaş dönem düşünürlerin sistemli çalışmalar ortaya koymasıyla gelişme gösteren "din sosyolojisi, toplum ve din arasındaki temel ilişkiyi incelemektedir" (Küçükcan, 2013: 6). Bu ilişki ağında bilimsel devrimler, uzmanlaşma ve teknolojik gelişmeler sonucunda dinin toplum, toplumun din üzerindeki etkisi, dini gruplar, cemaatler, resmi veya gayri resmi dini kurumlar, dinsel örgütlenmeler, sekülerleşme teorisi ana temalar olarak ele alınmıştır.

Klasik yaklaşımlar çerçevesinde din sosyolojisine katkısı bakımından ilk olarak Immanuel Kant'ın düşünceleri ele alınabilir. Kant gerçekte var olanın alanı olan *numenal* alanı zihnimizin kurgusal alanı olan *fenomenal* alandan ayırarak bir anlamda insanın öznel varlığıyla gerçekte var olan varoluşsal gerçeklik arasında bir ikilem görmektedir (Mazman, 2015: 8). İkinci olarak Alman idealist felsefesinin zirve isimlerinden Friedrich Hegel'in diyalektik yaklaşımı ele alınabilir. Tarihselci ve kültürelci olarak adlandırılabilecek diyalektik idealizmine göre," tarihte olan şeyler, insan ürününün evrimi çerçevesinde olması gereken şeylerdir. ...nihayetinde dini tine, daha açık ifadeyle kültüre indirgeyerek antropolojik din yorumuna bir ivme kazandırmıştır" (Mazman, 2015: 9).

Üçüncü olarak Auguste Comte pozitivizmin temel ilkelerini belirlemeye çalıştığı sosyolojisinde dine yönelik çözümlemelerde bulunmuştur. Pozitif bilimlere dayanan seküler bir inancın var olacağına yönelik yaklaşımları mevcuttur. Comte, toplumu teolojik, metafizik ve pozitif evreler halinde ele alır. Toplumun belirli aşamalardan geçtiğini vurgulayarak pozitif evrede seküler yaklaşımların hâkim olduğu üzerinde durur. Bu sekülerleşme düşüncesine rağmen Comte, yine de sosyal düzenin temeli olarak gördüğü dinin değerini kabul etmiştir (Guest, 2012: 92). Dördüncüsü olarak din sosyolojisine katkı sunan Marx "*Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din*" yaklaşımında dine yönelik çözümlemeler yapmıştır. Klasik sosyoloji teorileri içinde bu yaklaşım aslında sınıflı bir toplum yapısını çözümlerken alt yapı üst yapı ilişkisinde dinin üst yapı tarafından nasıl yorumlanıp kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır.

Din sosyolojisi alanında ele alınabilecek bir diğer düşünür Emile Durkheim'dır. Modern sosyoloji ve işlevselci kuram açısından önemi olan Durkheim, çalışmalarında üzerinde durduğu dini, bir anlamda toplumsal düzen ve toplumsal bütünlük ile ilişkili olarak ele almaktadır. Dinin toplumsal düzeni sağlamadaki önemi onun teorisini oluşturmuştur. Durkheim "kutsal şeylerle ilişkili bir birleşik inançlar ve pratikler sistemi" (Giddens ve Sutton, 2014:171) şeklinde tanımladığı dini, "temel biçimler" kavramıyla dinsel faaliyetin temel yapılarını kastetmiş, dinin ilkel kökenlerine dair araştırmaları bilimdışı bularak reddetmiş, bunun yerine dinsel pratiklerin toplumsal işlevlerine odaklanmıştır. Kutsal ile ilgili pratikleri vurgulayan Durkheim, akılcı inanç eleştirilerini de kabul etmemiş, dinin toplumsal işlevini açıklamaya yönelik bir çaba içine girmiştir.

Klasik sosyoloji kuramcıları arasında yer alan Weber, din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarla din toplum ilişkisini açıklama çabasında olan bir diğer düşünürdür. Protestanlığın çözümlemesini yapan Weber, Konfüçyanizm, Hinduizm, Antik Yahudilik ve İslam üzerine de çalışmalar yapmıştır. Weber "Anlam atfedilmiş eylem" vurgusuyla toplumsal değişimde önemli rol oynayan eylemlere toplum tarafından anlamlar yüklendiğini savunur. Bu anlamlar çerçevesinde dini ele almıştır. Ayrıca

rasyonelleşme süreci ile dinin toplumsal yapıdaki yeri tartışmasında ön plana çıkan Weber'in görüşleri bir sonraki kısımda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Klasik din sosyolojisi kuramlarına ek olarak ortaya çıkan çağdaş sosyoloji kuramlarında yapılan çalışmalar, din sosyolojisinin artık modernleşme ilkeleri bağlamında ele alınmaya başlaması gerektiğine dair vurgulardır. Klasik yaklaşımların geçerli tespitleri olmakla beraber, çağdaş kuramcılara göre klasik yaklaşımlarla beslenen antropoloji ve sosyolojinin çağdaş teorilere yönelmesi gerekmektedir. Bu açıdan toplum-din ilişkileri sosyal bilimlerin birçok alanı tarafından ele alınmıştır. Bu alanlar ilahiyat, sosyoloji ve antropoloji olmakla beraber, sosyoloji biliminin din alanındaki çalışmaları, izlediği yöntem ve bulgular din toplum ilişkisini araştırmaya yöneliktir. Bu çaba günümüzde çağdaş teoriler tarafından sürdürülmektedir. Çünkü insanlığın var olduğu ilk andan itibaren "inanç" sürekli var olmuştur. İnsanların doğası gereği bir şeylere inanma isteği toplumsal olarak kültürel gelişmeleri ortaya çıkardığı gibi, insanların yaşamında yer edinen tapınma şekillerinde de belirleyici rol oynamıştır. Bu sürecin devamlılığı üzerinde duran çağdaş yaklaşımlara göre, modern bilimsel gelişmeler sonucunda din ve toplum ilişkisi dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm sonucunda da rasyonelleşme, sekülerleşme ve din ilişkisi çağdaş din sosyolojinin tartışma alanları haline gelmiştir. Bu tartışma bir sonraki kısımda klasik düşünürlerden Weber ile çağdaş dönem düşünürlerinden Berger'in görüşleri bağlamında ele alınmıştır.

3 Sekülerleşme Teorisi: Max Weber ve Peter Ludwig Berger

Modern bilimin gelişmesi, modernleşme süreci ve kapitalizmin yükselişi sonucunda toplumsal bir dönüşüm yaşanmış, bilimsel bilginin hâkimiyet alanı genişlemiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, "*dünyanın büyüsünün bozulması (disenchantment)"* (Weber, 1997: 111) şeklinde değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca toplumsal olgu ve olaylara bilimsel bakış açısının getirilmesi, teknik bilgi ve uzmanlaşmanın artmasıyla dini formasyonun yerine bilimsel bilginin ön plana çıktığına dair görüşler artmıştır. Bu görüşler genel olarak seküler, sekülarizm, laïcitéi ve sekülerleşme kavramlarına atfen kullanılmaya başlanmıştır.

Sekülerleşme teorisinin anlaşılabilmesi için öncelikle bu kavram analizlerinin yapılması gerekmektedir. Talat Asad sekülerin epistemik bir kategori, sekülarizmin ise siyasi bir doktrin olduğunu söyler ve ikisinin arasında ne gibi bağlantının olduğunu anlamaya çalışır (Göle, 2017: 46). Sekülerlik Charles Taylor'ın (2007) "içkin çerçeve" kavramıyla bağlantılıdır; yani düşünüşümüze, seküler düzenin verili bir şey olduğuna inanmamızı ve dolayısıyla bu düzenin bize doğal görünmesini sağlayan, formülleştirilmemiş bir arkaplan katar. Laïcité' ve "laiklik" genel olarak ısrarcı bir tavır sergileyen ve dinsel'i dışlayan siyasi sekülerizmin tikel biçimleri olarak ele alınır. Nihai olarak sekülerleşme kavramı da "dinin alanının gündelik hayatın alanından çıktığı ve böylelikle toplumsal pratiklerin çoğunda modernleşme sürecinin etkisinin olduğu" (Marshall, 1999: 645) bir süreci ifade etmektedir.

Sekülerleşme sadece din ile ilgili bir kavram değildir. Toplumsal yapının birçok alanıyla ilgili bir süreci ifade etmektedir. Berger de sekülerleşme ile toplum ve kültür alanlarının, dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı süreci kastetmektedir. Bu süreç sanat, felsefe ve edebiyatta, dini içeriklerin kayboluşu ve bilimin dünyada özerk ve tamamen seküler bir bakış açısı olarak yükselişinde gözlenebilir. Yani sekülerleşme kültürel ve düşünsel hayatın tamamını etkiler. Bununla birlikte sekülerleşmenin öznel yanı da bilincin sekülerizasyonudur (Aras, 2021: 266).

Spesifik olarak sekülerleşmenin din ile ilişkisi ele alındığında bilimin ve bilimsel bilginin dini bilgi karşısında zaferini ilan etmesi olarak görülmektedir. Bu süreç toplumsal ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde din sosyolojisinin ilgi alanına girmektedir. Din sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla din, tarihsel, sosyal boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır. Din sosyolojisi toplumla ilişkisi bakımından dini anlamaya ve çözümlemeye yönelik argümanlar geliştirmiştir. Bu argümanlar Weber ve Berger'in çalışmalarıyla desteklenmiştir.

Her iki düşünürün çalışmalarına bakıldığında din sosyolojisine yönelik çözümlemelerin yapıldığı görülmektedir. Weber'in çalışmalarının özünde insan özneyi toplumsal eylem ve anlam içerisinde açıklama amacı vardır. Din ile ilgili kuramını geliştirirken de anlam dünyalarına yoğunlaşmıştır. Protestan etiği, sanayi öncesi toplumsal yapılar, bürokrasi ve ulus-devletler gibi bütüncül kategoriler üzerinde duran Weber, geniş bir sosyolojik perspektif çizerken anlamacı-yorumlayıcı yaklaşımlar

sergilemiştir (Swingewood, 1998: 172). Weber'in bütün çalışmaları toplumsal yapı, kültür ve psikolojik yönelimler çerçevesinde şekillenmiştir (Turner vd., 2013: 253). Bu üç boyut arasındaki ilişki çözümlendiğinde kültürel değerler ve inançlar, kalıplaşmış davranış biçimleri ve psikolojik durumlar arasında karşılıklı ilişkilerin hepsinin din ve toplum ilişkisinde yeri vardır. Nitekim Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Weber, bu eserinde Protestanlığın kapitalizmi nasıl geliştirdiği üzerinde durur ve kapitalizmi para kazanma derdi olan ve kar hırsı güden bir piyasayla eşdeğer görür (Aron, 2004: 420). Bu çözümlemeyi yaparken de rasyonelleşme sürecine odaklanır. Nitekim Weber'i din sosyolojisi alanında önemli kılan etken de rasyonelleşme vurgusu olmuştur.

Weber, rasyonelleşme sürecini açıklarken bir bakıma batı toplumlarında dinin etkisinin dönüşümünü açıklama gayretinde olmuştur. Bunun için de öncelikle Protestan toplumunu incelemiştir. Weber, Protestan ahlakını ele alırken Kalvinci bir anlayışı vurgulamıştır. "Yüce tanrı inancı", "mutlak tanrının kaderimizi önceden belirlediği", "kurtuluş veya lanetlenme inancı değiştirilemez"liği vurgusunda bulunan bu anlayışa göre tanrı dünyayı kendi ünü için yaratmakla beraber, kurtulması ya da lanetlenmesi gereken insanın ödevi, tanrının ünü için çalışmak ve yeryüzünde tanrının krallığını kurmaktır (Aron, 2004: 424). Dünyevi şeylerden uzak kalmak ve sadece tanrının merhametini almak için uğraşmak önemlidir. Bu durumda çalışmanın kendisi bir amaç olarak değerlidir. Weber çalışmanın dünyadaki karşılığı ve doğurduğu sonuçlar çerçevesinde modern dönemde davranışlara ve eylemlere bir anlam yüklendiğini vurgular. Bu anlam dünyası sonucunda rasyonel ilişkiler geliştiği için, kapitalist iktisadi bir düşünce ortaya çıkmakta, rasyonel ilişkiler modern kapitalizmin gelişimine öncülük etmektedir. Weber, bu durumun inanç üzerinde de etkili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişimiyle rasyonel ilişkiler artış göstermiştir. Bu süreç tam da din çözümlemesinin temel vurgusunu oluşturmuştur.

Weber'in dini hayatın çözümlemesinde vardığı esas nokta dünyanın büyüden kurtulması durumudur. Rasyonelleşme süreciyle ilk insanlıkta bizleri büyüleyen olağanüstü ve gizemli varlıklar bertaraf olmuştur. Akıl dışılık sorunu neredeyse tüm dinlerin dönüştürücü ve harekete geçirici etkeni olmuştur. Yani gelinen noktada "herkes kendi tanrısını ya da şeytanını kendisi seçmektedir" (Aron, 2004: 434). Weber, insan eyleminin çoğunlukla alışılmış, geleneksel ya da duygusal güdülerle yönetilse bile, insanın amaca yönelik rasyonel eylem potansiyeline vurgu yapmıştır (Bilton vd., 2008: 507). Ayrıca, toplumda daha geniş inanç sistemlerinin, bireyin amaçlarını şekillendirdiğini, roller ve normlar vasıtasıyla eylemi yönlendirdiklerini de belirtmiştir.

Weber'in din ile ilgili çalışmaları farklı sosyal bilim alanları üzerinde de etkili olmuştur. İlahiyat, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı bilim alanlarında üretilen çalışmaların birçoğu Weber'e dipnot düşmüştür. Weber'i bu alanda ön plana çıkaran ve çağdaş düşünürler üzerinde etkili olmasını sağlayan etken, din toplum ilişkilerine dair geçerli tespitlerinin olmasıdır. Nitekim sekülerleşme tartışmalarının arttığı 1960'lı yıllarda bile Weber'in düşüncesi güncelliğini korumuştur.

Weber, çağdaş sosyoloji ve din kuramcısı olan Berger'in sekülerleşme teorisini etkilemiştir. Berger, sekülerleşme tezini Weber'in akılcılaşma teorisi üzerinden kurmuştur (Dobbelaere, 2012: 11). Berger'in, görüşleri çerçevesinde değerlendirildiğinde sekülerleşme, kurumsal dinin, dini otoritelerinin diğer alt-sistemler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Sekülerleşme süreci eskinin her şeyi kapsayan aşkın dini sistemlerinin, işlevsel anlamda farklılaşmış modern toplumlarda diğer alt sistemlerle birlikte onlar gibi bir alt-sisteme hapsedildikleri ve bu esnada söz konusu diğer alt-sistemler üzerindeki hâkimiyetlerini kaybettikleri bir süreçtir (Dobbelaere, 2012: 12-13).

Berger, din-bilgi ilişkisini fenomonolojik yaklaşımlarla ileri bir aşamaya taşıyarak sekülerleşme teorisini oluşturmuştur. Sekülerleşme teorisinde dinin toplumdaki yerini vurgularken bilgi sosyolojisi ile din sosyolojini bilginin elde edilme biçimleri bakımından ayrı tutmamıştır. Çünkü Berger'in bilgi sosyolojisindeki tespitleri, bilimsel bilgi ile ilgili görüşleri din çözümlemeleri üzerinde etkili olmuş, yakın dönemde dikkat çeken sekülerleşme teorisini bu bağlamda ortaya koymuştur. İnsanların toplumsal bazı sorunları çözmek için başvurdukları bilimsel yöntemler sonucunda dinin etkisinin azaldığı (Marshall, 1999: 645) tartışmasına bağlı olarak ortaya çıkan sekülerleşme teorisini ilk zamanlarda dinin etkisinin azalması şeklinde vurgulayan Berger, bilginin elde edilmesi ve bilimsel bilginin dini bilgi karşısında güçlenmesi söz konusu olmuştur.

Berger, dinin toplumsal işlevleri olan "sembolik bütünleştiricilik", "toplumsal kontrol" ve "toplumsal inşa" özelliklerine dikkat çekmektedir. Bu çözümlemelerini de din ve bilgi sosyolojisi bağlamında ortaya koymaktadır. *Gerçekliğin Sosyal İnşası* eserinde de buna benzer vurgularda bulunur. Gerçekliğin sosyal olarak inşa edilmiş olduğu varsayımından yola çıkarak, toplumsal bilginin üretilmesi ve açıklanmasında öncü olan bu eser bilgi sosyolojisinin başyapıtlarından kabul edilmektedir. Bilgi sosyolojisi ve din sosyoloji alanında kayda değer çalışmalara öncülük etmesi bakımından günümüzde de önemini korumaktadır. Berger, dini bilgiyi, sosyolojisinin bir inceleme nesnesi olarak görür. "*Bir din sosyolojisi olmaksızın bir bilgi sosyolojisinin (tam tersi de doğrudur) imkânsız*" olduğu fikrini savunur.

Bu kapsamda değerlendirildiğinde Berger'in çalışmalarının, Weberci, Neo-Weberci, fenomenolojik hatta Alman Hümanisti olarak tavsif edilebilecek geniş bir entelektüel geleneğe yerleştirilebileceğini vurgulayan Bilton vd. (2003: 426) göre, Berger, Kant'dan Weber'e (Neo-Kantçı), Heidegger'den Sartre'a (Varoluşçu), Dewey'den Mead'e (pragmatist-sembolik etkileşimci) kadar pek çok ekol ve ismin eklektik, ancak kendi anlayışı çerçevesinde bütünsel bir yorumunu gerçekleştirmiştir. Bu şekilde de din çözümlemesini farklı disiplinler üzerine kurmuştur. Buradaki temel amaç dinin toplumsal işlevini açıklamaktır. Weber'in din sosyolojisinde önemli bir yer işgal eden teodise kavramsallaştırmasına referansla Berger, dinin Marksist anlamda bir afyon olmaktan ziyade büyük bir telafi mekanizması olarak gördüğü işleve vurguda bulunmaktadır (Uluocak, 2018: 295).

Berger insanda doğuştan dindarlığın var olduğunu vurgulamıştır. İnsanlar yaşam biçimlerini sürdürürken anlam dünyalarını yaratırlar. Bu, yaşamak için önemli bir özelliktir. Bunu yaparken semboller, ritüeller, dil şekilleri ve ifadeler kullanırlar. Bu ifadelerin içindeki dini semboller ve inançlar hayatın devamlılığı için de önemlidir. Berger (1995: 431) böyle sembolik bir dünyanın kurulmasının dindarlıkla eşdeğer olduğunu savunur. Dindar olmak "kutsal kubbe"yi gerektirir. Bu kutsal kubbe insanların altında yaşayabileceği ve bütünselliği sağlayan anlam dünyasıdır. İnsanlar tarafından bu anlam dünyasının yaratılması dünyayı anlaşılır ve anlamlı kılmıştır. Bu sürecin sonunda toplumsal bütünleşme de sağlanmıştır.

Kutsal kubbe insanların hayatlarında anlam ifade eden kutsal bir çatıdır. Bu çatı sekülerleşme süreciyle değişiklik göstermiştir. Berger kutsal şemsiyenin yıkılmaya başlamasından ve çekişme halindeki dünya görüşlerinin bir arada bulunmasından bu yana sekülerleşmenin kendi kendini pekiştirmekte olduğu kanısındadır. Din adamlarının toplumdaki tekellerini yitirmelerinden sonra düşünce ve inancın geçerliliğine ilişkin insanların şüpheleri artmaya başlamıştır (Türkyılmaz, 2021: 63). Bu şüphenin artışında aydınlanma modernleşme süreçlerinin etkisi fazladır. Çünkü aydınlanma devrinden bu yana devam eden sekülerleşme teorisi modernleşmeyle birlikte hem toplumsal hem de bireysel bilinç düzeyinde dinin gerileyeceğini ve zamanla yeryüzünden tamamen silineceğini öngörmüştür (Türkyılmaz, 2021: 65). Berger de ilk döneminde sekülerleşme teorisini modern dönemde inançların dönüşümü, dinin insanlar üzerindeki etkisinin değişmeye başladığı tezi üzerinden yürütmüştür. Sekülerleşme kavramı bir anlamda dinin belli kurumlar tekelinde olmasını eleştirmek için ele alınmıştır. Berger, birçok çalışmasını ortaklaşa kaleme aldığı arkadaşı Luckmann'ın; sosyolojik bakımdan dinin kilise veya ana bir sosyal grupla derhal aynileştirilebildiği kurumların dışında başka gerçeklik alanlarına da sahip olduğu kanaatini taşımıştır (Coşkun, 2016: 518).

Berger'i din çözümlemeleri açısından iki dönemde ele almak gerekmektedir. Birinci dönemi 1960'larda dikkat çekmeye başlayan sekülerleşme teorisinin dinin gerilediğine/gerileyeceğine yönelik görüşlerini, ikinci dönemi ise sekülerleşme konusunda birçok fikrinden vazgeçtiği 1980'ler ve sonrasıdır. İlk dönem olan 1960'larda sekülerleşme teorisini oluştururken dinin etkisinin azaldığına yönelik görüşler geliştirmiştir. Bu düşünce etrafında görüşler geliştiren Berger dini, kendisiyle kutsal bir kozmosun inşa edildiği beşerî bir girişim ve iki adımdan oluşan bir yasallaştırma/sekülerleşme süreci olarak görmüştür (Coşkun, 2016: 528). Fakat dünyanın değişik yerlerinde gözlenen gelişmeler, 1970 ve 1980'lerde medya tarafından sık sık gündeme getirilen birçok dini hareketin ortaya çıkması, sekülerleşme kuramının sorgulanmasına yol açmış bunun sonucunda sekülerleşme kuramı 1980'lerde din sosyologları arasında başlıca tartışma konusu haline gelmiştir (Furseth ve Repstad, 2011:164). Bunun sonucunda da Berger'in sekülerleşme ile ilgili fikirlerinde değişimler söz konusu olmuştur.

Birçok düşünürün de vurguladığı üzere *Kutsal Şemsiye* kitabındaki kanaatleri ile sekülerleşmenin geleceği konusundaki daha önce yaygın olan evrimci modele bağlı bulunan ve ilgili literatürü çok sayıda katkı bulunan Berger'in *modernlik*, *sekülerizm* ve *çoğulculuk* konusundaki görüşleri zaman içinde değişen ve gelişen bir çizgi izlemiştir. *Dünyanın Sekülerlikten Çıkması* adlı kitabıyla ve *Sekülerizmin Gerilemesi* ve *Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine* adlı makaleleri ile bu konudaki görüşlerini değiştirip revize etmiş, bazılarını terk etmiş ve dindarlığın giderek arttığını hatta dünyamızın her zamankinden daha çok dindar olduğunu, dinin yükselen değeri arasında yer aldığını, dinin politikada daha fazla söz sahibi olduğunu, Amerika'da evangelizmin ve fundamentalizmin yükseldiğini, İran devriminin Orta Doğu'da yeni bir dini dalga yarattığını ve sekülerizmin krize girip marjinalleştiğini (Berger, 2002a: 11) savunmuştur.

Bu görüşler kapsamında değerlendirildiğinde modern dönemde dinin gerilediğine dair geliştirilen tezlerin aksine, dinin dönüşüme uğradığı ve giderek "öznel" bir durum kazandığı savunulabilir. Özneleşme durumuna bağlı olarak, nesnellik kaybolmuş, giderek bireysel bir tercih haline gelen dini realiteler sembolleştirilmiştir. Bu sembolleştirme sürecine vurgu yapan Berger, dini geleneğin "direnme" ve "uyum" şeklinde iki ayrı tercihten birini seçmek zorunda kaldığını vurgulamıştır. Bu çözümleme ve tespitten yola çıkarak dinin "sekülerleşme", "çoğulculaşma" ve "öznelleşme" süreçleriyle açıklanabilmesi mümkündür. Nitekim sekülerleşme teorisi ilk zamanlarda daha fazla dikkat çekmiş olsa da dinin çoğulculuk tartışması güncelliğini korumaya devam etmiştir. Dinin, felsefi ve sosyolojik olarak dünyevileşmesinden bahseden Berger'e (Coşkun, 2016: 534) göre "Kitab-ı Mukaddes'in takdim ettiği Tanrı anlayışı ve Yahudiliğin tarihiyle yakından bağlantılı Tanrı anlayışı; felsefi açıdan bilimsel akılcılık ve modern bilim; sosyolojik açıdan sanayileşme; şehirleşme ve toplumsal çevrenin çoğulculuğu" bu süreç üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca;

> *Klasik modernleşme süreçleri olarak değerlendirilen sanayileşme, modern kentlerin oluşumu, sosyal çevrelerin çoğullaşması, okuma yazmanın kitleselleşmesi, yazılı ve görsel medyanın çok hızlı bir şekilde yayılması, aynı zamanda bu kutsal kubbenin parçalanışını beraberinde getirmiş ve tarihte eşi görülmemiş bir şekilde çoğulcu ve rekabetçi bir durum yaratmıştır. Hatta modernliğin ortaya çıkardığı çoğulculuk, son yüzyılda çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Berger'in modernlik ve çoğulculuk konusundaki fikirleri zaman içerisinde değişen ve gelişen biz çizgi izlemiştir. Sekülerleşme ile birlikte çoğulculuk kavramı, bu çizginin ikinci yarısından itibaren modernliği anlamada merkezi bir rol üstlenmiştir. Hatta önceleri daha çok sekülerleşme penceresinden görülen modernlik, sonraları tamamen çoğulculuk merkezli anlaşılmaya çalışılmıştır. Yani Berger'in kariyeri boyunca yaptığı düşünsel seyahat, spesifik olarak Amerikan toplumu ve dinine yapılan eleştiriyle başlayıp global bir modernleşme perspektifine yönelmiş ve başlangıçta sekülerleşme merkezli kavranan modernlik, daha sonra tamamen çoğulculukla karakterize edilir olmuştur (Ülver, 2013: 48-49).*

Din sosyolojisini bu düşünceler çerçevesinde oluşturan Berger, Luckmann'ın ifadesiyle, "görünmeyen din"in söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Bu görünmez din sembolik anlamlar dünyası inşa ederek, toplumların temel değerlerinin meşrulaştırılmasında sembolik gerçekleri yaratmıştır. Berger bu görüşleri savunurken aynı zamanda 2000'li yıllarda "dinin geleceği ve zamanda yeryüzünden tamamen silineceği" teorisi bunu savunanlardan bazıları da dahil olmak üzere bugün Batı'nın özellikle de Amerika'nın önde gelen sosyologları tarafından yargılanmaya, yanlış bir teori olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Türkyılmaz, 2021: 65).

Berger'in görüşlerine atıfta bulunan birçok çalışmaya göre modern dünyada önceleri din kriz yaşarken artık sıra sekülerizme gelmiştir ve şimdilerde sekülerizm itibarını kaybetmiş ve artık kriz yaşamaktadır. Berger'in (2002b: 76) ifadesiyle artık "dinin krizinden sekülerizmi krizine" geçilmiştir. Peki bu süreç gerçekten bir sekülerleşme krizi midir? Bu bağlamda değerlendirildiğinde Luckmann'ın Görünmeyen Din Bellah'ın Sivil Din, Parsons'ın Özelleştirilen Din, Casanova'nın Kamusal Din gibi kavramsallaştırmalarla dine modern ve laik toplumda bir yer bulmaya çalışmaları dinin sosyal hayattan (kültür ekonomi siyaset eğitim vb… kurumlarından) kovulması anlamına gelen sekülerleşmenin (Türkyılmaz, 2021: 72) evrensel olamayacağını göstermektedir. Fakat bu durumun sekülerleşmeyi tamamen ortadan kaldırdığını savunmak da mümkün değildir. Çünkü din belli kurumların tekelinden çıkarak özel hayatta yaşanmaya başlamıştır. Aynı şekilde insanlar bilimsel bilgiden yola çıkarak hayatın birçok alanını anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu süreç Weber'in toplumsal çözümlemelerinden günümüz çalışmalarına kadar devam etmiştir.

Weber ve Berger'in görüşleri çerçevesinde sekülerleşme tartışmasını değerlendirmek gerekirse, ikisini ortak noktada buluşturan temel kavram "mana sistemleri"dir. Berger Weber'den etkilenerek

sekülerleşme çalışmasında "mana sistemleri" üzerinde durmuştur. Her iki düşünürün bu kavram üzerinde durmalarının sebebi mana sistemlerinin insanların anlam dünyasını yarattığına inanmalarındandır. İnsanlar dini bu mana sistemleri aracılığıyla gördükleri, yorumladıkları, iletişim kurdukları, anladıkları ve hayatlarına anlam kazandırdıkları çerçevede tanımlarlar. Çünkü her toplum kendi dünyasını ve kendi anlam sistemini oluşturur (İnan, 2013: 400). Bu görüşe göre her toplum zorunlu olarak dinîdir. Dinin toplumdaki işlevi ve yeri bakımından bilgi sosyolojisiyle olan ilişkisini ele alan Berger'in yaklaşımları ve Weber ile olan ilişkisi sosyolojik olarak bu süreci desteklemeye yöneliktir. Bu nedenle Weber, Berger ikilisi bir anlamda hem fenomenolojinin temel savları hem de anlamacı yorumlayıcı yaklaşımlarla mana sistemlerine yönelik teoriye katkı sunmuş, Weber'in rasyonelleşme vurgusuyla başlayan bu süreç, Berger'in sekülerleşme teorisiyle yeni gelişmelere öncülük etmiştir. Her iki düşünürün din ve bilimsel bilgi arasındaki ilişkiye dair görüşleri önemini korumuştur. Fakat Berger'in sekülerleşme teorisinde savunduğu, toplumsal alanda dinin etkisinin azalacağı görüşü son dönemlerde değişime uğramıştır.

Berger'in en son görüşlerinde savunduğu sekülerleşme yanılgısı teorisine göre, insanların anlam dünyalarını oluşturan inançlar bütünü olarak din, geçmişte de günümüzde de bu anlam dünyalarını yaratmaya devam etmektedir. Bu anlam dünyası Weber'in toplumsal eylemlere atfettiği anlamlandırmanın etkisi olarak görülebilir. Bu anlamlandırma, artık kilisenin etkisinde olan bir din algısından ziyade sekülerleşme sürecinin ortaya çıkardığı çoğulculaşma ve dinin öznelleşmesidir. Artık dışarıdan dayatılan bir din sürecinden ziyade, bireylerin gönüllü tercihine bırakılan öznel bir inanç süreci söz konusudur. Berger'e göre bu süreçten itibaren, sekülerleşme teorisi kapsamında çoğulcu bir yapı gelişmiş, tekelci veya dayatmacı bir sistemden ziyade gönüllü bir inanç söz konusu olmuştur. Modernleşmenin bu süreç üzerinde etkisi bulunmaktadır. Berger'e göre modernlik zorunlu olarak sekülerleştirmez fakat zorunlu olarak Çoğulculaştırır. Aynı toplumdaki farklı etnik ve dinsel grupların barış içinde bir arada olması ve etkileşimi anlamına gelen çoğulculuk modernleşme süreçlerinin bir sonucudur. Çoğulculuk aslında dinin değil sorgusuz sualsiz kabul edilmenin altını oymuştur (Türkyılmaz, 2021: 69).

Sonuç olarak Berger, inancın insanı rahatlatan bir tarafının olduğunu, bu süreçte psikolojik bir mekanizma olarak dinin tedavi edici işlevinin olduğunu vurgulamıştır. Din küresel dönemde bir bakıma göreceli hale gelmiştir. Bu görecelilik durumunda insanların kendi öznel dünyalarını yaratmalarıyla dini inancın gerilemesinden çok öznelleşmenin başladığını vurgulamak mümkündür. Küresel dönemde tartışılacak yeni kavramın kurumların tekelinden bağımsız olarak düşünülen "dinin öznelleşmesi" olduğu ve öznelleşmenin çoğulculaşmanın etkisiyle ortaya çıktığı savunulabilir.

4 Sonuç

Çalışma boyunca din sosyolojisinin din ve toplum ilişkisini ele alan bir disiplin olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bu disiplinin yakın zamanda birçok çalışmayı vurgulamasının sebebi dinin kurumlar tekelinden uzaklaşması ve bilimsel bilgi ile dini bilgiye dair tartışmaların artması ve sekülerleşme teorisinin gelişmesine öncülük etmesinden dolayıdır. Çalışmanın genelinde buna dair vurgular söz konusu olmakla beraber, elde edilen verilere göre yakın dönemde ortaya çıkan bilimsel gelişmeler aklı ön plana çıkararak, akıl ve bilim dışı bilgiyi reddetmeye başlamıştır. Aynı şekilde bilimsel bilgiye olan güvenin sonucunda birçok düşünür dini bilginin ortadan kalkacağını, dinin artık öznel bir alanla sınırlı olacağını vurgulamıştır. Bu nedenle anlam dünyaları, semboller, ritüeller, mistik inançlar ve toplumsal yapının çözümlemesini yapan klasik sosyoloji kuramcılarından Marx, Durkheim ve Weber gibi düşünürlerin fikirleriyle başlayan süreçte, dinin etkisinin azalacağı düşüncesi, çağdaş din sosyolojisi teorisyenlerince devam etmiştir.

Din sosyolojisi disiplini çerçevesinde çalışma boyunca Weber ve Berger'in din sosyolojisine olan katkılarının sosyolojik çözümlemelerden uzak olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan öncelikle Weber'in çalışmaları incelenmiştir. Weber, din ile ilgili çözümleler yaparken inanç ve ekonominin biri birini etkileme sürecini ele almıştır. İnsan davranışlarının yaşam koşullarına göre şekillendiğini, bu hayat koşullarında insanların dünya görüşlerini etkileyen dogmaların ve inançların etkili olduğunu, bireylerin ve grupların davranışlarını anlamak için ekonominin de anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Weber, dini anlayışların ekonomiyi etkilediğini, ayrıca dinsel davranışların toplumların ekonomik değişimlerinin nedenlerinden biri olduğunun altını çizmiştir.

Dinin toplum üzerindeki etkisinden yola çıkan Weber, anlamacı ve yorumlayıcı yaklaşımlarıyla çağdaş düşünürlere öncülük etmiştir. Dinin bir işlevi ve anlamı olduğunu vurgulayan Weber,

toplumsal düzenin sağlayıcısı olarak dinin birey ve toplum üzerinde etkisi olduğunu rasyonelleşme süreciyle açıklamıştır. Rasyonelleşme aynı zamanda çağdaş düşünürlerden olan Berger'in sekülerleşme teorisini de etkileyen bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir.

Berger'in, Weber'in anlamacı yorumlayıcı yaklaşımı teorisinin temelini oluşturan kavramlardan yola çıkarak sekülerleşme teorisini oluşturduğu savunulabilir. Berger'in din tartışmaları anlamlandırma süreciyle başlayıp, sekülerleşme teorisiyle gelişme göstermiştir. Bu tespitlere göre toplum hem nesnel olgusallığa sahiptir hem de öznel anlamı ifade eden eylem vasıtasıyla ifade edilir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde modern seküler dünyada bilimsel bilginin öneminin arttığı, aynı zamanda sekülerleşme sürecinde dini bilginin de öznelleşme bağlamında ilerleme kaydettiği vurgulanabilir. Bu sekülerleşme sürecinde dinin ortadan kalktığı veya etkisinin tamamen azaldığı anlamına gelmemelidir. Aksine bilgi anlamında dini bilginin diğer bilimsel bilgi süreçleri gibi bir gelişme gösterdiği ve bu bilginin anlam yüklü ve manalar çerçevesinde anlaşılabileceği vurgulanmaya başlanmıştır. Buradaki temel fark bilimsel bilgilerin ortaya koydukları gibi bir kanıt veya deneye tabi olmaktan ziyade, bilimin açıklayamadığı olaylara yönelik açıklamalar dini bilgiyi ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle modern dönemde dinin etkisinin ortadan kalkmasından ziyade bir dönüşüm, bir çoğulculaşma yaşandığı vurgulanabilir.

Sonuç olarak çağdaş dönemde, din sosyolojisi alanında çalışma yapan düşünürler modernleşme sürecinin temel kabulünden yola çıkarak bilimsel bilgi ve rasyonel ilişki ağını incelemişlerdir. Bunun sonucunda da sosyolojik perspektifte yeni çalışma alanları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar kültür, modernleşme süreci, laiklik, sekülerleşme, çoğulculaşma, görünmez din, sivil din gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir. Bu kavramsal çözümleme aynı zamanda dinin bilim ve bilgi ile olan ilişkisini açıklamaya yönelik bir çabadır. Bu kapsamda din, bilgi ve bilim ilişkisi çağdaş din sosyolojisinin temel çalışma konuları haline gelmiş, sekülerleşme teorisi sonucunda bilimsel bilginin öneminin arttığı, dini bilginin ve dinin bilimsel gelişmeler karşısında gerileyeceğine dair görüşler ön plana çıkmıştır. Fakat Berger'in sekülerleşme ile ilgili görüşlerinin değişime uğraması sonucunda dinin çoğulculaştığı ile ilgili görüşler önem kazanmıştır.

Bütün bu tartışmalar sonucunda evrensel bir sekülerleşme teorisinin olmadığı, yakın dönemde ortaya çıkan yeni dini hareketler sonucunda dinin etkisinin arttığına yönelik görüşler ön plana çıkmıştır. Ayrıca Berger'in sekülerleşme krizi olarak vurguladığı süreç dinin yükselişe geçmesini ifade etse de sekülerleşmenin sadece din alanında değil, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla bir kurumsal dönüşümü ifade ettiği savunulabilir. Din artık belli kurumların tekelinden çıkmış, öznel bir gerçeklik haline gelmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Aron, R. (2004). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (Çev. K. Alemdar). Ankara: Bilgi Yayınları.

Berger, P. L. (1995). Dini kurumlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (IX), 425-465.

Berger, P. L. (2005). *Kutsal şemsiye*. (Çev. A. Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Berger, P. L. (2017). *Sosyolojiye çağrı*. (Çev. A. E. Koca). İstanbul. İletişim Yayınları.

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (Çev. V. S. Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Bilton, T. Bonnet, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webester, A. (2009). *Sosyoloji.* (Çev. Ed. B. Özçelik). İstanbul: Siyasal Kitabevi.

Coşkun, A. (2016). Peter L. Berger'in din sosyolojisindeki yeri ve önemi. C. Özyurt ve E. Okumuş (Ed.), *Çağdaş Sosyal Teoride Din* içinde (ss. 517-546). Ankara: Hece Yayınları.

Dobbelaere, K. (2012). Sekülerleşme ve dinin yeniden üretimi ve iletimi. P. B. Clarke (Der.), *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler* içinde (ss. 11-36). Ankara: İmge Kitabevi.

Giddens, A. ve Sutton, W. P. (2014). *Sosyolojide temel kavramlar.* (2. Baskı). (Çev. A. Esgin). Ankara: Phoenix Yayınları.

Göle, N. (2017). *Seküler ve dinsel: Aşınan sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları

Guest, M. (2012). Dinin yeniden üretimi ve iletimi. (Çev. Ed. İ. Çapçıoğlu). *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler* içinde (ss. 91-120). Ankara: İmge Yayınları.

İnan, M. (2013). Türkiye'deki din sosyolojisi çalışmalarına Amiran Kurtkan Bilgiseven'in kavramsal katkısı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39).

Küçükcan, T., Okumuş, E., Bayyiğit, M., Tekin, M. ve Bilgin, V. (2013). *Din sosyolojisi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü.* (Çev. O. Akınbay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Din üzerine.* (Çev. K. Güvenç). (5. Baskı). Ankara: Sol Yayınları.

Mazman, İ. (2015). Weber ve din sosyolojisi. C. Özyurt ve İ. Mazman (Ed.), *Sosyal Teoride Din* içinde (ss. 241-254). Ankara: Hece Yayınları.

Morris, B. (2004). *Din üzerine antropolojik incelemeler.* (Çev. T. Atay). Ankara: İmge Yayınları.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi.* (Çev. O. Akınbay). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Taylor, C. (2007). *A secular age*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Tolan, B. (2005). *Sosyoloji.* İstanbul: Gazi Kitabevi.

Turner, B. S. (2014). Din ve sosyal çağdaş teoriler. (Çev. O. Ülker). *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(1), 231-255.

Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu.* (Çev. Ü. Tatlıcan). (3. Baskı). Ankara: Sentez Yayınları.

Uluocak, Ş. (2018). Gündelik Gerçeklikte "anlamın" sosyal inşası: Peter Berger ve Thomas Luckmann. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi* içinde (ss. 269-304). Ankara: Phoenix Yayınları.

Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2015). *Çağdaş sosyoloji kuramları.* (Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas). (6. Baskı). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Weber, M. (1997). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu.* (Çev. Z. Aruoba). İstanbul: Hil Yayınları.

Weber, M. (1998). *Sosyoloji yazıları.* (Çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (1998a). Din sosyolojisi. Y. Aktay ve M. E. Köktaş (Ed.), *Din Sosyolojisi Derlemesi* içinde*.* Ankara: Vadi Yayınları.

Weber, M. (1998b). Dünya dinlerinin toplumsal psikolojisi. Y. Aktay ve M. E. Köktaş (Ed.), *Din Sosyolojisi Derlemesi* içinde*.* Ankara: Vadi Yayınları.

journal of sociologicalcontext
sosyolojikbağlam
dergisi

ISSN: 2757-5942. Sosyolojik Bağlam®, 2022 3(3) 318-329
https://doi.org/10.52108/2757-5942.3.3.8

Derleme Makale ◆ Review Article

Etkin Özne'den Edilgen Olana: H. Lefebvre ve J. Baudrillard'ın Gündelik Hayat'a Pratik Katkıları

From the Active Subject to the Passive: H. Lefebvre and J. Baudrillard's Practical Contributions to Everyday Life

Murat TOPRAK*

0000-0002-3732-6026

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 13. 09. 2022
Düzeltme Talebi: 31. 10. 2022
Son Düzeltme: 05. 11. 2022
Kabul: 24. 11. 2022
Online Yayım: 15. 12. 2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Gündelik Hayat
Henri Lefebvre
Jean Baudrillard
Birey

ÖZ

Gündelik hayat, sosyolojinin alt dallarından biri olmaya başladığından bu yana farklı isimlerin ilgi odağı haline gelmiştir. İlk dönem sosyolojinin ıskaladığı gündelik hayat, 1950'lerden sonra bireyin toplumsal araştırmalarda özne olarak önem kazanmasıyla birlikte özellikle mikro sosyoloji alanında popüler olmaya başlamıştır. Gündelik hayatla beraber yakın dönem sosyoloji, ilk dönem sosyolojinin artık sadece yapı/toplum odaklı kesin yargılarını reddederek yanına -kaymalar olmasına karşın- bireyi/faili de eklemiştir. İlk dönem sosyolojinin aksine özellikle Henri Lefebvre ile başlayan gündelik hayat tartışmaları, günümüzün sosyal koşullarına paralel olarak farklı yaklaşımlara düşünsel kaynak oluşturmuştur. Bu yaklaşıma sahip olan isimlerden biri de Jean Baudrillard'tır. Her ikisi de farklı perspektiflerden gündelik hayata bireysel ve toplumsal katkılar sunmuştur. Lefebvre, Marxist perspektifle ele aldığı gündelik hayat düşünceleriyle Baudrillard'a kaynaklık etmiştir. Bu çalışma, Lefebvre ve onun öğrencisi olarak bilinen Baudrillard'ın gündelik hayata yönelik katkılarını karşılaştırmalı olarak tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Lefebvre gündelik hayat analizinde bireye özne özelliği atfederken, Baudrillard ise postmodern dönemle beraber anlamsal göstergelerin akışkan bir hale geldiğini ve bireyin gündelik hayat ilişkilerinde bu akışkanlığın olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla Lefebvre'de birey, gündelik hayatında zorunlu da olsa bir uyum sağlarken Baudrillard'da bu durum kendiliğinden gelişen bilinçsiz özne şeklinde tezahür etmektedir. Bu çalışmada Lefebvre ve Baudrillard üzerinden gündelik hayat tartışmaları yapılacak ve onların benzer ve farklı yönleri irdelenecektir.

ARTICLE INFO

Submitted: 13. 09. 2022
Revision Requested: 31. 10. 2022
Final Revision Received: 05. 11. 2022
Accepted: 24. 11. 2022
Published Online: 15. 12. 2022

Keywords:

Sociology
Everyday Life
Henri Lefebvre
Jean Baudrillard
Individual

ABSTRACT

Everyday life has become the focus of attention of different names since it started to be one of the sub-branches of sociology. Everyday life which the first period sociology missed, started to become popular especially in the field of micro sociology after the 1950s, with the individual gaining importance as a subject in social studies. Along with the everyday life, recent sociology has added the individual/perpetrator to its side by rejecting only the structure/society-oriented definitive judgments of the first period sociology. Contrary to early sociology, discussions of everyday life, especially starting with Henri Lefebvre, created an intellectual resource for different approaches in parallel with today's social conditions. One of the names who have this approach is Jean Baudrillard. Both have made individual and social contributions to everday life from different perspectives. Lefebvre was the source of Baudrillard with his thoughts on everyday life, which he discussed with a Marxist perspective. This study aims to comparatively analyze the contributions of Lefebvre and Baudrillard, known as his student, to everyday life. While Lefebvre attributes the feature of subject to the individual in his analysis of everyday life, Baudrillard claims that semantic signs have become fluid with the postmodern period and this fluidity exists in the daily life relations of the individual. Therefore, while in Lefebvre the individual achieves a necessary harmony in his everyday life, in Baudrillard this situation manifests itself as an unconscious subject that develops spontaneously. In this study, everyday life discussions will be made through Lefebvre and Baudrillard and their similar and different aspects will be examined.

* **Yazar İletişim/ Corresponding Author**: Murat Toprak (Dr. Öğr. Üyesi), Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Siirt, Türkiye
murattoprak88@gmail.com
Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Toprak, M. (2022). Etkin özne'den edilgen olana: H. Lefebvre ve J. Baudrillard'ın gündelik hayat'a pratik katkıları. *Sosyolojik Bağlam Dergisi, 3*(3), 318-329. doi:10.52108/2757-5942.3.3.8
This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

1 Giriş

Belirli bir döneme kadar makro yaklaşımın hâkim olduğu sosyolojide 20. yüzyılın başlarından ortalarına doğru metodolojik, epistemolojik ve ontolojik değişim ve dönüşümün izleri görülmüştür. Sosyoloji, söz konusu dönemde kırılma yaşayarak önemli yüzleşmelerle içinde mikro alanlara da yer vermeye başlamıştır. Klasik sosyoloji olarak kabul edilen ilk dönem sosyolojinin toplumu bireye karşı önceleyen kuramsal inşasına karşın yüz yüze ilişkilerin ve etkileşimlerin toplumsal belirlenimdeki katkıları yakın dönem/çağdaş sosyolojide benimsenmiştir. Çağdaş sosyoloji olarak adlandırılan bu yeni kuramsal yaklaşımlar klasik sosyolojiden etkilenmekle birlikte klasik sosyolojiyle hem bir yüzleşme gerçekleştirmiş hem de yeni bir sosyolojik perspektifi literatüre kazandırmıştır. Bu sosyolojik perspektif içerisinde gündelik hayat gibi farklı alt dalları ortaya çıkmış ve bireysel ilişkiler ya da etkileşimler inceleme alanı olarak ele alınmaya gayret edilmiştir. Sonuç olarak 20. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir şekilde mikro yaklaşımlar sosyolojide inceleme nesnesi olarak kendisine yer edinmiştir.

Gündelik hayatta yaşanılan rutin, sıradan ve aşina olunan insan ilişkileri ve sosyal davranışlardaki pragmatik yaklaşım çağdaş sosyoloji tarafından ampirik açıdan önemli tazyikler olarak görülmektedir. Gündelik hayatta inşa edilen ilişkiler tarihsel özellikler, kültürel bağlamlar ve zaman ve mekân durumu çerçevesinde ela alınmaktadır. Çeşitli kavramsallaştırmalarla analiz edilmeye çalışılan gündelik hayat teorilerinin temel dayanağı bireyin eylemindeki aktör-fail rolüdür. Rolünü sosyal süreçlerle inşa eden birey, uyaranları çeşitli yaptırım süzgecinden geçirerek gündelik hayatında tekrar tekrar üretmektedir. Yani birey, yaşadığı toplumda hem toplumsa bir etkilenme söz konusuyken hem kişisel bir irade ve etkileme görülmektedir. Spontane veya bilinçli temaslar sosyal ilişkilerin üretiminde belirgin şekilde rol oynarken gündelik hayatta sosyal gerçekliği inşa etmektedir. İlk dönem sosyolojinin grand ya da makro yaklaşımıyla oluşturduğu doğrusal tutumun aksine çağdaş sosyoloji genel olarak döngüsel perspektif söz konudur. Döngüsel anlayışta önemli olan salt rasyonel bir ilişki ağı olmadığıdır. Etkileşim örüntüleri çerçevesinde rasyonel ağın yanına sezgisel bir bilinçlilik eklenebilir. Bilinçli eylemi ya da bilinçsiz tüketimi Lefebvre ve Baudrillard'ın yaklaşımıyla okumak mümkündür.

Bu minvalde çalışmanın konusu, Lefebvre ve Baudrillard'ın kuramsal yaklaşımlarını gündelik hayat çerçevesinde karşılaştırmaktır. Bunu yaparken her iki düşünürün bireye yükledikleri genel anlama ve sahip oldukları perspektife dikkat edilmiştir. Lefebvre, gündelik hayat incelemesinde bireyin *etkin*liğine dikkat çekerken Baudrillard, medya aracılığıyla göstergeler üzerinden *edilgen* hale gelmiş kişiliklere odaklanmaktadır. Lefebvre'de birey kendi dünyasını inşa etmede ya da sosyal gerçekliği yaratmada aktif rol oynarken Baudrillard, simülasyonla beraber göstergelerle salt tüketici durumuna dönüşen pasif bireylerin olduğunu vurgulamaktadır. Lefebvre, mekânsal vurgularla yaşamsal zorlamanın getirdiği birlikteliğin bireysel bilinçlilikten bağımsız olmadığını düşünürken Baudrillard, mekânın yerini artık sanal ortamların aldığını ve taklidin gerçeğin yerini aldığını belirtmektedir. Baudrillard, teknolojik aygıtların gündelik hayatta önemli yer kaplamasından dolayı dramatik olaylara karşı duyarsız bir insan modelinin olduğu konusunda karamsardır. Lefebvre, bireyin gündelik hayatta pratikleriyle yeniden üretimi üzerinde öznel bir yaklaşım içindeyken Baudrillard, tüketim toplumunun nasıl kaçınılmaz bir şekilde insan hayatında olacağını açıklamaktadır. Baudrillard için insanlar artık kitleleşen yığınlardır. Yerel, ulusal ya da küresel düzlemde meydana gelen ve insan haklarını sömüren olumsuz bir olaya karşı kolektif birlikteliğin artık imkânsız olduğunu söyleyen Baudrillard, insan ilişkilerinin Lefebvre'nin doğal olabileceği düşüncesine karşın yapay bir anlam yüklemiştir. Ayrıca ikisi arasında belirgin bir etkileşimin varlığını kabul ederken şu gözden kaçırılmalıdır: Lefebvre'e nazaran Baudrillard'ın teknolojik gelişime yönelik dönemsel olarak daha fazla gözlem yapma olanağı olması onun düşünsel anlamda farklı bir profil çizmesine sebep olmaktadır Yani, yaşadıkları dönemin koşulları tüm boyutlarıyla göz önünde bulundurulmalıdır. Lefebvre'nin mikro konular üzerinde bir eğilim sergilerken Baudrillard, olaylara makro seviyede bir yaklaşım benimsemektedir. Buradan hareketle çalışma, Lefebvre'nin mimarı olduğu gündelik hayat düşünceleriyle öğrencisi ve doğrudan üzerinde etkisi olduğu Baudrillard'ın görüşleri çerçevesinde şekillenmektedir. Genel olarak Marxist bir etkilenme her iki düşünür üzerinde görülse de özgün sosyolojik katkıları olduğu kabul edilmektedir.

Gündelik hayat araştırmalarında genel olarak yorumsamacı yaklaşım benimsenmektedir. Gerek Lefebvre'nin metinlerinde gerek diğer kuramcılarda bunun yansıması pekâlâ görülmektedir. Dolayısıyla gündelik hayat kuramcılarının benimsediği yorumsamacı yaklaşım bu çalışmada da

kullanılmaktadır. Çünkü son yarım asırda değişen dünya düzeni ve yakın ilişkiler farklı bakış açılarıyla birlikte yorumlanmaktadır.

2 Gündelik Hayat'a Genel Bir Bakış

Gündelik hayat, yapısı gereği içkin özelliğiyle azımsanmayacak şekilde bir muğlaklığa sahiptir. Epistemolojik olarak sade veya sıradan ilişkileri inceleme alanı olarak ele alsa da gündelik hayatı belirgin bir şekilde tanımlamak zordur. Son derece karmaşık bir ağın içerisinde var olmaya çalışan gündelik hayat ontolojik sayıltısını bu karmaşıklık üzerine inşa etmektedir. Burada temel çıkış noktası bireyin pratiğiyle öz arayışı, özgün olma hali, anlam dünyası inşa etmektir. Yerel dinamiklerden küresel olana dek bu inşa süreci birçok etmenden etkilenerek kendi süzgecinden geçiren bireyin anlamlandırmasıyla vuku bulmaktadır. Düşünümsellik[1] izlerinin görüldüğü gündelik hayat araştırmalarında hem araştıran hem de araştırılan bundan nasibini almaktadır. Çünkü gündelik hayat, insan aktörünün kendi dünyasını tanımlamada bilinçliliğinin var olduğunu iddia eder. Bir başka deyişle, "gündelik hayatın incelenmesi, 'insan malzemesi'ni kendi konusu yapar. Onu kendi içinde ve desteklediği farklılaşmış, yüksek biçimlerle ilişkisi içinde inceler. Böylece, bilincin 'toplam içeriği'ni kavramaya katkıda bulunur: bütünün, bütünselliğin kavranmasına yönelik çabaya, bütünsel insanın gerçekleştirmesine katkısı bu olacaktır" (Lefebvre, 2015: 256).

Gündelik hayat, yoğun bir dinamiği bünyesinde barındırarak görünürde karmaşık ama derinlere inildikçe bazen karmaşık bazen de anlaşılır ve yorumlanacak bir yapıya sahiptir. İnsanlar günlük hayatlarında yaşamlarını idame ederken rutin etkileşimlerde bile derin anlamlar barındırır. İşte bu düzeyde gündelik hayat sosyal araştırmacının önemli tercihlerinden biri olur. Yani gündelik hayat, insanların sahip oldukları deneyimlerle kurdukları yakın ya da mesafeli ilişkileri açıklamada bize olanak sağlamaktadır (Maffesoli, 1989: 2). Üstelik bunu farklı yöntemlerin senteziyle yapmaktadır. Gündelik hayatı kuramsal merkezine alanlar bu farklılığı anlatırken temel çıkış noktaları failin eylemi olmuştur. Yani bireyin/failin eylemine odaklanmışlardır.

Sıradan bireyin hayatı boyunca kurduğu günlük ilişkiler, sözlü ya da fiziki etkileşimler onun deneyimiyle inşa edilmektedir. Bu konuda farklı yaklaşımlar olmasına karşın gündelik hayat kuramcıları için *deneyim* kilit bir olgudur. Mesala, Alferd Schutz'un "bilgi stoku" kavramı, Georg Herbert Mead'in "genelleştirilmiş öteki" (Şentürk, 2018: 252), Harold Garfinkel,'in "sağduyusal bilgi" ve "davranışsal ve simgesel kazançlar" (De Certeau vd. 2015: 30-31) bunlara örnektir.[2] Yani genelleştirilmiş öteki üzerinden gidersek fail sahip olduğu kâh bireysel kâh toplumsal davranışlar sergileme kapasitesine sahiptir. Birey, verili olan *form* ya da *süreç*lerle gündelik hayatında tekrar tekrar var olmayı inşa etmektedir. Bir başka deyişle bireyler sahip oldukları deneyimle başkalarıyla kurdukları yoğun etkileşimi çeşitli anlamlandırma ve yorumlama süzgecinden geçirerek yeniden üretmektedir.

Gündelik hayat için önemli bir kavram da mekân'dır. Mekân, kuramcılar tarafından farklı şekilde kavramsallaştırılmış olsa da genel olarak gündelik hayat ile yakından ilişkilidir. Gündelik hayatı doğrudan kuramsal olarak ele alan isimlere baktığımızda bunu ziyadesiyle görürüz. Erving Goffman'da, performansların sergilendiği bir *sahne*, Pierre Bourdieu'da gündelik sermaye ile habitusların inşa edildiği *alan* olarak karşımıza çıkmaktadır. Son kertede bir mekâna tekabül eden bu kavramsallaştırmalarla pratiksel şekilde ötekiyle/diğeriyle etkileşime gireriz.

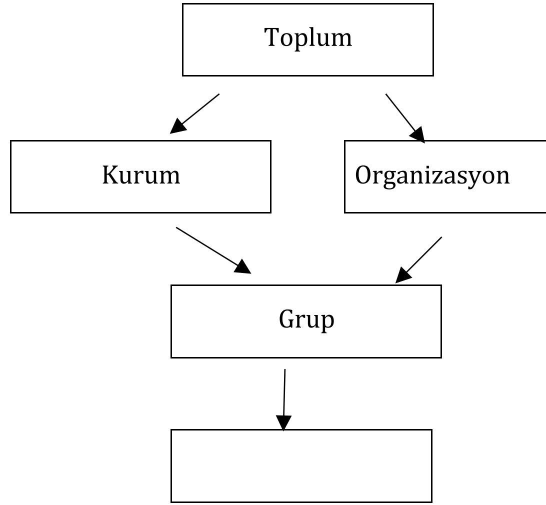
2.1 Gündelik Hayat'a Katkılar

Gündelik hayat'ın temel çıkış noktasının failin eylemindeki özgünlük olduğunu düşünürsek ilk dönem sosyolojinin bu perspektiften uzak olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz (Bennett, 2018: 13). İlk dönem sosyoloji gündelik hayatı aile, din, çevre, gibi makro yapılar üzerinden değerlendirme yolunu seçmiştir (Kalekin-Fishman, 1989: 715). İlk dönem sosyolojinin gündelik hayata dolaylı katkısını kabul etmekle beraber Georg Simmel'e bu konuda ayrıca değinmek gerekir. Kendisi, bireyler arası

[1] "Düşünümsellik, bireylerin kendi eylemleri, ilişkileri, koşulları ve düşünceleri hakkında bilinçli olma durumunu, yani kendileri üzerinde düşünebilme kapasitesini anlatır" (Esgin, 2018b: 394).

[2] Söz konusu deneyimi salt spontane şekilde yorumlamamak gerekir. Kültür gibi makro yapılar deneyimi etkilemektedir (Dikeçligil, 2017: 148). Burada ilk dönem sosyolojinin gündelik hayata katkısı göze çarpmaktadır.

"etkileşim"e (2015: 41) odaklanarak yaşadığı dönemdeki isimlerden farklı bir perspektif izlemektedir. İlk başlarda çağdaşlarına oranla pek emaresi okunmayan Simmel'in gündelik hayat gibi mikro araştırma alanların inşa edilmesiyle popüler olmaya başlamıştır. Şekil 1'de İlk dönem sosyolojinin makro anlayışı anlatılmaya çalışıldı:

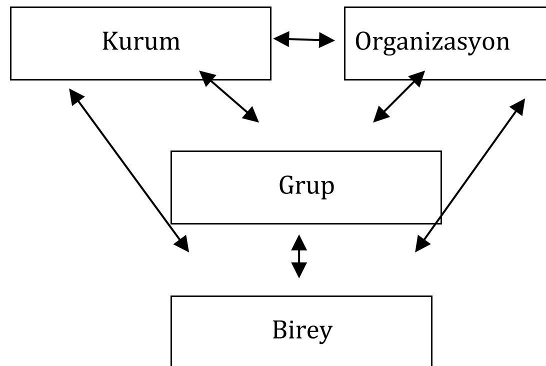

Şekil 1. İlk Dönem Sosyoloji

Şekil 1'de toplum alt seviyelerdeki etkileşimi, ilişkiyi, düzeni belirleyen genel anlamda doğrusal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Simmel'in önemli ölçüde temelinde katkısı olduğu gündelik hayat, 20. yy'ın başlarında filizlenmeye başlayarak kök salmaya başlamıştır. Robert Park öncülüğünde kurulan Chicago Okulu bunların başında gelmektedir. Yoğun kent araştırmalarında Chicago'yu bir laboratuvar olarak inceleyen okul, doğrudan bir gündelik hayatı inceleme amacı gütmese de önemli katkılar sunmuştur. Okulun kurucularından biri olan ve benlik üzerine yapılan çalışmalarla doğrudan katkı yapan Georg Herbert Mead, "sosyal davranışçılık" araştırmalarıyla gündelik hayatın rayına girmesinde öncü rol oynamıştır (Esgin, 2018a: 20).

Özellikle her iki dünya savaşından sonra sosyoloji alanında önemli kırılmalar yaşanmıştır. Kendi dünyasında yüzleşmelerle dolu içkin durumdaki sosyoloji mikro alanların önünü açacak şekilde ivme kazanmıştır. Yani, "savaş sonrası dönemde, yorumsamacı dönemecin etkisi, etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik, Alrferd Schütz, Berger ve Luckmann'ın fenomenolojisi ve Erving Goffman'ın 'dramaturjisi' dâhil, geniş bir mikrosoyoloji çeşitliliğinin ortaya çıkmasında kendini göstermiştir" (Gardiner, 2016: 18). Şekil 2'de yakın dönem sosyolojinin mikro anlayışı anlatılmaya çalışmıştır.

Şekil 2. Yakın Dönem Sosyoloji

Şekil 2'de seviyeler arasındaki etkileşim toplumun kendisine tekabül etmektedir. Döngüsel bir ilişki söz konusudur.

Şekil 1 ve Şekil 2 arasındaki fark, sosyolojinin araştırma nesnesinin uğradığı değişimin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil 1 klasik sosyolojinin makro yaklaşımını ifade etmektedir. Yani toplum normlarıyla beraber kurumlarını organize eder ve bu yolla grup ya da birey üzerinde önemli etkiye sahiptir. Aralarındaki etkileşim toplumun bireye önceliğini ifade eder. Ama salt bireyden bağımsız değildir. Şekil 2'de ise özellikle gündelik hayat sosyolojisini araştırma nesnesi olarak ele alan mikro sosyolojik yaklaşımları ifade etmektedir. Simmel'in de dediği gibi, bu karşılıklı etkileşim sonucunda toplumsalın sürekli üretilmesidir (Ünsaldı ve Geçgin, 2015: 156). Tablodaki belirtilen aşamalar arasındaki etkileşim ilişkisel olmaklar beraber hem *toplumu* hem *yapıyı* ifade etmektedir. Herhangi bir öncelik olmamasının yanı sıra seviyeler arasında iç içe geçmiş bağıntılık söz konusudur.[3]

Son olarak gündelik hayata olan katkıları iki başlıkta toplayabiliriz: Lefebvre ve Michel De Certeau öncülüğünde Marksist perspektifle inşa edilmeye çalışılan, diğer yandan Simmel ile başlayan-Durkheim ve Weber'in de katkısı olduğu- bireyler arası sıradan ve rutin ilişkilere odaklanan daha sonra sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, etnometodoloji yaklaşımlarının yanında Goffman, Bourdieu, Giddens, vs. isimlerle inşa edilen bir gündelik hayat söz konusudur. Bir gündelik hayat analizinde bu iki kanadı göz önünde bulundurmak ve mutlak suretle bunları birbirinden ayırmanın beyhude bir çaba olduğunu unutmamak gerekir (Tacussel, 1989: 62; Toprak, 2022: 34).

3 Bireysel Bilinçlilik ve Gündelik Hayat

Lefebvre, Marksist yaklaşımla ele aldığı gündelik hayatı belirgin bir farklılıkla bilinçlilik üzerine inşa etmektedir. Üç ciltlik *Gündelik Hayat Eleştirileri* adlı çalışmasıyla gündelik hayatı doğrudan araştırma nesnesi olarak ele alan Lefebvre, çağdaşlarından bu konuda ayrılan bir özelliğe sahiptir.[4] O, kurumsal ya da sınıfsal yaklaşımların aksine bireysel pratiklerin önemine vurgu yapmaktadır. Birey, bu şekilde yaşadığı aileye, kültüre vs, olan aidiyetin bilincindedir. Buradan bireyin özgün olma durumuna ulaşan Lefebvre'e göre (2015: 163) "insanın 'öz'ü eylem yoluyla ve pratikte, yani gündelik hayatın içinde gerçekleşir". İnsan, değiştirme yetisine sahiptir. Lefebvre, failin bilinciyle yaşadığı sistemi –kapitalist sistemi- değiştirme gücünü elinde bulundurduğuna dair ısrarcıdır. Yani birey, toplumsal değişimi yaratma kapasitesini bünyesinde barındırmaktadır.

Lefebvre'e göre kapitalist sistemin dayattığı yoksulluk ve haksızlığın olduğunu ve buna karşın birey gündelik hayatta merkezi bir rol oynayarak mücadeleye girer. Kısacası Lefebvre için gündelik hayat, "her şeyden önce, genel bir yaşamsal zorlamanın gerçekleştiği yerdir; bir değer ve anlam ikame yeridir aynı zamanda, uyum sağlamanın kurtuluş anlamına geldiği bir yer" (Köse, 2018: 311). Dolayısıyla Lefebvre, kapitalist sisteme getirmeyi arzuladığı eleştiriyle marksizmin önemli geleneği olan *diyalektik* analize odaklanır (Tacussel, 1989: 64). Diyalektik ilişki gündelik hayata bütünlük kisvesi kazandırır.[5] Bireyin gündelik hayatta ait olduğu toplumsal momentlerle kurduğu ilişkisellik onun adaptasyonunu sağlar (Lefebvre, 2019b: 39; Gardiner, 2018: 113). Özgür olma, özünü bulmak için kurduğu adaptasyonla birey, yabancılaştırıcı güçlerle çatışma ya da mücadele halindedir. Bireyin pratiklerinde ziyadesiyle görülen bu mücadele belirgin bir bilinçlilikle gündelik hayatta tekrar tekrar yeniden üretilmektedir. Lefebvre, "insan doğasının elbette olduğunu ancak bu doğal durumun nihai belirleniminin toplumsal süreçlerle mümkün olduğunu öne sürer. Bu da diyalektik ilişki sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu diyalektik ilişki aynı zamanda saf görünüş ile gerçekliğin sentezinde de vuku bulmaktadır" (Toprak, 2022: 66).

---

[3] Bu kavramsallaştırma ve şekillerin ortaya çıkışı Prof. Dr. Beylü Dikeçligil'in referansıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, 14 Nisan 2019 tarihinde kendisiyle İstanbul'da yapılan yüz yüze sohbet ve ziyaret görüşmesinde kısaca aktardıkları çerçevesinde şekillenmiştir.

[4] Lefebvre, Simmel'e benzer bir özellik taşımaktadır. İkisi de yaşadıkları dönemde fazla popüler düşünürler olmamıştır. Lefebvre, yaşadığı dönemde Louis Althusser, Antonio Gramsci ve Georg Lukacs gibi marksistlerin gölgesinde kalmıştır. Mikro alanların gelişmesiyle beraber Lefebvre gibi isimler önem kazanmaya başlamıştır (Gambacorta, 1989: 122).

[5] Aslında söz konusu diyalektik, sadece Lefebvre'de geçerli değildir. Goffman gibi gündelik hayatı doğrudan kuramsal çalışmalarının merkezi haline getiren önemli isimlerde de bunun yansımaları görülmektedir. Ona göre "Bütün toplumsal etkileşimlerin altında temel bir diyalektik var gibi görünüyor. Bir kimse başkalarının bulunduğu bir ortama girdiğinde, durumla ilgili gerçekleri keşfetmek isteyecektir" (Goffman, 2016: 231).

Lefebvre, kent üzerinden yaptığı çalışmalarla gündelik hayatı açıklamaktadır. Kent ve kentsel mekânlar Lefebvre'nin dikkatini çekerken gündelik hayatımızın onlar tarafından düzenlendiğini iddia etmektedir (Kalekin-Fishman, 1989: 716). Ona göre kentsel yaşam önemli bir kültürel karmaşıklığa sahiptir. Çünkü kent, sahip olduğu karmaşıklık veya farklılıkla kültürel olanı daha da belirgin hale getirir. Sosyokültürel toplulukların artmasıyla beraber gündelik ilişkilerin bitmek bilmeyen dinamiklerle yeniden üretilmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Üretilen bu ilişkilerin *düzen* oluşturma isteği kültür gibi kavramları önemli hale getirir. Kent, kültür aracılığıyla kurumlaşan yapılardan meydana gelmektedir. Lefebvre açısından bakarsak (2016: 95): "kentsel yaşam da dâhil olmak üzere toplumsal ilişkilerin gelişmesi, karmaşıklaşması ve zenginleşmesi 'kültürel' olana bırakılır ve bu sıfatla kurumlaşır". Lefebvre, burada kentte bir bütün olarak baktığı gibi kentin mekânsal özelliklerini görmezden gelmemiştir. Olabildiğince mikro özellikleri göz önünde bulunduran Lefebvre, "gündelik hayatın kentin mekânsal bağlamdaki yeniden üretimine ne türden etkileri olduğuna veyahut kapitalist üretim ilişkilerinin gündelik hayat aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğine dair çıkarımlar" (Esgin, 2016: 56) yapmıştır. Bu çıkarım sonucunda, kapitalist sistemde bürokrasi anlayışındaki devlet, yeni tahakküm alanlarını inşa etmek için gündelik hayata ve onun yaşandığı mekânlara egemen olmayı amaçlar.

Kentsel mekânlarda yoğunlaşan yeniden üretim, Lefebvre'nin üzerinde durduğu önemli bir noktadır. "Lefebvre için kent, birbiri ile ilişkili üç kavramla tanımlanmaktadır: *mekân, gündelik hayat ve kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimi"* (Esgin, 2016: 44). Lefebvre için gündelik hayatta kapitalist sistemin dayattığı tüketici birey anlayışından faili kurtarmamız gerekiyor (Köse, 2018: 338). Böylelikle birey hem kültürel hem ekonomik özgünlüğü gündelik ilişkilerinde yeniden üretecektir. Ayrıca yeniden üretim, Lefebvre nazarında ritim kavramıyla açıklanmaktadır. Bir toplumsal araştırmacı, ritimanalistin senfoniyi dinlediği gibi sokakları, çarşıları, kısacası mekânları dinleyerek analiz edebilmelidir. Mekânlara yüklenen anlamlar, kurulan yakın ve mesafeli ilişkiler gündelik hayatla anlaşılabilmekte ve yorumlanabilmektedir. Bir mekânı anlamak ve yorumlamak için ritimlerin yanı sıra imgelere, yani kültürel olan tüm ögelere başvurulması gerektiğini belirten Lefebvre, son derece karmaşık da olsa gündelik hayatın bu yolla düzenlendiği kanısına varılacağı konusunda tereddüt etmemektedir (Lefebvre, 2019b: 357). Lefebvre'nin gündelik hayat konusunda ele aldığı önemli bir diğer kavram "mekânsal pratiklerdir". Ona göre kapitalist ilişkilerde yaşayan aktör(ler) kendi mekân (lar)ını üretirler. Mekânlar salt geometrik bir görüntüden ibaret değillerdir. Mekân, insan ilişkilerine yön veren ve onlardan etkilenen etkin bir yapıya sahiptir. Yani mekânsal pratik, bir toplumun mekânına denk düşer. Lefebvre'nin gündelik hayatı kuramsallaştırırken yoğunlaştığı diyalektik ilişkiden mekân da nasibini almamaktadır. İnsanlar arası diyalektik etkileşim ayrıca mekânsal pratiklerdir. Buradan hareketle mekânları üç moment şeklinde ele alan Lefebvre, *Mekânın Üretimi* adlı çalışmasında mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekânları şeklinde tahlil yapmaya girişmektedir. İlki daha önce belirtildiği üzere diyalektik ilişki ya da araştırmacı tarafından deşifre edilmeye çalışılan ampirik olandır. İkincisi, mekân temsilleri, "tasarlanmış mekân; bilginlerin, planlamacıların, şehircilerin, 'parçalayan' ve 'düzenleyen' teknokratları, yaşananı ve algılananı tasarlananla özdeşleştirileni bilimselliğe yakın kimi sanatçıların mekânı" (Lefebvre, 2019a: 68). Üçüncüsü, temsil mekânları, mekân içindeki imgeler ve semboller, onların aracılığıyla var olan mekân. Burada imge ve sembol, salt bir nesne değildir, mekânı kullanan mekânda yaşayanlar da birer imge ve sembol durumundadır. Onlar mekândaki gündelik ilişkileri yaşayan ve düzenleyen aktörlerdir. Sosyal gerçekliği yansıtan, gündelik ilişkileri inşa eden etkileşimler bütünüdür. Hatta spekülatif olacak ama daha ileri gitmekte bir sakınca görülmemektedir: Bu etkileşimler kültürü oradan da toplumun kendisini temsil etmektedir. Ancak şunu kaçırmamakta yarar vardır: bu etkileşimler toplumdan direkt ya da kültür üzerinden tekrar mikro ilişkilerin yaşandığı insanlara dönüş yapmaktadır. Kısacası döngüsel bir ilişki söz konusudur. Muhtemelen gündelik hayatı karmaşık hale getiren bu döngüsel durumdur. Yukarıda şekil 2'de belirtilmiştir.

Mekânsal tasvirlerine son hız devam eden Lefebvre, mekânın bireysel ve kolektif etkinlikleri bünyesinde barındıran fail'den önce geldiğini belirttir (Lefebvre, 2019a: 85). Burada mutlak belirleyenin mekân olduğu algısı çıkarılmamalıdır. Fail kendisine verili olan toplumsal düzende olduğu gibi mekânı da bu şekilde kodlamaktadır. Mekânın tarihsel ve kültürel durumundan etkilenen fail, sahip olduğu bilinçle mekânda kendini konumlandırır. Bunu yaşamı boyunca gündelik hayatında üreterek yapan fail, mekânı dönüştürdüğü gibi kendisi de mekânın ve diğer etmenlerin etkisiyle dönüşür. Yerel, ulusal ve küresel şartlara göre fail ve mekân arasında diyalektik ilişki sürekli üretilir. Kısaca şunu belirtmekte yarar vardır: mikro ve makro ilişkilerin yaşandığı mekân ve mekânın içinde

insanların bireysel ve kolektif ilişkileri gerçekliği inşa eder. Mekânsal ilişkiler bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olay ve olgular silsilesi ile *döngüsel* olarak tezahür etmektedir.

4 Bilinç Dışılık ve Gündelik Hayat

Baudrillard, postmodern toplum açıklamalarıyla sosyal bilimlerden özgün bir yer edinmeyi başarmış bir isimdir. Kendisine has terminolojiyle kapitalist sisteme eleştiriler yöneltirken, Marx'a *gösterge*lerle yaptığı katkıyla (Baudrillard, 2021a: 25-61) ve Lefebvre'nin de etkisiyle önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Temel olarak öznenin bilinçliliğinden ziyade nesnelere yönelik bir ilgisinin olduğu söylenebilir. Çünkü ona göre özne, eleştiri, politik olma, düşünme yetisini ve kolektif olma *toplumsallaşma* özelliğini kaybetmiştir (Baudrillard, 2011: 202-209). Öznede -gündelik hayat açısından bakarsak bireyde- belirgin bir amaç ve inanç söz konusu değildir. Her şeyden önce Baudrillard'ın topluma olan bakışı ile gündelik hayatlarımızı çevreleyen imgelere olan bağımlılığımız daha doğrusu esaretimizi gözlemlerken vardığı sonuç pek de iç açıcı olmadığı yönündedir. En basit haliyle ifade edilirse: imge ve nesnelerin güdümünde bir gündelik hayatımız olduğu düşüncesindedir. Öncelikle gündelik hayatta bireyler olarak özenerek yaşamaktayız. Göstergeler/imgeler ve özentili yaşam topluma sirayeti yoğun olmakla beraber gerçekliğin yerini hipergerçeklik almıştır. Ayrıca bu durum simülasyonla çevrili akışkan bir gündelik hayatın oluşmasına neden olmuştur(Baudrillard, 2011: 26). Baudrillard'a göre medya sinema, futbol, vs. gibi alanları var gücüyle kullanarak gündelik hayatımızı bir simülasyon dünyasına dönüştürmektedir. Sistem, *anlam*dan koparılan bilgi yığınlarını daha doğrusu belli bir anlamı olmayan içi boş bilgi akışı sağlamaktadır. Üstelik bunu iletişim araçlarının yoğun olduğu bir dönemde yerine getirmektedir. (Baudrillard, 2011: 117). Dolayısıyla Baudrillard için kapitalist sistemde birey *yapay* bir görünümdedir, mutlak tahakküm altındadır ve bundan kurtulmanın artık imkânsız olduğu konusunda ısrarcıdır. Çünkü simülasyon dünyası bize bunu dayatarak önemsiz gibi gözüken parçaları bile gerçekliğin yerine koymaktadır. Baudrillard açısından söylersek (2011: 36): "simülasyonun en belirgin özelliği en önemsiz olguları bile kapsayan gerçeğin yerini almış modellerden oluşmasıdır". Dolayısıyla simülasyon evreni, Lefebvre'nin ısrarla üzerinde durduğu diyalektik ilişkisini de ortadan kaldırmıştır. Bu evrende diyalektik artık anlamsızdır. Çünkü hem Marx'ta hem Marxist düşüncede diyalektik, toplumsalı inşa etmekteydi. Yani burjuva ve proleter çatışmasından galip gelecek olan proleter sınıf komünal yaşamla yeni bir toplumsallaşmayı ihya etmekle sonuçlanacaktı. Baudrillard'da bu imkânsız olduğu gibi insanlar proleter sınıftaki gibi bir bilinçliliğe sahip değildir. Gündelik hayatımızda "etkin fiil yerini her yerde edilgen fiile bıraktı; eylemden çok, eylemin üretilmiş, teşvik edilmiş, istenmiş, medyatik dolayıma uğratılmış, teknik hale getirilmiş olması daha önemlidir" (Baudrillard, 2021b: 51).

Toplumsallaşmanın bireysel bilinçlilikte önemli bir role sahip olduğunu biliyoruz. Baudrillard, gündelik yaşamlarında tek derdi göstergeler olan bireylerin toplumsallıkta da sınıfta kaldığı ve yığınla bir *kitle*ye dönüştüğünü belirtmektedir (Baudrillard, 2010). Çünkü *anlam*dan yoksun bir üretim ve tüketim mekanizması söz konusudur. Toplumsalın temel öğesi olan kültür, bu anlamsızlığın içinde gündelik hayatta yeniden üretilememektedir. Özellikle kitle iletişim araçlarıyla *kitle* simüle edilen ve öznesi olmayan bir yerde emilmiştir. Yani "kitleler toplumsalın içinde simüle edildiği ve yankılandığı bir mekâna dönüşmektedirler" (Baudrillard, 2010: 32). Buradan hareketle Baudrillard'ın simülasyon dünyasının elbette doğal bir durum olmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Bir başka deyişle gündelik hayatın dışına çıkılmasına sebep olan bir kurgusal dünyadır, simülasyon dünyası (Baudrillard, 2011: 173). Baudrillard, bu simülasyon dünyasında yaşadığımız dönemi postmodern dönem olarak tanımlarken onun parçalarının hiçliğe doğru dönüştüğünü söyler. "Postmodern toplumda anlam ne kadar değerli olsa da özünde parçalı ve çekişmeli hale gelmiştir" (Bennett, 2018: 63). Bu durumu daha ileri götüren Baudrillard'a göre postmodern dönemle beraber parçalama devam ederken herhangi bir çekişme kalmamıştır. Tüketimin had safhada olduğu bir gündelik hayat söz konusudur. Gündelik yaşam düzenlenerek, tüketimin merkezi haline gelmiştir. Ona göre "bu merkezde her şey, gerginliklerin giderilmesiyle tanımlanmış soyut bir mutluluğun kolaylığı, yarı saydamlığı içinde eritilmiş ve aşılmıştır" (Baudrillard, 2012: 21). Dolayısıyla tüketim, yeni bir toplumsallaşma daha doğrusu toplumsallaşamama tarzına denk düşer.

Toplumsallaşma aynı zamanda kapitalist sistemsel yaklaşımın da kontrol etmeye çalıştığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Baudrillard'a göre sistem, insanların emeğini kontrol etme gayreti içindeyken aynı zamanda onların boş zamanlarında yapacakları tüketime de yön vermeyi

amaçlamaktadır. Toplumsallaşmanın zarar gördüğü bir kısım da burada ortaya çıkmaktadır. Kültürleşmeye başlayan toplumsallaşma sorunu folk kültürlerde de kendisini göstermektedir. Dolayısıyla gündelik hayatımızın önemli bir göstergesi olan yerel ve özgün kültürler sistemin yönlendirmesiyle spesifik durumdan uzaklaşan bir toplumsallaşmayı inşa eder. Ayrıca sistem, emeğini ve boş zamanını kontrol ettiği insanlardan yukarı katmanlara meyleden gündelik davranışları da sergilemesini ister. Sistem, onların günlük hayatta yukarı katmandaki insanlara öykünerek nasıl giyineceklerini, nasıl bir evde yaşayacaklarını, hangi arabalara binecekleri gibi mikro yaşam alanlarında bireylerin tüketim eylemini yerine getirerek oyunu ona göre kurmaktadır (Baudrillard, 2021c). Yani günlük yaşamın neredeyse tüm pratiklerini üst katmandaki insanlara göre şekillendirme söz konusudur. Burada amaç, sistemin belirlediği toplumsallaşma kodlarıyla tüketimi gerçekleştirmektir.

> *Tüketim, göstergelerin düzenlenmesini ve grubun bütünleşmesini güvence altına alan bir sistemdir: Dolayısıyla tüketim bir ahlak (bir ideolojik değerler sistemi) hem de bir iletişim sistemi, bir değiş tokuş yapısıdır. Bir rakam anlatısı ya da betimleyici bir metafizik olmayan kuramsal bir hipotez ancak bu noktada, bu toplumsal işlevin ve bu yapısal düzenlemenin bireyleri fazlasıyla aşması ve her ikisinin kendisini bireylere bilinçdışı toplumsal bir baskı olarak dayatması olgusu üstüne kurulabilir (Baudrillard, 2012: 83-84).*

Baudrillard, sistemin üretim politikasıyla hedeflediği tüketim anlayışının gündelik hayatımıza nasıl sirayet ettiğini, bir evde olan ya da gösteriş amaçlı ve birey tarafından asla akla gelmeyecek her nesnenin nasıl tüketim amacı taşıdığını mükemmel şekilde ortaya çıkarmaktadır. O, *Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri* adlı çalışmasında, evde bulunan saksı, ev eşyası, temizlik malzemesi, vs. nesnelerin özel yaşam formuyla tüketilmesi gerektiğinin aksine gösteriş ve itibar amaçlı kamusal yaşamın önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıktığını vurgular (Baudrillard, 2021c: 334-40). Yani Baudrillard, özel yaşam ve kamusal yaşam arasındaki farkın nesnenin tüketim anlayışıyla birbirinden ayrılmaz iki olgu haline geldiğini belirtir. Hatta daha ileri gidilirse bu bir pazarlama modeli olarak da tanımlanabilir. Örneğin, farklılık yaratma arayışı ekseninden hareketle ev içi yerleşme dizaynı gündelik hayatımızda gelecek misafirler de göz önünde bulundurularak yapılabilmektedir. Alınan koltuk takımı, takılan süs eşyaları, mutfak tasarımları gibi mikro alanlardaki gündelik ilişkiler göstergeye yönelik tüketim pratiklerine paraleldir. Bunu şu şekilde de yorumlamak mümkündür: göstergeler birincil ilişkilerin yaşandığı yakınlara yönelik bir *kıskandırma* bunun sonucunda rekabet olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla göstergeler akışkan bir ilişki türü üretirler. Bireyin kuracağı akışkan ilişkilerde oluşturacağı kimlik ya da benlik algısı o derece akışkan olmaktadır. "Giydiklerimizin kendi kimliğimize ilişkin bir gösterge değeri taşıması, bizi paradoksal biçimde, üstümüze maddi harcama yaptığımız ölçüde elde edebileceğimiz bir benlik yanılsamasına götürür" (Köse, 2018: 333). Baudrillard'ın anlatmak istediği bu şekilde belirtilebilir. Nesnelerle çevrili dünyamızda tüketimin en yakın ilişki halinde olduğumuz insanlara göre şekil aldığını belirtir. Moda kavramına sıkça başvuran Baudrillard, onun "geçici değerler ürettiğini" (Badurillard, 2021c: 98) ve geçiciliğin her an değiştiğini, içkin bir tüketim anlayışına dönüştüğünü söylemektedir. Dolayısıyla kitle(ler), anlamdan yoksun rekabet odaklı tüketimin sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bilinçsiz bir özneye dönüşmektedir. Baudrillard, nihayetinde artık gündelik hayatın geldiği noktayı açıklamaktadır (2021c: 73): "Gündelik yaşam artıklarıyla karışarak düşlerde birbirini izleyen imgeler örneği, içinde yürüdüğümüz tüketim evrenine özgü bir düşe benzeyen arzuların nesneler aracılığıyla gerçekleştirilme süreci ve bu evren konusunda çekilen söylevi belirleyen mantıksal bir açıklama biçimi"dir.

Buradan hareketle artık şu rahatlıkla belirtilebilir: gündelik hayatta yapılan her türlü üretim esasen tüketim odaklı yapılmaktadır. Yani üretilen bir toplumsal norm ve değer de farklı dolaşımlara sokularak tüketim nesnesi haline gelmiştir. Baudrillard'ın burada dikkatini çekmek istediği husus, öznenin gündelik hayatının artık bu nesneler içinde kaybolmasıdır. Nesneler çağı olarak adlandırdığı bu dönemde ona göre bireyler hazzını yine bu üretim tarzından almaktadır. "Üretim ve pazarın zorunlulukları tarafından yönetilen toplumsal etkileşim bütünüyle faydacı olmaya meyleder. İnsanlar hayatlarının büyük bir kısmını katı, durağan toplumsal roller ve mesleki konumlar tarafından tanımlanmış ve kısıtlanmış olarak geçirir. Gündelik hayat büyük oranda bilinçdışı eylemlere ve performanslara dönüşür" (Gardiner, 2016: 114). Kapitalizm daha doğrusu neo kapitalizm açısından düşünürsek, Baudrillard'a göre (2021: 18): "o, artık üretim düzenine ait değildir. O, bir simülasyon modeli olarak ekonomi politikten yararlanmaktadır". Bireyin gündelik bilinç dışılığı bu ekonomik politikadan ziyadesiyle etkilenmektedir.

Son kertede insanların gündelik alışverişlerine yönelik yaptıkları tüketim, anlamdan uzak göstergelere odaklanmış bir anlayıştır. Bu alışverişi sadece nesne anlamında değil, bir ortamdaki fikir alışverişi veya en rutin gündelik ilişki bile gösterge halindedir. Sosyal gerçekliğin dışına çıkılarak bir hipergerçeklik dünyasına dönüştürülmektedir. "Yaşamınızın sorumluluğunu bir olay ya da göstergeye aktararak yaşamınızın biçimini aşırırsınız" (Baudrillard, 2021b: 171). Aşırılan biçim özneyi nesneye kurban eder. Yani nesne kendi içinde özneyi emer ya da eritir. Bu durum da bizi gerçek dünyanın, anın ve mekânın dışına iterek simülasyon dünyasına atar. Bu dünyada kitleleşen yığınlar ortaya çıkar. Baudrillard, insanın gündelik ilişkilerde nesneleri kendi bağlamının ötesine geçirerek yüklediği anlamdan rahatsızdır. Onu ciltlerce kitap yazmaya yönlendiren veya karşıt olduğu durum kısacası bundan ibarettir. Örneğin, ona göre özne(ler) buzdolabına soğutan bir makineden farklı bir anlam yükleyebilmektedir. Yani gündelik hayatta buzdolabı soğutma işlevi yanında estetik açıdan özneler arasında imrenme ve kıskançlık gibi etkileşimlere neden olabilir. Nesnelere yüklenen bu tarz anlamlar özne ile nesne arasında ayrıcalıklı bir ilişkinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Baudrillard, anlamsal yüklemelerin öznenin sonunu getirdiğini düşünür, artık geri dönülmez bir süreçte olduğumuz konusunda da karamsardır. Artık kitleleşen öznelerin yoğunlukta olduğu bir dünya söz konusudur.

5 Sonuç Yerine: Etkin-Edilgen Birey/Özne Karşılaştırılması

Lefebvre'de birey kapitalist sistemde etkinliğini gündelik hayat aracılığıyla fail olarak devam ettirirken Baudrillard'da bu farklı bir görünüme dönüşmektedir. Yabancılaşma ekseninde tanımlayabileceğimiz bu farklılığı şöyle açıklamak mümkündür: kapitalist sistemde *kitle*ler[6] manipüle edilmekte, pasifize, edilgen ya da bilinçdışı bir hal almakta ve dolayısıyla gündelik hayatta etkin bir rol üstlenememektedir (Gardiner, 2016: 34). Buradan hareketle Baudrillard'ın doğrudan bireye mikro odaklı bir sosyolojinin yerine daha kolektif düzeyde bir hareket alanı oluşturduğu söylenebilir. Bu konuda Lefebvre ve Baudrillard arasında temel bir ayrım söz konusudur. Ayrıca bu konuda onları farklı noktalara konumlandıran başka bir husus; Baudrillard, yaşadığı dönemi postmodern dönem olarak ele almasıdır. Nitekim Lefebvre'nin yaşadığı dönemin tam olarak postmodern döneme denk gelmediği söylenebilir.

Lefebvre, gündelik hayatı inşa ederken onu kati düzeyde toplumsal bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bireyler pratikleriyle (somut) gündelik hayatlarını idame ederken bunu toplumsal ilişkilerle yerine getirirler. Bu ilişkiler sürekli olarak üretilmektedir. Baudrillard'ın toplumsal temelli yaklaşıma paralel olarak bu durum soyut yineleme olarak tanımlanır. Ona göre "soyut süreçlerden oluşan toplumsalın daha önceki toplumların simgesel ve ritüel kalıntıları üstüne kurulduğu düşünülecek olursa, güncel kurumların daha soyut yinelemeler ürettikleri söylenebilir" (Baudrillard, 2010: 55). Lefebvre'de somut gündelik pratiklerin bir doğası olduğu düşüncesi hâkimken Baudrillard'da yapay bir gündelik söz konusudur. Üstelik Lefebvre'deki doğallık genel olarak mekânlarda yaşanmaktadır. Gündelik hayatın Baudrillard tarafından mekânlara indirgendiği belirtilmektedir. Doğrudan Baudrillard'ın cümleleriyle söylersek (2021a: 154): "Gündelike ait her eylem, her zaman dilimi, çeşitli kodlar aracılığıyla belirli bir zaman/mekâna indirgenmektedir"

Lefebvre kapitalist sisteme yapılan karşıt eleştirisiyle, bireyin gündelik hayatta bilinçli bir duruşu sergileyebileceğine karşın Baudrillard'da bu durum bir temsil sorununu beraberinde getirmektedir. Baudrillard'a göre bireyin kolektif açıdan temsil edebileceği bir alan ya da irade söz konusu değildir. Postmodern toplum öyle akışkan bir anlayışı sergilemektedir ki birey içkin durumu ile kolektif durumunun çok uzağında bir hal almıştır. "Postmodern toplumda bireyler, gündelik hayatı bağlamından kopmuş olan ve sabit, nesnel bir gerçeklikten ziyade sadece birbirleriyle ilişkiye giren imgeler ve göndergelerin bir dizisi olarak deneyimlerler" (Bennett, 2018: 65).

Deneyim denilen şey de burada tüketim anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki düşünürde de bu göze çarpmaktadır. Lefebvre, doğrudan gündelik hayat analizinde bunu şöyle açıklamaktadır: (2019b: 36): "Gündelik hayatın eleştirel analizinde 'tüketim toplumu' günümüzde gerçekliği gizleme

[6] Baudrillard'ın metinlerde çok kez bahsettiği *kitle* kavramını çalışmayı daha da anlamlı hale getirmek için anlamsal olarak bakmakta yarar vardır. Kitle, tek başına anlamı olmasından ziyade kitle kültürü ve kitle toplumu şeklinde kullanılmaktadır. Baudrillard'ın olumsuz bir anlam yüklediği gibi kitle kültürü ve kitle toplumunun da olumsuz şekilde tanımlamaktadır. Bu tür toplumların kültürü de aşağılayıcı şekilde kullanılarak kitle kavramına başvurulmaktadır (Rootes, 2008: 424).

görünümünü temsil eder". Baudrillard, tüketimin hayatımızın parçası olmadığını belirtir, hatta hayatımızın kendisi olduğu konusunda karamsar bir düşünceye sahiptir. Lefebvre ve Baudrillard arasındaki bu yaklaşım şöyle açıklanabilir:

> *Yaşamın her alanını bütünsel olarak manipüle eden ve içeren genelleştirilmiş bir gündeliklik, bireyin toplumsal dünyaya bağlılıklarını pekiştirmekle kalmaz, gündelik hayat aynı zamanda ideolojik bir kitle kültürü tarafından cesaretlendirilmiş bir kaçış olanağına da zemin hazırlar (…) reklamcılık, bireylerin egemen toplumsal yaşamla bağlarını güçlendiren 'kurallı yaşam tarzları hakkında bilgi vererek onları görüntü ve imaj yoluyla sembolik bir tüketime yönlendirir (Köse, 2018: 321).*

Yani bir toplum tüketim anlayışıyla diğerleriyle paralel bir kimliğe sahip olur. Bu yaklaşım, Lefebvre'nin ve Baudrillard gündelik hayata yaklaşımlarında ortak paydanın olduğu noktalardan biridir. "Gündelik hayattaki ya da gündelik hayat karşısındaki tutumlarını, belirli gruplar içinde oldukça kesin biçimde saptamak mümkün olabilir(…) Toplumsal bir grup, reddettiği şeyle olduğu kadar, tükettiği ve özümsediği şeyle de nitelenir" (Lefebvre, 2019b: 51). Hem Lefebvre hem Baudrillard, tüketimi gündelik hayatımızın önemli bir simgesi olarak tanımlamaktadır.

Toplumsal araştırmalarda yaşanılan dönemin koşulları ve benimsenen yaklaşımlar önemli bir rol oynamaktadır. Hatta bu durum bilimsel üretim açısından sosyal bilimlerin kabul ettiği bir şeydir. Buna deneyimi de ya da çalışmanın başında bahsedilen düşünümsellik de eklenenince farklı perspektifler kaçınılmaz olmaktadır. Buradan hareketle hoca-öğrenci yansımasının olduğu bu çalışmada iki isim üzerinden bir gündelik hayat analizi yapılmaya gayret edilmiştir. Birbirlerini izleyen dönemlerde yaşamalarına karşın toplumun hızlı değişimi, teknolojik gelişmeler onları farklı noktalara itmiştir. Hatta bazı noktalarda aşırı bir farklılaşma söz konusudur. Lefebvre'nin doğal, somut, bilinçli, vs. yaklaşımlarına karşılık Baudrillard, yapay, soyut ve bilinçsizleşmiş bireyler şeklinde cevap verdiği söylenebilir. Lefebvre, mikro çalışma alanları sıradan olmasına karşın en ince ayrıntısına değinerek tümevarımsal bir gündelik hayat analizi yapmıştır. Baudrillard, çeşitli kavramlarla kitle iletişim araçlarının toplumsala yaptığı etkiyle bireyi nasıl bilinçsiz bir göstergeye dönüştürdüğünü tümdengelimsel bir metotla açıklamaya çalışmıştır. Bunu yaparken özellikle postmodern dönemin etkilerini çoğuz kez irdelemekten geri kalmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.
Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Baudrillard, J. (2010). *Sessiz yığınların gölgesinde toplumsalın sonu* (4. Baskı). (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon* (6. Basım) (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2012). *Tüketim toplumu: Söylenceleri/yapıları* (5. Basım). (Çev. H. Deliceçaylı ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2021a). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm* (4. Basım) (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2021b). *Kötülüğün şeffaflığı: Aşırı fenomenler üzerine bir deneme* (9. Basım). (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2021c). *Gösterge ekonomi politiği hakkında bir eleştiri* (3. Basım). (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bennett, A. (2018). *Kültür ve gündelik hayat* (2. Baskı). (Çev. N. Tokdoğan, B. Şenel ve U. Yener Kara). Ankara: Phoenix Yayınevi.

De Certeau, M., Giard, L. ve Mayol, P. (2015). *Gündelik hayatın keşfi II: Konut, mutfak işleri* (2. Baskı). (Çev. Ç. Eroğlu ve E. Ataçay), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Esgin, A. (2016). Aşina olunanın bilinmezliği: Kentin ve kentsel gündelik hayatın sosyolojisi. A. Esgin ve Ö. Sarı (Ed.), *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları* içinde (ss. 17-60). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Esgin, A. ve Özben, M. (2018). Klasik sosyoloji ve gündelik hayat: Durkheim'dan Parsons'a. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar* içinde (ss. 35-52). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Esgin, A. (2018a). Gündelik hayat sosyolojisi: Tarihsel süreç ve temel ilkeler. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar* içinde (ss. 13-34). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Esgin, A. (2018b). Anthony Giddens: Yapılaşma alanı olarak gündelik hayat. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar* içinde (ss. 371-404). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gambacorta, C. (1989). Experiences of daily life. *Current Sociology*, *37*(1), 121-140.

Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri* (Çev. D. Özçetin, B. Taşdemir ve B. Özçetin). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunum* (3. Basım). (Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.

Kalekin-Fishman, D. (2013). Sociology of everyday life. *Current Sociology*, *61*(5-6), 714-732.

Köse, H. (2018). Yaban bilinç ya da Lefebvre'e göre gündelik hayat. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar* içinde (ss. 305-342). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayatın eleştirisi I* (3. Baskı). (Çev. I. Ergüden). İstanbul Yayınları: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat* (4. Basım). (Çev. I. Gürbüz). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2019a). *Mekânın üretimi* (5. Baskı). (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2019b). *Gündelik hayatın eleştirisi II* (3. Baskı). (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Maffesoli, M. (1989). The sociology of everday life (epistemological elements). *Current Sociology, 37*(1), 1-16.

Rootes, C. A. (2008), Kitle kültürü (Çev. M. Pakdemir). W. Outhwaite (İç Ed.), *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü* içinde (ss. 424-426). İstanbul: İletişim Yayınları.

Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve kültür* (2. Basım). (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Şentürk, Ü. (2018). Husserl ve Schütz: Fenomenolojik perspektif. A. Esgin ve G. Çeğin (Ed.), *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar* içinde (ss. 235-267). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tacussel, P. (1989). Criticism and understanding of everyday life. *Current Sociology*, *37*(1), 61-70.

Toprak, M. (2022). *Sosyo kültürel açıdan gündelik hayatta etkileşim örüntüleri: Siirt Helvacılar Çarşısı örneği.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2015). *Sosyoloji tarihi: Dünya'da ve Türkiye'de*. (5. Baskı). Ankara: Heretik Yayınları.